

6

1987

JUNIUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXX. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

491	WEÖRES SÁNDOR PSYCHÉ
499	BÁNYAI JÁNOS MEGÁLLT AZ ÓRA
505	BURÁNY NÁNDOR ÖSSZEROPPANÁS
520	TOLNAI OTTÓ ÚTINAPLÓ, FOLYTATÁSOKBAN
538	BOGDÁNFY SÁNDOR FOSZLÁNYOK
548	LÖRINC PÉTER FRANYÓ ZOLTÁN ÉS A JUGOSZLÁV KÖLTÉSZET
556	BORI IMRE NAGY LÁSZLÓ — AVAGY EGY KÖLTŐ DRÁMÁJA
590	TORDAI ZADÓR A DETERMINIZMUS NEM TUDATI, HANEM CSELEKVÉSI-TÁRSADALMI KATEGÓRIA
610	PETAR POPOVIĆ A KIEGYENSÚLYOZATLANSÁG JEGYÉBEN
613	SZEMLE Bányai János, Bálint István és Tomán László jegyzetei
622	FIGYELŐ

Képzőművészeti mellékletünk:
Jovan Lukić művei

PSYCHÉ

Egy hajdani költőnő versei

WEÖRES SÁNDOR

GABÓNAK, KISSEBB ÉDES ÖTSÉMNEK

Bimbótska, gombotska,
Tegnap esti tsillagotska
Reggelre ma rózsátska.
Szép legyen, ép legyen,
Ugy jere hogy fogd a' kezem
Fel az égi országba.

Tállyán, 1808 tavaszán
A' kertben dajkálkodva dudulgatám tizen-három esztendő's fővel.

AZ IDEAL

Az üdő estvére járván,
Én Psyche, meg-mosakszom
Rósában, rosmarinban,
Ezer-jó-fű javában.
Míngyán öltözködöm már:
Kanyarok gyöngyöt nyakamba,
Gyűrűket ujjaimba,
Új pántlikát hajamba.
Lám készen-is vagyok már,
Díszemben ágyba fekszem,
Mert álmom fürjesében
Vagyon találkozásom
Derék sudár legénnyel,
Bátor tüzes szeművel,
Ő a' leg-szebb, a' leg-jobb,
Nevét nem vallhatom-meg;
Légy a' leg-szebb, a' leg-jobb,
És meg-vallom, te véled.

Tállya, 1812

JOBB 'S BAL

Nymphátska szólla Faunhoz:
„Na mondd mellyik fülem tseng?
Adok számár füledre
Tsókot, ha el-találod.”
A' Faun, még senge ficzkó,
Kis szarvaig pirúla:
„Ha mondom, bal füled tseng,
Erősködöl te jobbra,
Vagy mondgyam én, a' jobbik,
Fogadkozol te balra:
Ne szólljak, nem kaczagsz-ki.”
Meg-szánta őt a' Nympha:
„Nem tartalak bolonddá,
Jer ide, mind két füledre
Végy tsókot tülem ingyért.”
De nem hivé a' gyáva,
Eggy szép kívánatosnak
Hogy ő kedvit tehetné.
Hitelenség 's kívánat
Jobbrúl balrúl emészté,
El-ódalgott az erdön,
Keseregve nagy bajában.

Bányátska, Szép-halom curia, 1812 nyarán.

BARÁTNÉJAIMNAK

Bavariában, S. Catharina Convictusban, 17. februarii 1813.

Álmomban falumban
Jártam jeltelen,
Mint Elysiumban,
Psyche, nem tetem,
Szita-szárnya sintsen,
Könnyebb mint a' moly,
Hogy árnyat se hintsen,
Láthatatlan gomoly;
Ám de pillanásom
Még-is fogva volt,
Édes látomásom
Mind belé hatolt,
Tsak az férközött-be
Mit vágyam viszen,
Szemeimre kötve
Nagy koloncz szivem.
Nem a' Menny országot,
Tiszta ragyogást,
Tsak honni világot
Láthaték, mi mást:
Bodrog hídgya mellett
Vásáros sereg,
Álmomban se tellett
Hogy bábót vegyek,

Posztó ujjasom van,
Vászon rokolám;
Mít jó lesni rajtam,
Pislogatni rám?
Két kezembe pányva,
Egyre pörgetem,
Fordul fejre lábra,
Által szökdelem,
Eggy cigány a' réten
Nékem hegedül;
Jó atyám fut érttem,
Karja rám terül.
Botlik egy sír kőbe,
Villog aranya,
Futunk temetőbe,
Neheztel anya. —
Ekkor ébredek-fel,
Fejér zárda fal
Közt ásít a' reggel,
Szürke ravatal,
Ál egy vén beguina
Kamránk közepén,
Szeme mint ha rína,
Varnyú feketén,
Pöndölben mi sárga
Süldő malaczkok
Térgyeplünk imára,
Fogunk-is vaczog.

T A R A N T E L L A

En rám aztán nagy tsapás
A' vers irás,
Tinta nyalás,
Mert tyrannicus,
Academicus,
Ott únalom
Lapítt agyon,
Mint vastag kövér
Méltóságú férj.

Hamaros meg-öszülés:
Eggyesülés,
Gyermek szülés,
Tisztes házi tűz,
Tej szag, pólya bűz,
Nem lézsek én
Fejős tehén,
Gyászolván szabad
Vándorlásomat.

Mondd mi más, meg-hibbanás:
Klastrom lakás,
Imádkozás,
Ifiak helett

Vén püspök kezét
Tsókolni-meg,
Ráz a' hideg
Ha rá gondolok
Már ebül vagyok.

Félre vers, tsalád, ima,
Leszek sima
Czigány rima,
Gönczöm el-szakad,
Öltök másikat,
Szivem szeret
Száz ezreket,
Tsak ha éj temet
Ontom könnyemet.

1813

NEIPPERG - MONTENUOVO GROSSMUTTER
KI-TERÍTTVE

Bétsben, 3. novembris 1813.

Örök szükség ki-múlni. Még-is egyy Király
Irányoz itt, ha nyugszik-is.
Egyy büszke héja órr vezérel, árnyt borít
A' sorvatt kis szemek fölé,
Minden-ki ennek néma intésit lesi,
Fő fő mellett, térd sark megett,
A' Candelaber tűzben langaló veres
Teremben: vélni, ég a' ház,
Egyyik sarokbul másba örült árny repül
Nehézkessen miként bagoly,
E' villogásban mennyi szép selem sajog
Es ciffra váz, talián szekér,
Nem hólt miatt: úgy láttczik él, törvényt teremt
Erőssebben, mint rend szerint.
Borzasztó forráság szorúl, de mind marad,
Mig engedelmet ő nem ád.
Bohó fel-olvasója én, nem ismerem
Ez új Herczegnét, térgyelek
Az ágy előtt, kanócz pörnyéi sávos
Theressiana blouse-omon,
Ugyan néznek, se gyász ruhám, se fátyolom,
Ha adnak rá-valót, leszen,
Még-is fel-állok, öszve ment rög arczulat
Föle tsüggesztem hú fejem,
Máslis Zopfok dermett kezére omlanak,
'S hová rá-nőttek ujjai,
Gyémánt köves keresztre, mint kemény gyökér.
Oh hányszor meg-kaczagtatám,
Most-is hallom: „Piccola Puftinella mia! —
You little faithless! — Renitent! —
Du Katzi-Kratzi!” — 's rázkodék öreg feje,
Fogatlan és setét torok

Tátonga rám: rögvest ki-ugrik egy egér,
 Vagy vén kő, Limbus ördöge;
 Mert szívesebben lessz Pokolban úri hölgy,
 Mint Mennyben a' Chorusban egyy.
 „Du Katzi, weinst du nicht? Tu sais que je suis morte.”
 Hajamba perkel gyortya láng.
 „Du weisst zu viel. Geh' weg von meinem Katafalk,
 Unreine Katze! Ketzerin!”
 Tsengett fülem? Nem hallya más. — Ajkam rebeg:
 „Grossmutti, ach! verzeihe mir.”
 Ne héja órr tsipkedgye szerte álmaim,
 Már messzibrűl nézem kezét,
 Mi kék foltos, mint fagyban koldus asszonyé,
 Hiában hetven vég selem.

EGGY LOVÁSZ FIHOZ

Oldalod mellyűl borusan szököm-fel,
 Óriás kígyó ropogat: magányom,
 Bolgatod fészkin, tova még-sem úzöd,
 'S forr derekomra.

Álmaid lep, el-gyűrtt iszap ágy, te kis hal,
 Úszonyod lágy még 's lihegő kapolyúd,
 Gondtalan sügér, ha be-harmatoztál,
 Nyugton el-alszol.

Mint fejér tűz-nyelv rohanok mezítlen
 Szomjuságomban, ki az éjtszakába,
 Ott a' Cosmosnak ridegebb 's hitetlen
 Tarlaja fűstől.

Baden, 1814.

KRÁTKY JÁNOS TSÁSZÁRI GÁRDA KAPITÁN ÚRHOZ

A' felkai parton, 27. maii 1815.

Sólyom ha, Krátky! mint a' parittyá kő
 Ég fedte pályán hirtelen át-hasít
 Egy pont galambot látva: híred
 Villama így üti-át a' rangos

Késmárk kovátsolt vas kapuit 's ahol
 Kis tsipke kárpit szűr puha gyortya fényt
 'S hó-színe meg-pirúl, mögötte
 Rejlenek ifju szivek dobogva

Értted, te bátor Bajnok, erős Vadász;
 Igló, Eperjes, Bártfa virága mind
 Áhittya: Mars keblin ragyogván
 Díszl vegeyen és neki díszle légyen;

A' Tátra híves bérczeitül Tokaj
Túzes hegyéig láttszik a' Tsillagod
Fényes futással, győződelmes
Harsona hangu kemény Oroszlán!

Még sem való, hogy Mennyre ditsérjelek
Földünk terérül: jobb, ha velünk maraccz,
'S örvend szívem, mert nagy betsednek
Jácczani kedves az én ketsemmel.

Lengyel felül jój, hajnali szép lovas,
Poprádi hídnál várlak; ügyes tsikóm
A' harmatos fűvön legelget;
'S rajta, galopp! hogy a' fák suhognak.

Végül le-szállunk. János uram, ne hidd,
Hogy vágatásunk vége le-gyöngülés:
Márván szobor, hólt kő vagyok tsak,
Tetteidet daloló Camoenád,

Fűzők futókát barna hajad közé,
Lomnitznak alján tser koszorút kötök,
A' Hőshez illót: mást ne várj mert
Meg-hala szívem, avagy nem-is vólt.

Add Orsikádnak száddal a' tsókjaim
'S a' két piczinnek, 's el ne feledd, a' ki
— Szent tábla és vessző kezében —
Jegyzi ditsó utadat Clioként.

EPIGRAMMOK

Kassán, 1815.
Cave canem!

I

Hányszor kelle nyúlnom Parcám kerekébe,
Hogy fel ne lendítsen Juppiter Egébe!
Mi minden lehetnék, mit Caesar sem sejtet!
Köhítséljek inkább szerény rokka mellett.

II

Mi közöm nékem a' törekvő barmokkal,
Ne éljek másképp mint bé-húzott karmokkal,
Ha ki-mereszténém, egy két pallantatra,
A' nyáj szétt-szakadna, czefrére czafatra!

NAGY ADELINÁHOZ

A' bodrogi tanyán, 1816 nyár-elő hava 10-dikén.

Asszony személt nem türök a' tájamon,
Mert tübe fűznek, meg-sodorintanak
 Vékonyra és görbére (majd hogy
 Épp ugyan így unom en pofátskám)

Tsak téged, édes Delna! ha meg-jelen
Friseur-busított bodri kutyó hajad
 Lombúl borulván ablakomra:
 Ízibe szállok eléd, feledve

Főző kalán, kelt tészta, repett ümög,
Kú likban égő fulladozó pokol,
 Füstöt lövő, szikrát pökő száj:
 Vulcanus üsttye, de Cyprisé lőn.

Fussunk a' bimbós kertbe, a' fák közé,
Szeggyünk tseresnyét, bor pirosat, chérie;
 Meg-bánnya még a' sánta mívés:
 Mérett hagyta fütve kohót, ha el-ment!

Hattyú dallom, azt teszi, utolsó énekem. Írám egy kevéssel frigyünk előtt, még tsak leendő Sógor-némnek. A' feannt említett Vulcanus: akkora Jegyesem, mostan gyermekinknek Attyok. Ettől fogva nem éneklettem. Sic transit gloria mundi.

Sáros-Patakon, 23. decembris 1821.

J e g y z e t. — Egy ifjú magyar hölgy verses játszadozásai a XIX. század kezdetén. Talán írásai némelyikének kényes tartalma miatt, a poetria nem hagyta ránk nevét.

Ki volt ez a vidám, könnyűvérű, csúfondáros énekesmadár? Verseiből és szűkszavú megjegyzéseiből valamelyest kirajzolódik élettörténete. Első zsengeje 1808-ból, 13 éves korából való, tehát 1795-ben, vagy 94-ben született. A Bodrog menti Hegyaljáról származott, hozzátartozói ott éltek; „Barátnéjaimnak” című dalában apját mint élő, anyját mint halottat említi, többet nem árul el szüleiről. Főrangú rokonsága van, mégis szegény: úgy látszik, előkelő familia elszegényedett ágából fakadt.

Egyik korai versét Széphalomról keltezi: valószínűleg Kazinczy taníttatta a koraérett kislányt; bár nem az ő modorában szólal. Poézise eleinte gondtalan, édes, klasszicizáló rokokó. Csokonai hatása alatt. Később Berzsenyi súlyosabb hangja érződik, de csak a megformáláson; Berzsenyi emelkedett komolysága hiányzik belőle, továbbra is játszi csúfolódó.

Zárdai nevelést kapott Bajorországban és Bécsben. A francia forradalom utókora volt ez, Napóleon erőszakának és lefoszlásának ideje, a bécsi Habsburg trón megaláztatása; öröknek látszott eszmék, alkotmányok, uralmak, kasztok szinte megolvadtan örvényletek. Részben a korszellem sodrában, részben a kolostori szigor kontrájaként, a fiatal költőnőt anarchikus lázongás feszítette. A „Tarantellá”-ban tombol a nő-emancipáció szenvedélyes igénye: nem kell neki vallás, költészet, erkölcs, anyasor, becsület, csak cigányosan szabad élet! Később ez a lázadás már burkoltabb, hűvösebb. A herceg-nagyanya ravataláról írt elégiában a megrendülésen és ünnepélyes tiszteleten átsüt a megvetés az előkelő gazdag bécsi rokonság iránt. „Egy lovász fihoz” szóló szerelmes verse valójában kegyetlenül illúziótlan helyzetkép. S a császári gárda kapitányhoz intézett óda égit emelő tirádái mögött gúny és

kikosarazás rejlik, a mondatok szertelenül magasztalók, de a rejtett második jelentés kiveséző, kinevető, irgalmatlan; mint nagy kortársának, Goyának a spanyol Habsburg uralkodókat és környezetüket megjelenítő festményei: a dicsőséges öltözetek és még dicsőbb ordók viselői szörnyek, hülyék, gyilkosok, változatos démoni menaszéria.

A zárdából kikerülve, úgy látszik, két évig kalandozott, megvalósítva szabad elveit, talán a „lovász fi” kíséretében. Sejthető zúzódás, szégyen, csalódás után („Ne éljek másképp mint bé-húzott karmokkal”) bodrogi övéihez hazatért. Mi lett a hetyke vakmerő forradalmárnóból? Vállalva a hajdan megvetett házi tűzhelyet és anyaságot, férjhez ment és a költészettől elvált. Ha hihetünk dátumainak, verseit, az első zsenjét kivéve, 1812 és 1816 között írta, öt év alatt, 17—21 esztendőskorában. További sorsa ismeretlenbe vész, csak ifjúkori költeményei őrzik a szép szeleburdi dáma töredékes szobor-alakját.

*

POST SCRIPTUM

A magyar irodalomban talán szokatlan, hogy valaki az énjének egy-egy megvalósíthatatlan részét egy másik személlyé sűrítse, olykor más korszakba is. A világirodalomban sok példa van erre: Pessoa négy fő- és sok mellék-énje, Chatterton középkorba visszavetített versei, nálunk Thaly kuruc nosztalgiája. Ez a „pót-én-kivetítés” alkalmat ad más temperamentum és más stílus használatára, a szókincs és mondatformálás más módjára: vagyis nyelvi és szellemi felfrissülésre. A kis versciklusban női szív van, mely azonban nem találhat életheletőséget egy férfi életében, csak áttételesen, a versben.

*

MEGÁLLT AZ ÓRA

BÁNYAI JÁNOS

A lány zajra ébredt. Korán, a szokottnál is sokkal korábban. Kinyúlt az óra felé, minden reggel hosszasan az órára bámulva ébred. Kezébe veszi a puha bársonydobozba épített ébresztőórát, először a füléhez tartja, azután maga elé teszi a takaróra, és hosszasan mered a mutatók mozgására. Csak sima, nagy márványfelületeket lát. Megkövült erdőt. Kőbe vájt állatokat. Az óra- és percmutató látványos domhasága egy-egy pillanatra még álomba süllyeszti, megtörtént már vele, hogy kezében szorongatva az órát aludt egész délelőtt, de legtöbbször mégis felfedezi a másodpercmutató fürge ugrásait, szívdobogva emlékezik hirtelen az ütőér ritmusára, és lassan, másodpercről másodpercre ébred. Néha fél óráig is eltart; amíg kibontja magát az álomból. Másként nem tud felébredni.

A keze megakadt valamiben az éjjeliszekrényen. Pohár. Az üveg hideg, reggeli érintését a lábujjában is megérezte. A szemét még mindig nem nyitotta fel. Fürge fehér vonalakat látott elsiklani. A fekete háttérből bukkantak elő, forrásként. Végre megtalálta az órát. Lassan, vigyázva emelte fel, hogy elkerülje a poharat, de közben mégis leütötte a gyufásdobozt, a csörgéséről eszébe jutott, hogy valami idegen zajra ébredt, nem a reggeli ébresztőre, de amint a füléhez emelte az órát, megfeledezett erről. Mindig, amíg az órát keresi és amíg rá nem akad, úgy véli, lassan repdes valami tátongó mélység felett, márványfelület, réteges sziklatömbök, ugrásra kész zergék, csenevész bokrok, ismeretlen színek tűnnek fel és maradnak el egy távoli, kifürkészhetetlen, mozdulatlan világban. Ahova sohasem juthat el. Most egy különös élőlényt látott, a feje a tegnapielőtti ismerősre, a trombitásra emlékeztette, a teste meg durva zsákszöttesre. Nem tudott mit kezdeni az ismerős vonásokkal az ismeretlen márványvilágban.

A szokottnál tovább tartotta füle mellett az órát. Valami rendellenes lehetett a zajban, ami felébresztette és valami rendkívüli az órában is. A keze jól ismerte a kis szerkezet alakját, most mégis idegen volt, majdnem ismeretlen.

Az óra állt.

Tegnap délután zuhogott az eső. Dél felé ment ki a zátonyra, a sziget fölött hatalmasra nyílt ki a nap. Ezer tűszúrást érzett a testén, a hőség a falhoz állította. Az út mentén kifacsart levelű olajfák álltak tikkadtan, mozdulatlanul. Lent a tenger gyöngéden nyaldosta a sziklákat. A mindig hangos kékség is lekonyult. Mintha hervadni kezdett volna. Senki sem volt az úton. A szétszórt házak ablakait elsötétítették, valahonnan vízcsofogást hallott. Az ivóvíz másként csobog, mint a tenger vize. Lágábban és üresebben. Szerencsére még nem volt szomjas. Gyümölcsöt reggelizett, zöld, savanyú szilvát meg fanyar hegyi szedret. Korán ébredt, a piacra is kijutott, mielőtt a sziget-

lakók elmenekültek volna a hőség elől. Mire felkúszik és kibontja szirmai a nap, az egyetlen utca is megüresedik, minden elhalkul. Hirtelen titokzatossá válik.

Három napja érkezett, és még alig evett valamit: a hajón ebédelt utoljára, de mihelyt a partra lépett, fura nyomás lepte meg, még nem tudja, soha meg sem tudja, a mellében vagy a gyomrában, vagy csak a hajó egyhangú zúgásának utórezgése volt? De már első nap nem tudott vacsorázni. A kis mulató tulajdonosa, akit jól ismert már korábról, sajnálkozva vitte el az érintetlen tényérokat. Másnap azért ebédelt, de a nyomás mintha végérvényesen befészkelte volna magát a gyomrába, és a mellében sem szűnt meg. Nem tudott vele mit kezdeni.

Az úton furcsán érezte magát, mintha minden sejtje megduzzadt volna, mintha kitágult volna a bőre, a melle rettenetes súllyal vonszolta lefelé. A hőség elviselhetetlen. A levegő áll. Egyetlen mozdulat sincs. A tengeren színes olajat öntöttek el. A nap is belevakult a tenger tükrözésébe. Ködös lett a szeme.

Mire kiért a zátonyra, felhősödni kezdett. Váratlanul és túl gyorsan gyűltek össze a felhők, pillanatok alatt borult el, ideje sem volt már menedéket keresni a zuhogó eső elől. Hagyta, hogy átázzon rajta a könnyű blúz, hogy végigfolyjon lábszárán a víz. Azután leült, kezével összekulcsolta a lábait, a színes kavicsokat vizsgálta, és a hátán dobolt az eső.

Kora délután volt, ilyenkor senki nincs a zátonyon, a délelőtti fürdőzők hazamentek mind, a délutániak még nem értek ki. Néhányan talán a távolabbi erdőben húzódtak meg. De ott a legyek nem hagynak békén. Szerette ezt a néhány órányi csendet, a néptelen kavicsfelületet. Ilyenkor tűzött legjobban a nap. Tarkólovésszerűen. Most az eső csak kopog a hátán. De a vízcseppek is felmelegedtek, mire leértek. Bársonyos, gyöngéd simulással futottak végig a hátán, miután koppantak kedvesen, jelezve jöttüket. Végül is kibújt a blúzából, és így sokkal közvetlenebbül érezte a cseppeket. Megnyugtatta, hogy semmiféle vágyat nem ébresztett benne az eső.

Még néhány percig várakozott az esőben, aztán lassan, kényelmesen bement a vízbe. Lemerült, sokáig úszott a víz alatt, amikor felmerült, az eső még jobban zuhogott. A partról kiáltást hallott. Hosszúra nyújtott magánhangzót: „óóó”, de ügyet sem vetett a hangra, tovább úszott, kivételesen nagyon jól érezte magát.

Jó idő múltán, mire a partra ért, az eső csendesedett. Különös érzése támadt: biztos volt benne, hogy a következő pillanatban megszólítják. Féelme szakadékként nyílt meg előtte. A szakadék szemérmetlenül kitérült. Nem az az érzés volt ez, mintha messziről figyelnék, mint amikor váratlanul a tarkóján megérzi, hogy valaki élesen a hátába mered. Ez kés volt, ami már belesüllyedt a testébe. Egyébként alkalma lett volna még arra, hogy meneküljön, befordulhatott volna egy mellékutcába, vagy megszólíthatott volna egy arra járó ismerőst, vagy egyszerűen elfuthatott volna. Most csapdában volt; belezuhan és innen már ne menekülhet meg. Szorosan tartják a láncok. Minden pillanatban megszólíthatja valaki. Újra felfedezte az ímént hallott kiáltást, most a csontjáig hatolt az elnyújtott hang: „óóó”. Mozdulatlanul ült a kövön. Remegett, hűvös volt a fürdés és az eső után.

Megnyugodott, amikor arra gondolt, hogy valaki talán csak tüzet akar tőle kérni, vagy megkérdezni hány óra van, milyen nap van, hányadika. De gyorsan elmúlt ez a reményféle, torkán érezte a veszélyt. Pengeként, közvetlenül. Néhányszor összerezsent, mintha lépteket hallott volna maga mögött, mintha valaki visszafojtott lélegzetét hallotta volna.

De csend volt. A környék egészen pusztá. A kilométernyi zátony egyre növekedett. Apály.

A távoli bokorban sem bújhatott meg senki, a homokban meghallaná a bokor rezdülését, meg a lépteket is, ha valaki meg akarná közelíteni.

Néhány órát töltött mozdulatlanul a kövön. A fürdőzők nem jöttek ki délutánra, mert jó ideig még nem derült ki, s mire felkéklett az ég, késő volt

már, a nap sem sütött erősebben, mint kora tavasszal. Aranyba burkolta az ázott fákat, a csöndes bokrokat, a színes kavicsstörmeléket. A lány, amikor felemelte, a karján is meglátta az arany szirmai. Megnyugtatta a látvány. A kiszőkült szőrszálak között remegve terült el az a kis aranyhárság felület. Foltos volt a bőre, és ezzel minden megváltozott. Most már tudta, hogy bátran meg merné mondani, hány óra van, milyen nap, hányadika, vagy bármi hasonló kérdésre fesztelenül tudna válaszolni. Valószínűleg.

A rossz érzés nyomát azért nem lehetett kitörülni.

Késő délután volt, amikor elindult. Remegett egész úton. Átfázott talán az esőben, meg sokáig volt a vízben, és az a néhány órás mozdulatlan üldögélés kitermelte a remegés apró motorjait.

Félt is. Attól, hogy újra feltűnik az érzés. Az út üres volt, a házak közül csak néhányon nyitották ki az ablakokat, a falak mellett senki sem bújt meg. Eső utáni alvás járta bizonyosan.

Akkor egy kutyát látott loholni a meredeken. Ettől valamelyest megnyugodott.

Az óra megállt.

A lányt most kivételesen a mozdulatlanság, az óra csendje ébresztette fel. Eszébe jutott, hogy az este elfelejtette felhúzni, mert amikor visszaért a szobába, a délutáni félelem annyira kimerítette, hogy semmire sem gondolt, lefeküdt, még jó ideig bámulta a mennyezetet, fel sem gyújtotta a lámpát, mire besötétedett, már közel járt az álom, csak a kinti sétálók zaja tartotta még ébren. Mire az elmosódó hangok — csak ritkán tört fel egy-egy élesebb, kivethető kiáltás —, a léptek is mind távolabbra kerültek, a lány mélyen aludt. Nem is gondolt a trombitásra. Egész nap eszébe sem jutott. Úgy feledkezett meg róla, mintha sohasem látta volna.

A tegnapi félelem folytatását látta abban, hogy reggelre megállt az óra.

Kopogtak az ajtón.

Fel sem tűnt neki, azután pillanatok alatt zavarba jött. Még mindig valahol távol volt, a zsákszőtökre gondolt, mert annyira elütött a márványtájtól.

A kislány jött be. Fügét hozott, meg ányisszal illatosított pohárka pálinkát. A fügét is, a pálinkát is a hűtőszekrényből vették ki, harmatos volt a pohár, meg a zöld, mézízűvé ért gyümölcs is.

A kislány mosolygott. De egyelőre semmit sem szólt. Körülnézett a szobában, félhomály volt, és talán fülledt is a levegő, az ablakhoz ment, felhúzta a redőnyt, nem is egészen, de ennyi is elég volt, hogy a szobát elöntse a dél-előtti éles, eső után vadul csillogó napfény. A falak hirtelen mozogni kezdtek, az elfelejtett és elveszett hajóskapitányokat ábrázoló képek mind megmozdulnak, a falon lógó hálódarab lengeni kezdett.

— Ez csörög is? — kérdezte a kislány és az órára mutatott. Még nem vette a kezébe.

— Igen! — felelte a lány, túl hangosan mondta, a kislány kérdően nézett rá.

— Mindig csörög?

— Nem szoktam felhúzni — hazudta a lány, és megigazította magán a takarót.

A kislány lenszőke haja fésületlen, a homlokán már a kora reggeli úzás nyoma, finom kis csikokban a só. Vizes fürdőruhája átütött a blúzán. Tizenhárom-négy éves lehetett a kislány, baracknyi melle kemény.

Jó néhányszor körüljárta a szobát, azután az ágy szélére ült. Tavaly még hajasbabát hozott neki a lány ajándékba, az idén melltartó kellett volna neki... Egy pillanatig furcsán nézte a kislányt. Valamit meglátott benne. Valami ismeretlen csillogást a szemében, valami kegyetlen simaságot a bőrén, valamit.

— Megnézhetem? — kérdezte egyszerre, s máris kivette a lány kezéből az órát.

Előbb forgatta egy kicsit, nézegette, megtapogatta a bársonybélést.

— Megállt! — mondta meglepetten, de majdnem örömmel. Aztán szinte hadarva hozzátette: — Az öregasszony ébresztője is mindig megáll. Amikor a hajnali hajóra kell ébredni, mindig a szomszédból kérünk órát. Másikat meg nem akarnak venni, mert egy már van. Különben általában jár is. Emiléknél van egy óra, a falon lóg, abból egy madár ugrál ki-be. Láttam már. Meglestük Emillel.

Tovább forgatta az órát a kezében.

— Minek a tokja?

Kinyitotta. Becsukta. Körüljárta a szemével. Megjegyezte a színét, megnézte a számlapját jó közélről, ki is betűzte a gyári számot, de túl hosszú volt a számjegy, hosszú a lélegzetének.

— Felhúzhatom? — kérdezte, és máris húzta.

Aztán a füléhez emelte.

— Úgy ketyeg, mintha csiklandoznák — és nevetett, mintha őt is csiklandoznák. A lány nem tudta, mitévő legyen. Valamiféle kihívást érzett abban, hogy a lány hangjában van valami érettség, de kicseng még belőle a gyerekes selypítés.

— Jó kis óra. Állt. Akkor felhúztam. És most jár. Hát ez jó. Nagyon jó. Az öregasszony óráját nemcsak felhúzni kell, hanem rázni, oldalba lökni, felborítani. Egy időben csak úgy járt, ha hasra fordítottuk. Az nem is kerek. Négyzögletes. Még talpazata is van, vagy minek mondják.

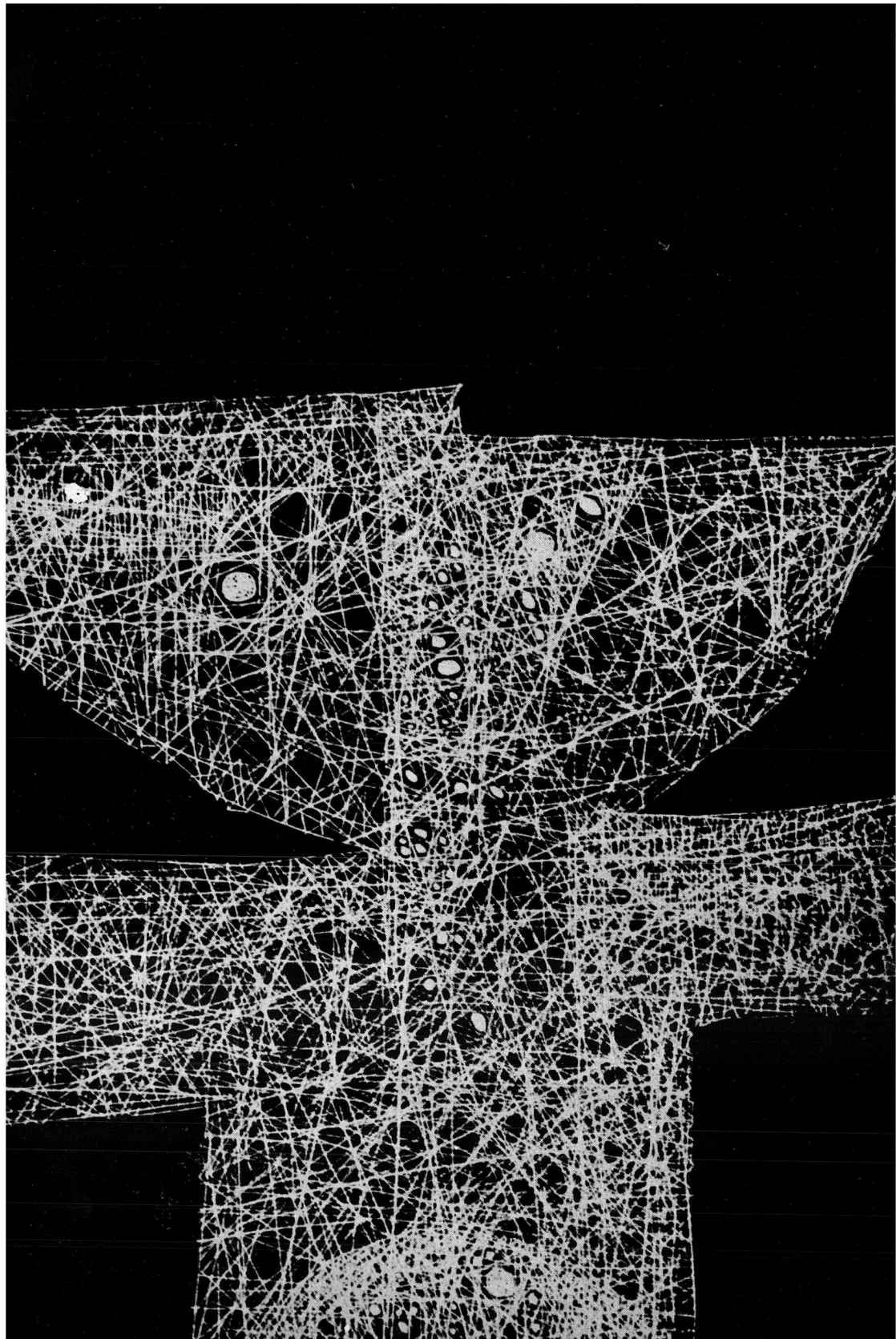
A lány már nem hallgatta tovább. Úgy jött a szó a kislányból, mintha öntöték volna, és egyre közelebb került a lány combjához, valami mély remegés futott végig rajta, valami ismerős távoli érzés, amitől megrettent, újra csapdába került, észre sem vette, amikor megfogta a kislány kezét. Ha fiú lenne, most maga mellé vonhatná. És megtaníthatná. Azt mondják, a tizenegynéhány éves fiúcskák a legjobbak. Újra csapdában. A kislány szótlanul melléfeküdt. Egészen odahúzódott hozzá, kezét a hasán tartotta, fejét később a mellére fektette, és csak beszélt, egyre csak beszélt, egy pillanatra sem tért el az óra témájától, a sziget minden órájáról beszámolt, minden órával kapcsolatban tudott valami izgalmas történetet;

valami különös, távoli világból ketyegett fel egyszerre a lányban a sziget minden órája, és ebben a rettenetes hangzavarban, amiben már a kislány hangja sem tudta eligazítani, ebben a csönddel határos izgalomban, semmi más nem volt, csak az egybefonódott, sík felületet alkotó egyöntetű órakegyezés, a világ minden órájának ketyegése;

csak feküdt mozdulatlanul a lány, és nem tudta, mi az, ami történik benne, amitől elsötétül a szeme előtt, és végül is rettenetes fényözönben mutatkozott meg a kislány apró testének melegsége...

A kislány megsímította a lány vállát, és azt mondta hirtelen, hogy milyen gyöngéd bőre van. De ettől már ő maga is visszarettent, nem tudta, hogy honnan ez a gondolat, ez a különös hang, ez a soha ki nem ejtett szó, ez a valami, ami még soha nem jutott az eszébe.

Ugyanaz a félelem lepte el a lány testét, amit tegnap a zátonyon már megérezett, csak most nem a hangtól félt, nem a megszólítástól, hanem az érintéstől. Ha tegnap a gondolata viselte a félelmet, most a testére tört, most a teste, ez a már megviselt test ismerte fel a félelmet, a félelmet a büntől. Úgy hitte, összetalálkozott a két test, a kislányé és az övé, ez az érintetlen, még valódi gyerekest az első érintés felfedezésével és az ő huszonegynéhány éves teste, amiről legámítóbbs perceiben is tudta, hogy igen romlott. Sűrű hínárban találta magát, ahonnan csak farkasordítással szabadulhatna ki, de az se biztos. Karjára, lábára, törzsére fonódtak a nyálkás szálak, és zöld borzalommal töltötték ki körülötte a vizet, a mocsár poshadt vizét. Lépní sem tudott, de megfeszítette magát, és csak tartotta a fojtást, ellenállt a torkára erősödő kemény szorításnak. Igyekezett nem lélegezni, mert attól megemelkedne a teste, és még inkább a kislányhoz forrasztaná, még inkább belegabalyítaná a hínárba. Sem-

mit, semmit sem akart tenni. Csak elviselni, kihordani most a fojtást, a szorítást. A mocsár gázos keserű illatát.

Mennyit rontott a testén a trombitás, ideérkezése után mindjárt másnap? A kislány forró leheletét érezte a mellén, és ez még mozdulatlanabbá tette. Fuldoklott. Nem mert levegőért kapni.

Kiáltani kellene, valami rettenetes ő-t, vagy ű-t, vagy í-t, de ki kellene szabadulni. A lány arra gondolt, hogy amikor először készítette ki az a kajla, sovány diák, rettenetesen sirt. S most mintha a kislány arcán látna egy könny-cseppet. Ha elsírná magát, akkor könnyebb volna kiszabadulni az öleléséből.

Végre valaki a kislány után kiáltott.

Újra kiáltottak érte.

Erre felugrott. Nem futott ki azonnal a szobából, megállt egy pillanatra az ágy mellett, izzadság látszott rajta, haja kócos, merőn nézett a lány szemébe, a fenyegetés helyett valami bársonyos megelégedés futott végig az arcán, belepirult. A lány már nem várt arra, hogy kiölti rá a nyelvét, pedig ez a gyerekes mozdulat, ez a kegyetlen józanság mindent jóvátett volna.

— Jó veled lenni — mondta a kislány anélkül, hogy tudta volna, miről beszél. Most valóban végigfutott az arcán egy kövér könnycsepp. Nem tudni miért.

Kirohant a szobából.

A lány egyenesen a trombitás asztalához ment.

Amikor a kislány kiment a szobából, majd egy óra hosszat feküdt még az ágyban mozdulatlanul. Aztán egyenesen a hajóállomásra ment, maga sem tudta, miért. Megnézte, hogy mikor indul a legelső hajó. Néhány szót váltott a mólóőrrel. Megevett egy fagyaltot. Megnézett magának egy néhány száz éves címert az egyik házfalon. Lassan, egyenletesen járt. Lomha volt. Visszatérőben látta meg a trombitást a teraszon.

— Érezted már, hogy egy egész hangyaboly fut végig a lábodon? — kérdezte a lány, amikor leült.

— Fürdés előtt, vagy fürdés után? — kérdezte vissza a trombitás anélkül, hogy elmozdult volna a helyéről. Attól félt, hogy megint elérezkenyedik, és valami olyat mond a lánynak, amiért az kinevethetné. Furán és keserűen érezte magát mindig, amikor az érzéseiről kellett beszélnie, mert azt hitte, mindig rettenetes hülyeségeket hord össze.

— Mindegy — mondta a lány.

Cigaretára gyújtott. Közben kijött álmosan a terasz tulajdonosa, és ők rendelték. A lány egy ideig a tenyerét nézte, és arra gondolt, hogy a sirályok olyanok, amilyen ő szeretne lenni, mindig csak az ég és mindig csak a tenger között. Mosolygott. A trombitást anyyira elernyesztette a nap, hogy fel sem figyelt erre a keserű mosolyra.

— Mióta vagy itt? — kérdezte a lány.

— Már vagy két hónapja.

— S meddig még?

— Még vagy két hónapig.

— S aztán?

— Nincs aztán. Befejezem. Továbbmegyek. Ennyi az egész.

A lány szemmel láthatóan nyugtalan volt. A hőség csak növekedett. Újra duzzadni érezte a sejtjeit. Mintha pattanásig telne minden pórusa valami súlyos anyaggal, ami mozdulatlaná teszi.

Azután erőt vett magán. Végignézett a fiún, és mintha máris felépült volna, amikor megkérdezte:

— Hányadik voltam?

— Nem az utolsó.

Sokáig hallgattak. A trombitás közben füttyörészett. Ivott is néhány kortyot. Valami dán sört hoztak nekik, hideg volt. A formás kis sötétszürke üvegek beizzadtak. A lány újra cigaretára gyújtott. Nem volt dohányos, de bizonyos

pillanatokban rengeteget szívott. Csak időtöltésből, vagy azért, mert szükségét érezte, hogy valamivel letompítsa magát. Csak szívta és fújta a füstöt.

— Jössz? — kérdezte a trombitás.

— Nem — mondta a lány.

A trombitás tovább füttyörészett.

— Rendben — mondta, és újra ivott a sörből.

Sirályok szálltak el a terasz fölött. Lent egyszerre felzúgott a tenger.

A lány csodálkozott. Azért jött ide, hogy tisztázza a reggel történeteket, hogy ellenőrizze magát, hogy megtudja, mit jelentett a fojtott indulat a kislány mellett, s most mégis mindent visszautasít. Először volt kegyetlen magával szemben, először vállalkozott arra, hogy megtagadjon valamit, hogy legyűrje, lenyelje a nyálcsomót. A kislány testével való váratlan (váratlan?) találkozás ismertette meg vele azt a keserűséget, amitől örökösen menekül, és amitől most már sohasem szabadulhat meg. Ott lüktetett az ereiben, ott érezte a bőre alatt. Valamire végtére is vállalkozni kellene. Csendet erőltetett magára mégis. Csodálkozott a bátorságán, de nem volt biztos benne, hogy mindez a látványos visszautasítás és bátorság nem a betegséget, a menekülést, a megfutamodást példázza.

Végül mégis talált valamit.

— Reggel megállt az órák — mondta.

— Na és? — nézett rá a trombitás.

A lány rájött, hogy nincs mire várnia. Elindult.

A kislány kísérte ki az esti hajóhoz. A nyomás a gyomrában és a mellében újra jelentkezett. De megnyugtatta, hogy egyenrangúnak vette a kislányt, hogy nem tett ellene semmit, és nem nézte le. Arról beszélgettek útközben, hogy a hajó elég bizonytalan tákolmány, hogy errefelé csak kiszolgált rozoga hajókat küldenek, hogy mellékes járat, meg arról, hogy most már többen is ellátogathatnának ide, mert a katonaság kiirtotta a kígyókat és végre lefektették a vízvezetékét is a tenger alatt, meg arról, hogy a tenger mindig az utazás vágyát váltja ki, és hogy senki sem vetné ki az ablakon, ha azt ajánlanák neki, hogy utazza körül a világot. Meg ilyesmiket. A kislány egyetlen pillanatra sem volt közömbös, sőt a lány meglepetten fedezte fel az arcán, hogy egy-egy mondat után maga is meglepődik a szavak értelmén, többet mond néha, mint amennyit eddig elképzelt magáról. A kislány túljutott valami mezsgyén, valamin, amit ki tudja ki és mi állított fel elé. Valami mindenestre történt, és ezt most mindketten nagyon komolyan vették. Egyáltalán a történeteket különben is komolyan vették, de ezt, a mait, a megmagyarázhatatlant kivételesen. A mólón jártak le-fel. Utas alig volt, nem szeretik az éjjeli járatot, így nyugodtan beszélgethettek.

— Mikor jössz megint? — kérdezte a kislány, amikor már fel kellett szállni a hajóra.

— Eljössz még a nyáron? — kérdezte újra, amikor látta, hogy nem kap választ.

— Nem tudom.

— Az öregasszony mondta, hogy te rendes vagy. De nem etted meg a fűgét reggel.

— Nem.

— Talán nem szereted. El akartam neked hozni most, de aztán letettem róla.

— Úgyse szeretem.

— Eddig azért szeretted.

— Most már nem.

— Eljössz?

— Nem... Nem tudom.

A hajó még el sem indult, a kislány már eltűnt a kikötőből. Végigfutott a mólón, mintha menekülne.

A lány megtapintotta zsebében az órát.

ÖSSZEROPPANÁS

BURÁNY NÁNDOR

Je ne sais pas ce que je
cherche, je le nomme avec
prudence, je me dédis, je me
répète, j'avance et je recule.

Camus: L' enigme

Egy éve már úgy érzed, hogy bármelyik nap, bármelyik pillanatban az utcán, a moziban, otthon és bárhol eltűnhetsz, egyszerűen elvisznek, lelőnek, elveszel, s nem leszel többé, senki sem tudja majd, hová letél, mi történt veled, senki sem keresi, merre, miért, mennyi időre tűntél el, s ki követte el mindezt, mintha valakinek vagy valamilyen szervezetnek a kezében lennél, s egyszerűen ennek a rokonszenvétől, hangulatától függne az életed, borzasztó ez az érzés, elviselhetetlenül kínos, s mégis, egy éve már, hogy magadban hordod, hogy nem tudsz szabadulni tőle, cipelned kell, anélkül, hogy sejtenéd is, meddig; mintha legalábbis olyan nagy bűnt követtél volna el, amelyért az érvényben lévő írott és íratlan törvények alapján is halálbüntetés jár, s csak idő kérdése, mikor szólod el magad, mikor tudódik ki rólad, hogy bűnös vagy.

Most már vége. Tarthatatlan állapot. Előbb-utóbb úgyis kikotyogod. S különben is, holnap biztosan kinyírnak. Holnap reggel. Most este tíz óra van. Jönni kellene a barátodnak. Tízre ígérte. Jó lenne elindulni, hogy időben odaérrj, hogy utána még aludhass is egy keveset.

Egy éve már, hogy érzed ezt, pedig már hónapokkal ezelőtt elküldte az ezredes a revolvergolyót, nyilván, hogy tudtadra adja, nem kell félned, most már megkegyelmezett; nem tudod már, hová lett a golyó, de még mindig félsz, azaz nem is kellene félned, hiszen biztosan tudod, hogy el fogsz tűnni, hogy hiába minden, semmi értelme az egésznek, ennek az állandó és kínos vergődésnek, nem éri meg, hogy itt vonszold magad, menekülsz városból városba, pedig tudhatnád, megszökni nem lehet, ez mindenütt jelen van, elkísér Rómába, Pestre, Belgrádba és Splitbe is, azaz inkább benned van már eleve, s akárhová utazol mindehová viszed magaddal.

Sartre-t és Camus-t szeretted nagyon négy-öt évvel ezelőtt, ők is segítettek megérteni, hogy az egész életnek semmi értelme nincs. Küzd, szenved, nélkülöz az ember valamiért, s aztán a végén felfordul. Nincs tovább. Közben minduntalan lenézték, megalázták, becsapták, mind elviselte, mert remélt valamit, s ehelyett a végén meghal.

Sokszor kérdezted magadban, hogy lehet így, ilyen tudattal, érzéssel élni, nem póz-e ez csupán, álarc, tetszelgés. Nem lehet az, mert senki sem tudta eddig megcáfolni ennek az életérzésnek az igazságát, senki sem tud meggyőzni arról, hogy nem így van, ahogy gondolod, nem találtál még elfogadható érvet, valami olyat, amiből látnád, hogy érdemes élni. De úgy látszik, ebbe azért mégsem tudsz belenyugodni te sem, mindig várja az ember, várnia kell, hogy megtalálja majd azt az érvet, az értelmet. Nem hiszed, hogy megtalálja.

Hogy jutottál ide, nem defekt-e mégis ez az érzés, talán az emberek többsége csak másként gondolkozik? Segíthet még rajtad valaki? Ha nem hiszel is benne, ha semmiben sem hiszel már, most ezt még meg kell próbálnod. Reggel kipakolsz. Ez lesz a legjobb, az egyetlen lehetőség. Az ember hord magában egy igazságot, nagyon nehéz igazságot, azt kellene megfogni, kimondani, majdnem azt mondtad, ha sikerülne, életcélnak az már önmagában is elég lenne. De most a holnap reggelről van szó. Ott ha elmondanád a teljes igazságot, talán megmenekülnél örökre. Ám a barátod csak nem jön, egyedül ülsz a sötét bárterem egyik sarkában, a fehér abroszon térképet rajzolt a kiloccsant alkohol, savanyú a szád a bortól, a zenekar magyarnótákat játszik, egyik tagja néha énekel is. Itt beszéltétek meg a találkát, már a fekete sem esik jól, csak a holnapi napra gondolsz, idegesen forgatod a tekinteted, minduntalan a nyíló ajtóra nézel, de hiába, a barátod cserbenhagyott, biztos, valamelyik régebbi kurvajánál ragadt le. Pedig menni kellene már. Holnap kiállsz eléjük, meghallgatod őket, aztán szót kérsz, s elmondasz mindent. A jelenlevőkre és a távolmaradottakra való tekintet nélkül, a teljes igazságot. A bárpulthoz mész, fizetsz.

Az utcán hideg, novemberi, ködös éjszaka, nyirkos a levegő, végignézel a földszintes házsorokon, egyetlen ablak világít, kihalt a kisváros, csak a bárból szűrődik ki a szellőztetőnyíláson a tömény füsttel a muzsikaszó.

Főutca, országút, ha előbb kijössz, talán akad, aki fölvesz, a kávéház előtt áll három kocsis, de az autóstoposnak ilyen tájban már nemigen lehet reménye. Megindulsz jobbra, az országúton észak felé, a templomnál visszafordulsz. Fázik a füled, az orrod is. Cipőd elázik. Nyakad felhajtott gallérodba húzod, kezed mélyen zsebeidbe süllyeszted. Ismerős ez az utca, minden ház, minden fa, minden villanykaró. Az emlékek sem tudnak felmelegíteni. A tavasziak sem.

Negyvenegy? Negyvennégy? Két évszám, két fordulat. Barbárság, erőszak, vér, napfényben csillogó repülőgépek, légiriadó, szirénazúgás. Az apád katona, akkor is, 41 tavaszán, s előbb is sokszor a régi Jugóban, azt mesélték, hogy a gazdagok helyett sokszor másokat hívtak be tartalékba. Kilencéves vagy, anyáddal és hároméves húgoddal egy házban. Talán három évvel előbb halt meg nagyapád, apád apja, aki veletek egy házban lakott. A szomszédban anyád szülei laknak, februárban mindig nagy névnapot rendeznek nagyapádnak, kis fenyőt is feldíszítenek neki, néhány szívart is akasztanak rá. Rendszerint disznótoros vacsora, aztán a felnőttek a petróleumlámpa mellett nyolcvanegyeznek. Karakán ember volt a nagytata. Azt mondták, nagy hit van benne. Szeretett iszogatni. Élinek benned azok a születésnap estiék. Egyszer közvetlenül a háború előtti években betoppant az apád, ott-hon keresett benneteket, de mert nem talált senkit, a szomszédban

kopogott. Katonaruhában jött, szuronnal, neked egy játékpuskát hozott, húgodnak hajas babát. Boldog voltál akkor este?

Aztán eljött 1941 márciusa, nem értettél semmit, csak azt láttad, hogy valami rendkívüli történik, az utcán szokatlanul sok az ember, mintha ünnep lenne.

A Gyepszéken laktok, valamikor ez volt a város legszélső utcája, de 19 után ide építettek a temető és a szélső ház sor közötti szűrűre néhány újabb házsort, szerbiai telepések jöttek oda lakni, pár ezer ember, dobrovoljacoknak nevezték őket, s negyvenegyig már sokan megtanultak közülük magyarul. Tavasz, jártok az iskolába, a tanító néni az elsöben egy nagyon szelid, magas asszony, nem féltetek tőle, a másodikban már szigorúbb a tanítónő — megállsz, a sűrűsödő ködben a túloldalon akkoriban épült házának körvonalait bontogatod tekinteteddel —, de valahogy mégis kedvesebb. Nem emlékszel, az iskolában hogy történt a fordulat, a tanítónő a régi maradt, azt sem tudod, volt-e szünet azokban a napokban. Szégyenlős, félnék gyerek voltál. Az iskola ott állt utcátok sarkán, ahogy kijössz a kapun, bal kéz felől a harmadik ház, anyád is oda járt elemibe, és sokszor mondogatta, milyen jó lesz majd neked is, a szünetben hazajárhatsz uzsonnázni, s ha elfelejtesz valamilyen füzetet, könnyen hazaugrasz érte. Ez jó is volt. Az iskolaszolga — mint szomszédok, töletek hordták a tejet — jóban volt a szüleiddel, s veled külön is jól bánt, ez sokszor nem tetszett neked; az óráközi szünetek végén sorba állított benneteket az udvaron, úgy vonultatok fel kettesével az osztályba, persze a gyerekek szaladgáltak, piszkálódtak, nem akartak sorba állni, aztán téged, mert fegyelmezett és szófogadó voltál, sokszor példaként emlegetett, ezt szégyellted a többiek előtt.

A szalmakazalra emlékszel még, a lányokkal oda bújtatok, de a hitanórák megkezdése után már egyre ritkábban. Április hatodika? Éjszaka. Nem mertek otthon maradni. Az anyádék hallgatták a rádió híreit, aztán megállapodtak, hogy jobb lesz, ha éjszakára átmentek az öregapádék után következő sarokházba. Ott volt pince is, vasgerendákkal, egy nyugdíjas vasutas háza, ezek is töletek hordták a tejet, meg néhány lakó is. Az utcában egyedül ezen a házon voltak nagy ikerablakok, s ez nem volt fehérre meszelve.

Hajnalban fölriadtok. Te a konyhában egy összecukható ágyat kapsz, előtte való napokban a felnőttek beszédéből már hallottál a bombázásról, légitámadásról. Hajnalban rettentő robbanás rázta meg a levegőt, mintha a háztető is lerepült volna, mindannyian az udvarra sietetek, találgattatok, mi lehetett az. Lakott a házban egy tisztviselő is, ez volt az egyetlen iskolázott ember az utcában — kicsit fel is rótták neki egymás között a parasztok, hogy részt vesz a szerb államigazgatásban, de azzal védekezett, inkább az anyja, egy magas, nagyon kövér, mindig hosszú ruhában járó, beszéd közben mélyeket sóhajtó asszony, hogy a jobb kezén hiányzik három ujja, kénytelen vállalni a tisztviselői munkát —, ő hivatalból már előbb tudta, hogy mi készül, s vele együtt a felnőttek a virágoskertben állva kisütötték, hogy a hidat robbantották fel.

Reggel repülőgépek a város felett. Úgy hallatszott, azt rebesgették, hogy bombázzák is a várost, de aztán kitűnt, hogy csak az állomás környékét gépfegyverezték. A nyugdíjas sarokházában lakott szüleidvel

egy idősebb kamasz, ő leste az árnyékból vicsoritva a repülőket, aztán ügyetlenül, darabos mozdulatokkal megpróbálta lerajzolni, milyen jeleket, kereszteteket lát a német gépek szárnyán, sokszori próbálkozás után lerajzolta a horogkeresztet is.

Másnap vagy harmadnap, vasárnap volt, bevonultak a magyarok. Kitért a háború. Az apád valahol a hármás határon lenn Macedóniában. Semmit sem tudtok róla.

Jönnek a magyarok. Nem emlékszel az anyád, a nagyanyád, a nagyapád arcára sem, örültek-e azokban a napokban. Az emberek azt mondogatták: „Amennyit föl a kerék, annyit le is.” Kinn voltál az utcán, jöttek a cimborák, s elmentél velük a nagyutcára, várni a honvédeket. Minden homályosan dereng, azt sem tudod, gyalog jöttek-e, motoron, harckocsikon vagy lóháton. Ugyanakkor sokkal jobban emlékszel arra, noha nem láttad, de mintha most is hallanád minden szavát, ahogy az apád később elmeséli, hogy feküdtek kinn a pusztán az ágyúk mellett, várva a németeket, meg a parancsot a lövésre. Lőttek is talán ötvenet az ágyúkkal. A hegytetőről a kapitány, egy kiabálós, ideges ember, mindig csak azt jelentette, hogy jó volt, telibe talált, aztán csak azt látták, hogy hirtelen felpattan a lovára és elvágtat, hogy többé se lássák. Akkor a németek két-három motorkerékpáron kirobogtak elébük a hegy mögül, fölporzott mögöttük az út, eldobták a motort, leadtak az ágyúk felé néhány sorozatot, aztán föl pattantak megint a motorra, s vissza a hegy mögé. A repülők köröztek, gépfegyvereztek, felrobbant a lőszerraktár, szilánkok vágták agyon a lovakat, egy-két lövés és vége az ütközetnek. Talán kétszer mentél ki a nagyutcára, másodszer azonban lövöldözés kezdődött — itt állatok valahol, ahol most az új benzinkút van, akkor egy borbély műhelye volt, most nagy tartálykocsi farolt a föld alatti medence egyik nyílásához, a motor mélyen zúg —, s a puskaropogásra szétszéledt a nép, ti is hazaszaladtatok, az anyád a húgoddal a kuckóba bújva idegeskedett, hogy hol vagy, mi történt veled, rádparancsolt, hogy odabújj te is. Többé nem engedték, hogy kimenj a honvédeket nézni. Néhány napra már az utcátokba is vonultak a katonák, házaknál helyezték el őket.

Aztán szörnyű napok. Kilencéves vagy s kíváncsi. Kimennél az utcára.

— Ne menj ki! — szólnak utánad. S ha csak kinyitod is a kaput, a csikorgásra:

— Csukd be a kaput. Már megint... — s ráfordítják a zárat.

Csak néha láthatod, hogy a telepeseket kiterelik a kocsiútra, ott, ahol a csorda szokott járni, most őket sorakoztatják. Napok, hetek múlnak el, undorító, szomorú jelenetek. Árverezik a kolonisták ottmaradt holmiját. A bíró fölemeli a kiskecskét:

— Ki ad többet érte?

Sértő tréfák, goromba nevetés.

Az anyámék már mesélik, suttognak:

— Hallotta, békés embereket is lőttek le az utcán?

— Az iskola padlásáról rálóttek a katonákra.

— A sarki boltos a kertben ásott pincét, onnan lövöldöz, arra ne menjenek.

— Az állomás mögött abba az ikerablakos házba gránátot dobtak. Csak két kis árva maradt életben.

— A szomszédból két öregot vittek el, a kenyér meg benmaradt, bennégett a kemencében.

Itt kezdődött? Itt jelentkeztek a trauma első tünetei, vagy olyan megfázás volt ez, amely miatt majd csak az öregkorban jelentkezik a reuma? Az anyaországból jöttek a csendőrök, tisztviselők. Lenéztek benneteket. A gyerekeik is az iskolában. Emlékszel, egy tanyai nagynénéd — kocsmájuk volt — micsoda nagy örömmel adta le:

— Hallgatom a rádiót, tudjátok: A kormányzó úr kiadta a..., s rohanok ki, hogy mondjam: Emberek! A kor...

Aztán nemsokára ezt hallod róluk:

— Ejtőernyősök!

— Nem szeret ez egy sem dolgozni! Csak azért jöttek, hogy megszedjék magukat.

Egymást érték a szomorúan neveléses történetek: A tiszt úrba mint legénybe beleszeret valamelyik gazda lánya, hónapokig megy az udvarlás, a tisztnek nem kell a hadikosztot enni, eltartják a lányos háznál, nagy a boldogság, aztán az eljegyzés előtti napon megjelenik a tiszt úr felesége. Az anyaországból.

Még abban az évben ősszel akasztás a kaszárnyaudvaron. Zsidók? Kommunisták? A rögtönítélő bíróság döntése: hat kötél általi halál. Egy asszony is van a halálraítéltek között. Ténferegsz a felnőttek társaságában, hallgatod, miről tárgyalnak. Sajnálják az asszonyt.

— Azt mondták neki, csak egy szóval tagadja meg, hogy kommunista, s megkegyelmeznek neki.

— És nem? — sajnálkozás, csodálkozás is a hangban.

— Nem az!

— De ugyan már, de mért nem mondta, hogy...

Elsötétítés. Gyakori légiriadó. Zsír helyett margarin. Háború. Tábori mise. A hittantanár pofozkodik. Jaj annak, akinek nincs Szent vagy uram imakönyve. Minden vasárnap reggel sorban mentek a gimnáziumból a misére. Az állomáson búcsúztatások, indulnak a frontra a katonák. Az egész szertartást a rakodón tartották, ott, ahol a dinynyét szokták átadni, s ahonnan aztán a vagonba rakják, itt a mázsa is, ahol a hízókat és a vágómarhát lemérik és a vagonba terelik. Egy fekete képű parasztgyerek, zsellér, a feleségétől búcsúzik, szidja a gazdát, közben a főtiszt a frontra induló katonák magasztos feladatairól beszél ünnepi hangon. A fekete katona olyanokat mond, hogy ő oda-mondogatta a gazdának, hogy neki ugyan nincs mit védenie és hogy most csak a gazda vagyonaért kell vágóhídra vinnie az életét.

Talán ez az első találkozásod az osztályellentéttel.

Megmaradt benned a kép. A fiatalasszony sírt. Vizontlátta-e valaha is a férjét? Álltál mellettük, dobhártyádhoz verődtek szavaik, s föllázdát, mi lázadt föl, az igazságérzeted?

Összedőlt az iskolátok. A kopogi iskola.

Tél. Nagy hó. S összeroskad a súlya alatt. Este morzsolatok a kemence mellett, s behallatszík a nagy morajlás. Már előző nap megrepedeztek a falak, s rudakkal támasztották alá az ereszt, de nem segített, nagy volt a teher.

A gyerekek végtelenül örülnek ennek, s dobolják a ritmust:

Katekizmus, biblia,
Összedőlt az iskola!

A felnőttek másra gondolnak:

— Micsoda szerencse, hogy nem nappal dőlt össze, mikor benn ültek a gyerekek.

Az iskolaszolga meg ezt mondogatta az örvendező gyerekeknek:

— No, majd nem örültök ti, várjatok csak! Ha majd megtudjátok, hogy be kell járni messzire a központiba.

Így lett, de azért jó volt, milyen jó volt az a néhány napos szünet is.

Közben egy új tanító is jött az iskolába. Alacsony, csont-bőr ember, állítólag a honvédekkel vonult be. Nem szerették, ha felidegesítették, kiabált és azzal hengegett, hogy:

— Nekem ezt a tenyerem — s a jobb kezét az osztály felé emelte

— átlótték ugyan a határon, de azért neked még leakasztok veled egy olyan nyaklevest, hogy!

A kolóniáról a telepeseket elvitték, és magyaroknak osztották ki a házakat. Az elv, hogy csak több gyerekes családok kaphatnak, de protekcióval kaptak gyerektelenek is, a szemközti szomszédotok is ilyen házaspár volt, tisztiszolga a városházán, nagyon jól és biztosan érezték magukat, mert teleültették a kertet s az udvart gyümölcsfával. A bíróról, aki a házakat osztotta, magas, vörös ember, azt mesélték, hogy ez a szavajárása:

Egy család, nem család,

Két család, fél család,

Három család a magyar család.

Kellett a katona. Jöttek haza a sebesültek, rémtörténeteket meséltek a frontról. Lefagyott kezű s lábú emberek. Egy éjszaka alatt megöszültek, meghülyültek. Kilenchavi németországi hadifogság után az apád is hazajött. Falusi parasztgazdánál dolgozott, szépen berendezett, gépesített gazdaság volt. A Magyar Futár képriportokat közölt a honvédek hőstetteiről. Az asszonyok kötötték, küldték a meleg holmit. Szervezkedtek a frontharcosok, egyenruhába bújtak az öregek. Az emberek kutatni kezdték nemesi eredetüket. Emlékszel, az apád a gangban fogadott egy összeíró bizottságot. Meg akarták agitálni, hogy lépjen be a Magyar élet Pártjába, de az öreg nem akart kötélnek állni, hiába szavalták neki a szózatot is, csak azt mondogatta: Nem bánom, én sosem voltam tagja még a Mária-társulatnak sem...

Mesélték, hogy az anyaországiak haragszanak a városra, amiért nem őrizték meg a hidat, a kivonuló szerb katonaság állítólag a városházát is fel akarta robbantani, alá is aknázták, de az utolsó pillanatban valaki elvágta a zsinórt. Ezt megjegyezted, de sokáig nem tudtad megérteni, milyen zsinórról van szó. Az, hogy gyújtózsínór, nem sokkal mondott többet. Velel egy osztályba járt egy dadogós gyerek, róla suttogták, hogy az apja robbantotta fel a hidat, kissé ki is közösitették ezért, de a negyedikes tanító, idősebb ember, nagy hazafi, megvédte. Ó nem tehet róla, mondta, különben is, a katona azt tesz, amit megparancsolnak neki. Szigorú volt ez a tanító, őszülő hajú, szögletes arcú, rekedtes hangú ember, igazságosnak tartottátok, volt tekintélye, és súlya a szavának. Igaz, az elemi negyedik osztálya után, bizonyítványosztáskor — jelen voltak a szülők is, minden diákjáról véleményt mondott, milyen fejű, szorgalmú a gyerek, megállja-e a helyét a gimnáziumban, vagy jobb lesz, ha inasnak megy — egy cipésznek a fiát,

aki igen gyöngé tanuló volt, nagyon megdicsérte, azt mondta az anyjának, nyugodtan adhatja gimnáziumba. Az egész osztály tudta, hogy az apja, a cipész ingyen dolgozik a tanítónak.

Hideg szél fúj, ahogy kilépsz a fal mellől, s átvágsz az utca másik oldalára, arcodba vágja a hideg esőcseppeket. Mint a kínos fejfájás éjjel, mikor nem hagy aludni, az idő minduntalan emlékeztet mostani, itteni reménytelen helyzetedre, nem engedi, hogy elmerengj, ábrándozz a múlt időkön. Sáros a kocsi regisztertáblája, de három lépésről sikerül kitalálnod, milyen jelzésű. Odamész a sofőrhöz:

— Mikor indul vissza?

— Most ezt a tartályt kiürítjük. — Kedvetlen, hallgatagnak látszik az ember.

— Elvinne? — próbálsz tudakozódni.

— Mi az, nincs pénze? — ezt is csak úgy mondja, a kocsi mellett állva, fel sem emelve fejét. Legszívesebben elfordulnál, s itt hagynád, de nem teheted, ki vagy neki szolgáltatva, ha ő nem visz el, ez most az egyedüli alkalom, hogy reggelre eljuss, ha megalázónak érzed is a pénzre vonatkozó kérdést, kénytelen vagy finom maradni:

— Nem az, vonatom nincs több. Itt vagyok megfagyva, s már ott kellene lennem. — Könyörgő volt a hangod, szánalmas jelenségként natottál.

— Üljön be — mondta a sofőr megint csak monoton, unott hangon, mintha a társaságotól akarna megszabadulni.

— Hát be is ülnék — mondtad, s hangod átverte az el nem titkolható öröm. — Bent mégis melegebb van.

Azzal megpróbáltad kinyitni a kocsi magas ajtaját, de hiába rángattad a kilincset.

— Várjon — állított meg a hangja, odalépett, s első rántására kinyílt az ajtó. Úgy érezted, meg kellene dicsérned az ügyességét, de annyira féltél, hogy elrontasz valamit a mégiscsak jó irányban fejlődő dolgokon, hogy nem mertél szólni. Fölléptél, és leültél a sofőr melletti ülésre.

Alig vártad, hogy elinduljatok. Vagy legjobb lenne kiszállni, itthagyni mindent? Érdemes egyáltalán elindulni? A sofőr mellett dolgozó gyerek a csöveket rendezte, kiürült a tartály, pár perc és indulás. Menni kell. Másképp nem lehet. Beszáll a gyerek, a sofőr is, megindul a kocsi.

Az anyád ma délben kedvenc süteményed készítette. A konyhából behallatszott, ahogy a szomszéd asszonnyal beszélt:

— Nem merem tisztán grízes lisztből csinálni.

— Nagyon porhanyós lesz.

— Nagyon grízes ez a lisztem.

— Megcsinálom sima lisztből.

Aztán hallatszott, ahogy fakanállal egy fazékban keverték ki a krémet.

Hangok, amelyek kísérek. Képek, filmkockák, amelyeket az emlékezet perget: a kis szoba ablakából nézel ki a téli udvarra. A szomszéd házának falához döntve cirokkévék hosszú sora. A gőzölgő istállóban az apád kóti a söprút. Cirokból citerát is lehetett csinálni. Bőjtben a kőménymagos bodag. Mikor ettél, s kurcinát is utoljára? Vagy gölődinlevest. Herócét. Az ember a neveket is elfelejti. Vagy mégsem? A nagymamádék udvarában a házatok alját javította a kőműves Bandi bácsi, többször dolgozott nálatok, tiszta ősz ember volt, amióta csak

megismerted, ő mondogatta mindig: Bújjon beléd a túrós rétes! Aztán a nagymamához: Elviszem én ezt a gyereket. Mennyiért adják nekem?

A nagymama a nagy diófa alól minden alkalommal ugyanazt válaszolta:

— Azt nem lehet. Nem adná oda a nagymama száz lánc laposi földért se!

Ez volt a fogalom. A laposi föld.

A nagymama írástudatlan. Tanyán nőtt fel. Mesélte, hogy mikor kicsi volt, s a felnőttek nem tudták kire hagyni, egyszerűen madzaggal odakötötték az ágy lábához. Mikor megnőtt, doboslány volt a cséplőgépen. Egyszer kigyúlt a gépjük, már égett körül, s ő még mindig fönn sivalkodott, akkor az etető megfogta, s úgy dobta le a lánokból.

A gimnáziumban szüleid vagyoni helyzete meg a tanulmányi eredményed miatt tandíjkedvezményt kapsz. Félsz, különösen a latintól meg a matematikától. Szerencsére elsöben nem azok a tanárok jöttek, akikkel ijesztgettek. Megvan valahol a padláson az elsős évkönyved, talán három évvel ezelőtt volt utoljára kezében. Átnézted a névsort, alig egy-két fiú fejezte be veled együtt a gimnáziumot.

Háborús nemzedék?

Ijesztgettek benneteket a vörös rémmel. Otthon, a besötétített ablak mögött hallgattátok Londont és Moszkvát is. A hátsó kertben ástok egy pincét, védekezni kellett a légitámadások ellen. Esténként két-három kandli tejjel megindultál a másik utcába. Felétek lakott egy magyarországi csendőrcsalád, a fiú veled járt iskolába. A háború vége felé meséli, hogy ha bejönnek a ruszlik, szabadszerelem lesz — első gimibe jártok —, s ha valaki megkíván az utcán egy nőt, csak szól neki — az Árpád utca közepe táján déli napsütésben bandukoltok haza —, és egyszerűen lefekszenek ide az árokba.

Erősen zúg a nagy motor, a sofőr egészen előre hajol, hogy jobban lásson, néha feléd fordul, ekkor veszed észre, milyen mongol képű ember. A kocsi bemelegszik, leveted a télikabátod. A temető, aztán a villanytelep mellett mentek el. Itt volt nem messze a csendőrlaktanya is. Ezen az úton vonultak az utolsó hetekben a végtelen kocsisorok a menekülő bánáti svábokkal.

Tizenkét éves vagy. Jobban emlékszel az eseményekre.

Szédelegve bolyongsz az érthetetlen fogalmakkal teli világban. Az emberek, némán is, az arcok, tekintetek csak ezt kérdezik: mi lesz velünk? Világos volt már, hogy semmilyen titkos fegyver nem nyeri meg a németeknek a háborút. Közeledtek az oroszok. Találgatások. A romtemplom előtti teret, ahol a tábori misét szokták tartani, német katonák, tankok, harckocsik lepték el. Valamelyik pesti lapban megjelent a rendelet, hogy előbb véget ér a tanév, bezárják az iskolát. A felsősök vettek néhány újságot, olvasták az örömhírt, de az igazgató elszedette a lapokat.

Október nyolcadika. Szintén vasárnap. Gyönyörű napsütéses ős. Tele a magtárak, görék, hordók. Néhány napja bizonytalanságban a város. Hallgatjátok, hogy közeledik napról napra Bánátból az ágyúörgés. A kérdés, védik vajon a várost, vagy harc nélkül átadják az oroszoknak?

Egymást cáfolják a hírek. Vasárnap reggel kinn álltok az utcán.

— Hogyne védenék, kérem, csak nem adjuk így át, szégyen lenne! Látjátok, a nagyutcán ki-be szaladgálnak a katonákkal a teherkocsik.

— Szó sem lehet védekezésről. Minek veretnénk össze a várost.

A másik utcából jönnek kocsit keresni a csendőrök. Pakolnának, menekülnek ők is. Azt mondják, elvonult a közigazgatás, a katonák is. Aztán megint:

— Végig a parton tankok vonultak fel. Minden kapualjban katona áll. Utcai harcokra is számítanak.

A fészker alól kihúzzátok a kocsit, te a hátsó lócsnél tolod, a fontosabbnak tartott holmit felrakjátok. Biztosabb lesz mégis kimenni a tanyára a rokonokhoz. De ha mégsem lesznek harcok? Itt hagyni a házat prédára? „Kellett ez nekünk — mondogatják egymásnak az emberek, aztán átveszik egymástól a szót: — jobb lett volna, ha nem is jönnek” — a negyvenegyes fordulatra gondolva. „Olyan jól megvoltunk egymással.” A bosszútól félnék, az ártatlanok is, a bosszú nem válogatja az áldozatait. Az vak. „A bűnösök különben is mindig elmenekülnek, nekik van mitől félniük, s viszik az irhát, s aztán mások isszák meg a levét.”

A tanévet még megkezditek, de gyorsan bezárják az iskolát. Egy délután az Árpád utca sarkán szedted a nyulaknak a füvet, mikor látod, a számtantanár kofferral kezében siet az állomásra. Mogorva, magas ember, nem pofozkodik, de a slekniteket nagyon szereti meghúzgálni. Talán ott először, mi ez?, kaján örömet érzel, ahogy utána nézel, azért mert elmegy, mert neki menekülnie kell onnan, ahol te maradhatsz. Maradhatsz.

Maradtok. A holmi ott a kocsin a hátsó udvaron, de visszapakoljátok a lakásba. Azt is rebesgetik, hogy veszélyes kimenni a városból, a kukoricásokban partizánok tanyáznak. Talán két óra, kinn áll az egész utca a házak előtt. Várakoznak. Mint tavasszal, zöldell a fű a járda szélén. A közeli templomból az állomás felé megy a pap is, átszól a túlsó oldalról: „Nyissák ki az ablakokat, mert robbantják a villanytelepet.” A villanytelep meg a malom épségben marad. A katonát, akinek a zsinórt meg kellett volna gyújtania, állítólag holtrészen találják meg a temetőárokban. Alig múlhat két óra, amikor meg látjátok a folyó felől jövő és a város másik széle felé tartó szovjet katonákat. Az emberekben megreked a szó. Talán a lélegzet is. Ezek azok? Mindenki odanéz, a ti utcátokat átszelő utcán mennek kifelé. Gyalog jönnek. Kis csoportokban, kettesével, vállukon golyószóró, szelídeknek látszanak, megnyugtató a látvány, mintha otthon lennének. Ez a háború? Sehol ellenállás, sebesült. A szomszéd ház előtt összejöttek. Azt mesélik, hogy egy csoport kiment a komphoz, ott virágcsokorral várta őket, ott volt a sarki csonka kezű tisztviselő is. A kommunizmusról tárgyalnak. Mit mondott a moszkvai rádió, mit London, mit irtak a magyar lapok. A parasztek a kolhoztól, a közös konyhától, a vályútól rettegnek legjobban. Egy mondatra emlékszel tisztán, egy ellentetésre, egy ott, a parasztek közt lakó munkásember ejtette ki, kissé tréfálkozva, de nagyon nagy szöget ütött vele a fejébe: „A kommunizmusban mindenkinek lesz fürdőszobája.” Te addig még képen sem láttál fürdőszobát, fogalmad sem volt, milyen is

az. De ezt most úgy képzelted el, s ott a többiek is, hogy amint az oroszok bevonulnak, pontosabban, ahogy a fasisztákat elűzik, átveszik a hatalmat, kommunizmus lesz, s ezzel fürdőszoba is, minden házban.

A katonák beásták magukat körül a város peremén. S ti este nyugodtan mentek aludni. Végtelenül kellemes az első benyomás. Semmi sem igaz abból, amit a vörös katonákról a propaganda terjesztett. Oszladozik a bizonytalanság. A fojtott hangulatba beszűrődik a reményesség levegője. De reggel már azt mesélik, kinek a lakására törtek be az éjjel, kinek a feleségét erőszakolták meg, az emberre ráfogták a puskát, az asszonyt leteperték a földre, sáros bakancsokkal befeküdtek a tiszta ágyakba. Újabb és újabb részletek: elviszik az ágyneműt, az órát, a kocsiból kifogják a jobb lovat, az ágy alól kiszedik a cipőt, ha a hadifogoly-szállítmányból hiányzik egy-két ember, a polgárok közül belökik, aki kéznél van. Szántani, vetni kellene, de a parasztok nem merik kihajtani a lovat az utcára, a nagykapu bejáratánál is gondosan elsimítják a kocsikeréknyomokat, nehogy valami is arról árulkodjon, hogy ló van a háznál. A kerítéseken falragaszok. Éljen a felszabadító vörös hadsereg! Háború. Katonák. „Tudjátok, mit csináltak a tieitek a Don-kanyárnál? A lábánál fogva emelték fel a csecsemőt, úgy hasították kettőbe.”

A városháza alatt pince. Megtelik a börtön. Háborús bűnösökkel. Egy tanyai nagybátyád is a börtönben ül. Te hordod be neki az ebédet. Az anyád megfőz, bepakol egy kosárba, letakarja egy szalvétával, s te megindulsz vele befelé a Mária utcában. Nem épp henecegni való dolog, háborús bűnösnek hordani a börtönbe az ebédet. Néhány hónapig ült a rokonod, aztán kiengedték. A bíró azt mondta neki: „Hát maga ellen nincs semmi vád, csak hogy megfogta a katona kezében a fegyvert.”

Azért zárták be, mert egy rokona negyvenegyben lelőtt egy telepést. Amikor azokat vitték el, ez az egy kiugrott a csoportból, futni kezdett, többen is utánalóttek, s aztán mindegyik azzal henecegett, hogy ő lőtte le, övé a dicsőség. Most keresték, de az utolsó pillanatban elmenekült, megérezte, hogy baj lesz. Annak idején bebizonyította talán, hogy ő lőtt a legpontosabban. Bűnössége vitán felüli, érthető, hogy keresték, s az is, hogy mivel nem volt otthon, megnézték, hátha a rokonoknál rejtőzik. A nagybátyádat beviszik, azzal gyanúsítják, hogy ő rejtegeti. A tanyáról a városi börtönbe hozzák. Hordod az ebédet a börtönbe, átadod a börtönőrnek, aztán állsz a folyosón, várod, hogy az őr visszaadja a kosarat, aztán vissza haza. Hol cigarettát, hol pár soros levelet rejtetek az étel közé. Egy nap visszaküldik az ebédet, senkitől sem fogadják el. Kiürült a börtön. Eltűntek a rabok. Rengeteg szóbeszéd:

- Elvitték őket.
- Egy vasutas Indjiján látta őket.
- Mese az egész, kivégezték mind!

Tizenhárom éves leszel. Szereted ezt a rokonod. Tanyai ember, de a katonaságnál telefonista volt, távírdász, ért valamit a technikához is, ami tanyai parasztnál még ritkaság, már a háború előtt telepes rádiója van, sőt mesélték róla, hogy a nagyobb krumpliba is beszerel valamilyen drótot és lehet nála hallgatni a zenét. Sajnálta, féltél is, mi történt vele. Aztán megtudtátok, hogy él, üzennek, hogy vigyétek tovább az ebédet. Véletlenül maradt életben, ő meg két társa. Borzalmas éjszaka.

A pincéből fölvezetik őket egy irodába, felveszik személyi adataikat, levetkőztetik, aztán dróttal összefűzik egyiket a másikkal. Állítólag a dobos meg a jegyző volt a legvadabb. (Ezek úgy képzelték, hogy majd úgy lesz minden, mint a régi Jugóban; mikor néhány hónap múlva látták, hogy nem megy, akkor elköltöztek.) A három tanyai rab egymás mellett, egyikük észreveszi, hogy a harapófogó elvágja kezén a drótot, az örök nem veszik észre, részegek, kihajtják őket, vaksötét az utca, havas eső, eloldják egymást, és három meztelen ember fut, amerre lát a vak éjszakában. Egy ismerősehez menekül, rongyokat szed magára, kerítéseken mászik keresztül, a tyúkólban várja be a reggelt, akkor agyonfagyva beszél a házba, azok rendőrért mennek. Ez megjön, megáll a szoba ajtajában, ráfogja a puskát, és parancsol: „Menj ki!” Mit csináljon? Ha nem megy, azért lövi le. Ha megy, nekimegy a puskának, s megintcsak lelövi. Néhány hónap múlva a bíró ezt mondta neki: megfogta a puskát. Mit tehetett? Visszakísérik a börtönbe. De nem tettek vele semmit. S a többiek?

Mi volt ez, hogy utána nem tettek a nagybátyáddal semmit? Megint találgatások. Egy változat: egyesek szabad kezet, szabad bosszút, megtorlást követeltek, s talán három vagy négy órára meg is engedték ezt nekik.

Az aszfaltos utat most kockakövekből kirakott szakasz váltja fel, rázódik a kocsi, zajosabb, azt mondják, azért raknak le ilyen betéteket, hogy időnként fölrázza a sofőröket, nehogy elaludjanak.

Újra és újra, megint csak ezt kérdezed magadban: minek ezt az emléket bántani? Seb, hegedés, var. Ha megpiszkáljuk, újra kivérzik. Nehezebben gyógyul be. Ez alighanem így van. S az is, hogy ma már elég józannak kell lennünk ahhoz, hogy ezt megértsük. Meg azt is, hogy ezt ma már nem lehet, nem is kell az embernek magába fojtva hordani. Különben is, negyvenegyről tudjuk, mi volt. A rendszernek is megvan a maga kvalifikációja.

Mi történik a rokonoddal, mikor kijön?

Nagy kommunista lesz. A beszolgáltatás idején a legszélsőségesebb odaadással hajtja végre a rendelkezéseket. Senkit sem kímél. Negyvenegyben, mikor látta azt a rablást, mentek be a szerb házakhoz, néhányan még a szappant is elvitték, rettegés maradt a nemzetőrök mögött, otthon a gyerekeknek csak azt mondogatta: „Miért csinálják ezt? Mire való ez? Csak azért, mert azok szerbek?” Mintha csak érezte volna, hogy annak majd ő issza meg a levét. Mert így ő, aki akkor elítélte a garázdálkodást, ártatlanul ült néhány hónapot, s majdnem az életébe került. De amíg ült, kispekulálta, hogy ha ő most meghúzza magát, akkor azt csinálnak vele, amit akarnak. El-ement hát a Népfrontgyűlésekre, és amikor azok, akik börtönbe vetették, a testvériségről szavaltak, akkor szót kért, hogy igen, de... Egykettőre ő lett a tanyaközpontban az odbor elnöke. Agítál, gyűléseket szervez, beszédek mond, munkaakcióra küldi a gyerekeit. Mint elnök előszedi az adófizetők névjegyzékét, s jó nagy adót meg beszolgáltatási kötelezettséget ró ki azokra, akik őt a börtönbe juttatták. Azok lázadoznak, szidják, ő nem teketóriázik, feljeleníti őket, s le is ülnek egyenként öt-hat évet.

Ez persze már később történik, addigra már az oroszok is elvonulnak. Igaz, a ti utcáokban, közvetlenül a háború utáni napokban sem találkozol velük. Egyszer jönnek csak, házkutatást tartanak, fegyvert keresnek, de semmit sem bántanak. Aztán még egyszer jön egy öreg,

talán ő is paraszt, ki tudja, mi mindenen esett keresztül, hány hozzátartozóját ölték le talán éppen a magyar katonák, csak egy zsák kukoricát szednek ki az apáddal a góréból, aztán csöndben elbúcsúzik. Az öregapád nem bírja sokáig, nem jár a frontharcosokhoz, nincs egyenruhája, de negyvenegy után kiakasztott a falra egy nagy keretes képet, a régi Jugóban ezt nem volt szabad — őt látni a fényképen, lóháton, pödört bajusszal, kivont karddal, a magyar huszárok egyenruhájában —, s most megint leakasztja. Összeroppannak az idegei. Látod a nagymama rémült arcát, ül az ebédnél, tányérjában aranylós húsleves, rezeg a keze, s ahogy fölemeli a kanalat, kicsorog belőle. Az Árpád utca sarkán, a szemközti oldalon az oroszok egyik osztagának, egységének parancsnoksága, itt a konyha is. Ugyanebben az utcában, negyedik ház, öreg vasutas házaspár, a konyhában ebédelnek, valaki bekiabál: „Viszik az ágyneműt!” Egy katona beugrott az ablakon, föl-pakolt, s hátán a batyuval eliszkolt, az emberek utána, a parancsnokságról a lármára kijön egy tiszt, elkapja a katonát, kiabál rá, leszidja, lepfozza, letépi a kitüntetését, s valósággal beletapossa a kocsiút sarába. Az emberek csodálkozva nézik, mi történik.

Senki sem tudta, lesz-e magyar iskola vagy sem. Télen a gimiben csak szerb tagozat nyílik. Azt is beszélik, hogy majd két nyelven folyik a tanítás. A Tóparti utcában, a volt polgári helyén kell iratkozni. Régi osztályfőnököd is ott ül az asztalnál, megörlösz, mikor meglátod. Eszedbe jut — amíg váród, hogy sorra kerülj —, mit mondott az osztályfőnöki órákon a magyar hazafiságról: „A templomban, mikor a mise végén a magyar himnuszt énekelik, akkor feszes vigyázzban áll az ember, és meg nem moccan, ha légy száll is az orrára.” Most csak szerbül hajlandó beszélni. Félti az állását? „Hogy akarsz, fiam, beiratkozni, ha nem tudsz szerbül?” Szó nélkül kifordulsz a teremből, s hazamész. A gimnázium épületében kórház, az állomásról hosszú kocsisorok, parasztszekerek hordják be a sebesülteket. Egymás után érkeznek a frontról a vonatok. Nézed, ahogy a hordágyon kiemelik a sebesülteket a tehervagonokból, s behelyezik őket a szalmával bélelt kocsiderékba. A gimi előtt benézel egy kocsiba. Talán tizennégy éves gyerek fekszik a szalmában, egyik lába levágva, feje bekötve, a kötést átveri a vér. Egy-két évvel lehet idősebb nálad. Ezek a partizánok. Hol állsz te, mibe kapaszkodj? Neki vágták le a lábát, s te kapkodsz mankó után. Néhány diáktársad elment a leventékkel.

Zúr a fejedben. Ellentétes előjelű élmények keverednek benne. Még az ősszel csónakon átmentek a folyón, fúj a szél, hullámoz a víz, sokan mennek szüretelni a birtokra. A munkáért pénz helyett szőlőt kapnak, nagy ruháskosarakkal hozzák haza. Ti is nekivágtok, néhányan szomszédok, de nem kedvez a szerencse. Álltok a töltésen, nézitek, merre induljatok, de félve látod, nagyon határozott léptekkel feléd tart egy polgári ruhás, puskás, mord ember. Lekapja fejedről a sötétkék gimista sapkát, kettészakítja és dedobja a vízbe, nem is mersz utánanézni: „Ez nem Magyarország, hanem Szerbia!” Most már meg tudod érteni, magyarázni is — talán apját, gyermekét vagy feleségét ölték meg a háborúban —, akkor borzasztó volt, s alig vártad, hogy épségben visszajöhess a folyón, ez viszont nehezen ment, csak két csónak közlekedett, s rengetegen vártak a sorra, hideg szél fújt, sorba kellett állni, sapka nélkül dideregve.

A sofőr fölenged, egyre többször fordul feléd, veled egyidős lehet, kitűnik, hogy ő is magyar, a munkájáról beszél meg a gyerekeiről, két fia van, még kicsik, de már élnek-halnak a motorért. Előbb figyelmesen hallgatod, aztán el-elkalandozik a képzeleted. A fölüljáró másik feléről erős fényrel nagy hűtőkocsi tűnik fel, megvilágítja a sofőrfülkét, csak egy pillanatig, aztán mind a ketten rövidre veszik a fényt.

— Hol volt negyvennégyben? — fordulsz hozzá, félbeszakítva, minden bevezető nélkül.

— Kinn a tanyán, hát gyerek voltam.

Most megint hosszú fényt ad, aztán leveszi, egészen messziről két gyöngye fény jelzi, hogy jön szembe valaki. Jobb kezét homlokához emeli, föltolja micisapkáját, megvakarja a fejét.

— Miért kérdezi?

Nem messze előttetek egy macska szalad át az úttesten, a közepén megáll, felétek fordítja fejét, csillognak a szemei, aztán meglapulva továbbbiskol.

— Csak úgy, eszemben jutott valami.

A gyerek horkol a hátsó ülésen. Meg akartad még kérdezni, veszett-e oda valakije a háború alatt, de csak legyintettél egyet magadban. Beérkeztetek egy faluba. Az első, jobb kéz felőli ház előtt két kutya szaglászta egymást.

A falu gyéren megvilágított főutcáján percek alatt átfut a kocsi. Szótlanság. Megint egy vereség. Erdemes-e erre gondolni egyáltalán? Élni kell, dolgozni, sokat keresni, annyi lehetőség kínálkozik az élvezetre. A kesergés sehova se vezet. Micsoda helyzetek voltak! Felszabadítás, vége a háborúnak, végtelen öröm. De volt olyan is, akit hiába vártak vissza. Az elhurcolt zsidók összehordott holmiját a zsidótemplomból most szétosztják a visszatérő telepeseknek. Drága, finom bútorok is vannak itt, s a bizottság tagjai egy-egy kocsival, a javából saját lakásukra küldenek. Senki sem ellenőrzi, senkit sem vonnak felelősségre. Forradalmi erkölcs? Francia jakobinusok!

Államosítás. Földreform. Négy malom a városban. A legkorszerűbbet leszerelik, s elviszik valahova délre, ahol sosem terem, a hegyek között, búza.

Hűsz éve. Most a sofőrtől akartál kérdezni valamit, de meggondoltad, talán elhamarkodott lett volna. Alig ismeritek egymást. De hűsz évig. Nagybátyádnak arról a tragikus éjszakájáról senkinek, barátainak sem mertél beszélni. Pedig szabadon beszélni, a vélt igazságot félelem nélkül elmondani, ez egyik alapfeltétele annak, hogy nevéhez méltó lehessen az ember. S te ezt visszafojtottad magadban, a félelem fojtotta beléd a szót. Hallgatólagos alku, nem szólsz, és akkor nem bántanak. Általában megvetik azt az embert, aki eladja magát. Te is. Most itt az alkalom. Még talán tíz perc, s megérkeztek. Holnap ezt is el fogod mondani, s a többit is, ami miatt idejutottál. Meg kell, hogy értsenek.

Meleg van. Megtágitod a nyakkendőd. Gumitalpú cipődben izzad a lábad. Öledben az elázott nehéz télikabát. Most már kibírod akár-hogy is. Holnap ilyenkorra túl leszel mindenben. Elteltél benzinszággal, mindened átítatta, s már nem is érzed.

A nagy utca macskaköveit már a magyarok felszedték, az új utat azonban már nem fejezhatték be, most rohammunkában dolgoznak itt az emberek, idejár az apád is, s itt állsz elé a koratavaszi délelőtt, aprószemű eső szítál, hogy megkérdezd, mi legyen veled, menj-e beiratkozni az iskolába vagy se.

Mindent összebeszéltek akkor az emberek. Azt is, hogy így akarják a magyar gyerekeket összeszedni, hogy aztán elvigyék őket az oroszok. Nem hittél ennek a mesének? A gimnázium második osztályát kell folytatnod, fázósan állsz az apád előtt, s eszedbe jut, az aratás mindig milyen nehezezőre esett. Az apád nem mondta azt se, hogy menj, azt se, hogy maradj. Hallod a hangját, látod, ahogy áll egy homokrakás előtt lapátjára támaszkodva a reménytelen borongásban, s csak ennyit mond: „Nem bánom, fiam, ahogy gondolt.” Elindulsz az iskola felé. Tizenöt perc. Locspocs. Fázol. Félsz. Talán háromhónapos az a tanév. Még tart a háború is. Megalakul a Petőfi-brigád. Munkaszolgálatosok.

Az algimi négy osztálya szinte észrevétlenül múlik el, az iskolában mintha semmi sem történt volna. Legnagyobb élményed talán a vonat volt. Tizenöt éves korodban utazol először. Osztálytársaidnak nem mered bevallani, szégyelnéd, hogy eddig csak a teherkocsikra léphetted fel nyáron, amikor a dinnyét adták át, az öreganyád akkor is nagyon félt, nehogy elinduljon a vonat, ha mindjárt mozdony nélkül, magánosan állt is ott a vagon; máskor a kukoricaföldekről nézted a száguldó kocsikat, pöfékelő fekete mozdonyokat.

Az első hegyek. A fővárosban az éjszaka egy iskolában, padokon alszotok, pokrócokban. Szarajevóban is egy Miljacka-parti iskolában. Dubrovnikban kinn Lapadon, egy elhagyott villában. Találkozás egy magyarországi küldöttséggel, nem messze aknamező, főleg a hátizsák-ból kosztoltok. Néhányan étteremben is esznek, te még sosem voltál, azt sem tudod, hogy is kell oda bemenni. Néhányan esténként nagyon beszívnek, egyik fiú szerelmi bánatában leugrik az erkélyről, a másik a szoba kövén hanyatt fekvé hányja ki a vacsorát.

Az egész gimnáziumon észrevétlenül csúszol át. Megúsztat szerencsésen. Nyolcadikban, az utolsó órán az osztályfőnök mindegyik diákjáról véleményt mond, mikor hozzád ér — az utolsó előtti padban ülsz —, megátalkodva néz rád, öt-hat évig tanított, s mégis kénytelen bevallani: „Rólad képtelen vagyok bármit is mondani.”

Önmagadban élted át a világot. Így születted, ilyennek formáltak a körülmények? Húsz év távlatából is emlékszel, hogy nézel szótlanul egy lány után — dús haja, erős melle, egyenes tartása volt —, látod, ahogy reggel frissen kijön a lapadi villából, s megy föl az útra vezető lépcsőn. Tíz év múlt el a lapadi reggelek óta, mire megsimogathattad a haját.

Nagyobb társasággal a hegyekben, kiránduláson. Giccses, de nem tehetsz róla, virágznak a gyümölcsfák. Ebéd után ketten elmentek ivóvizet keresni. Először jártok a sűrű bozót között vezető szerpentin. Hogy kellene visszatalálni? Megálltok. Hány pillanatig néztek szótlanul egymásra, s aztán valóban lehetséges lenne, hogy pusztán nézéssel, egymás szeméből megértse két ember egymás gondolatát?

Vannak pillanatok, amelyeket sosem tudunk megfejteni.

Gyorsan peregnek a percek. A főváros fényei. Már is a hidon gördülnek a kerekek. A gázgyárnál a sofőr lefékez. Ő itt jobbra fordul,

viszi a garázsba a kocsit. Fizetsz, aztán kiszállsz, és megindulsz gyalog hazafelé.

Elállt az eső, hajnali kettő, ilyenkor a fővárosi utcák is néptelenek, csak néha suhan el melletted egy kései taxi, hangtalan, ragyogó diplomatakocsi. A sugárút ragyog a fényben. A főpostánál balra fordulsz, elhagyod a képviselőház tömör épületét, egy önkiszolgáló kivilágított kirakatában vásári limlom. Szemközti ház, első emeleti erkélyes ablak. Hajnali kettőkor Mira még nem alszik.

Hátrább lépsz, felnézel, de csak a csillár egy részét tudod szemügyre venni. Átmész a túloldalra, az utcai kapu zárva, különben is ilyenkor nem illene. Visszafordulsz, a postáról felhívod telefonon.

— Te jó ég, mit csinálsz te ilyen későn?

Minden bevezető és magyarázat nélkül úgy hathatott ez a kérdés, mintha féltéglát dobtál volna be az ablakon.

Meglepődsz, alig ismered meg a hangját. Ennyire eltorzítja a telefon? Mintha egészen fals lenne. Vagy te vagy az. Egy nagy hazugság. Önámítás az egész. Készülsz a holnapi reggelre, előre átgondolod, mit fogsz majd mondani, nehogy elszöld magad és kiderüljön az igazság. Megint szeretnéd elhallgatni, ami kellemetlen és veszélyes. Tudod, hogy akkor fölösleges az igyekezet, akkor jobb el sem kezdeni. Annak a tragikus éjszakának az emléke üldöz, s a razzia, a jég alá csúsztatott emberek ezrei? Sokkal, sokkal később hallottál róla, tudomásul vetted, megállapítottad, hogy szörnyű volt, de még csak meg sem rázkódtál bele.

Nem lehet az igazsággal telefonon beszélni, eltorzul a hangja. Szembe kell nézni vele. Letelt a három perc, az automata megszakította a vonalat.

— Adj egy aszpirint! — mondtad már az előszobában. Tudtad, hogy nála mindig egész patika van fájdalomcsillapítókból és altatóporokból.

ÚTINAPLÓ, FOLYTATÁSOKBAN

TOLNAI OTTÓ

„És ha igazán csendben maradsz és nem kérdezel hülyeségeket, akkor rádöbben, hogy az utazás csak eszme, hogy az élet csak utazásból áll, utazás az utazásban és a halál sem az utolsó út, hanem egy új utazásnak a kezdete, és senki sem tudja, miért, vagy hová, de azért mindenestre *bon voyage!*”

Henry Miller

I.

BIKAVIADAL

A vámőr megáll kis kocsink mellett, szabályosan tiszteleg, majd lehajol, hogy körülnézzen. Mielőtt bedugná fejét, leveszi tányérsapkáját, akadályozná a munkában. Békaperspektívából figyelem (úgy látszik, ez a póz felel meg legjobban hangulatomnak): egészen fiatal, váratlankék szemek.

Van-e tiszta, égboltkék szem? Az alig látható erek... Indulás előtt, festő barátom képeit nézegettem. A tus pokla után most a tiszta színnek pokla. Szörnyű: tiszta szín! De így majd legalább jobban vásárolják a képeit. És az emberek véleménye megváltozik, hahaha. Ahogy hazaértem tőle, verset jegyeztem le, ami éppen így, indítás nélkül, torzóként egész, és valahogy naplóm élére kívánczik:

.....
pedig egykor én voltam az
Égboltfejű,
ki sivatag közepén
durva-zöld lombú fa alatt
fényképezkedett,
drappvörös gumibotnyi ér
vezetett a testén,
bunkója szolgált szívéül,
valahol világoskék koponyájában,
amit, mondom belülről
érintett az égbolt.

Ahogy behajol közénk, váratlanul, hangosan felnevetek: ez a szép fiatalember teljesen ősz: ez a fiatalember egykori jó barátom. Egyidősek vagyunk. Jól funkcionálnak maszkjaink, mondom. Fehér hajára, szakállamra gondolok. Megpillantja a hátsó ülésen, mózeskosár-

ban játszadozó, nem egészen féléves kislányomat, mosolyogva bólint. Az ősz haj, a szakáll, a kislány, mindent elmond rólunk, arról a mondjuk egy évtizedről, amióta nem láttuk egymást. Mosolyom lassan mégis arcomra fagy, elvész szakállam homokjában, tulajdonképpen mintha mégsem ismertük volna meg egymást. Nem robbantunk, semmiféle mágneses tér sem keletkezett közöttünk. Szörnyű, annak ellenére, hogy fiatalkori barátaim elvesztésének folyamatán már jóval túl vagyok.

Megöregedtem?!, kérdezem magamtól, szinte visszahőkölve a háttértől. Ez a kérdés, felkiáltás, mint egy ütés csap teljes erőből gymorszájon. Nem, ez lehetetlen. Hiszen itt van nem messze a határtól a Tisza, a szücsgombás eperfák, amikről ilyen verőfényes időben jól láthattuk a Fogadalmi templom tornyát. Igen, és az égbolt is ugyanaz, éjszaka csillagoktól nyüzsgő. Érdekes, sosem láttam annyi csillagot, mint az udvarunkból. Udvarunk nemsokára tele lesz rózsával. Hogyan is öregedtem volna meg, még egy szót sem írtam a rózsáról? Csak ennyit tudok mondani védekezésül? Mit jelent ez? Egyszer, tehát nemsokára, én is jó öreg költőim sorsára fogok jutni, akik az ég, a víz, a fűszál elé térdelnek, s a legszürkébb névelővel, kötőszóval is a mindenség nyelvén szólnak? Kétségtelen, már csak ezeket a fűszálakról írott verseket tudom migrén nélkül olvasni, de egyszer majd én is ilyeneket fogok írni? A rózsáról fogok verset írni, erről a marék parázsról, a csillagokról, fuldokló, csöpp világító-tornyainkról...

Közös barátunkról kérdez, talán csak azért, hogy áthidalja az úrt. Most kaptam tőle szép lapot, Párizsból, mondom. Ez a legszebb párizsi képeslap, amit még eddig láttam, pedig van már néhány fiókkal: Párizs...; látom, mint egy filmen, ahogy kiválasztja: Notre-Dame de Lorette et le Sacré-Coeur, ekkora vizuális és intellektuális erőfeszítést már régen engedhetett meg magának, majd az egyik teraszon, ő, a megrögzött alkoholista, hatalmas pohár limonádé mellett, megírja — nekem. Senki sem tudott úgy limonádét inni, mint ő! Amikor Zágrábban éltem, gyakran meglátogatott, csodálatos limonádékat ittunk a teraszok fülldt sátrai alatt. Krležáról meséltem, aki Krauszszal fagyaltozott az Esplanade teraszán...

(Krleza és a Rehák-ügy az a politikai kulissza, amitől most, utazva, távolodom, de ami mégsem hagy teljesen nyugton. Egy árnyalattal mindig kevésbé hittem barátaimnál, így természetes, kisebb meglepetésekben van részem, de akkor is, sok mindent helyére fog rakni fejemben e két eset kimenetele.)

Ezt a képeslapot is meg kell őrizni. Különben, ha már a képeslapoknál tartunk, tavaly az olasz tengerparton tengődött és erős-kék képeslapjaival tartotta bennem Újvidéken a lelket. Nehéz nyár volt, élek, ez még nehezebb lesz, ha nem tűnök el valahova. Párizs előtt, Aix et Provence-ban élt, ólomkatonákat csomagolt egy régi kastélyban. Cézanne tájain mászkált. El kell mesélnem, hogyan jutott egyszer eszembe. Fekete asztalomnál ültem, tétlen, amikor az egyik Cézanne-reprodukciót kezdtem vizsgálni, és már-már papírért nyúltam, hogy lejegyezzem gondolataimat, amikor azon kaptam magam, nem a felületek játékát, hanem a képen mászkáló légy útját figyelem: barátomra gondoltam, s a kék-zöld hegyek utáni nosztalgia könnyel telítette szemeimet. Újévre Marseille-ből kaptunk tőle lapot. X is

Marseille-ben él! Érdekes lenne, ha találkoznának, lényeges komponenseim kereszteznék akkor ott egymást. X lány, illetve androgyn. Kanizsai barátaim mutatták fényképét. A közösen eltöltött belgrádi éjszakák! Padlásszobái, Száva-parti barakkja, az ajtónak ugráló békák, férges savanyúalmák zuhogása. Lautreamont-kötetem, ha jól emlékszem, nála maradt. Erről jut eszembe, a két Lautreamont-szakértő: Marcel Jean (festő, költő, műtörténész, a második világháború alatt Magyarországon élt) és Mezei Árpád. Közös könyvük (Danilo is említi, állítólag Danilo Lautreamont-bibliográfiája egyike a legjobbaknak, kár, hogy az előszót is nem vele írták): Maldror, Essai sur Lautreamont et son oeuvre, 1947, Paris, Le Pavois. Mezei, ha jól tudom, még Pesten él, legközelebb okvetlenül fel kell keresnem. Nem tudom, Danilo találkozott-e vele.

Volt katona, kérdezi a vámőr? Dadogok, hirtelen nem is tudom, kire gondol. Nem, mondom. Kiegyenesedik, szemébe húzza sapkáját, szabályosan tiszteleg.

Gyönyörű tavaszi nap. Most már végképpen csak az időjárástól függök, akár az őseMBER, ha süt a nap, kitergetem szakállamat, ha borul, betakarózom vele, és morgok: ez az én életem. Sietünk, még világosan Pestre kell érnünk.

Még mindig barátaimra gondolok.

A vámőr, óriás, fehér hajú Küklopsz, lábai között siklottunk át.

Párizsi barátom, hogy egy pillanatra óhózzá is visszatérjek, tulajdonképpen kislányom keresztapja. Külföldön császokált már, amikor tudattam vele. Mindig ő szeretett volna közülnk legjobban gyereket. Amikor utoljára találkoztunk, a csapkodó téli tenger mellett is a gyerekekről mesélt, csak a gyerekekről tudott mesélni. Már akkor éreztem, végképp kinőtte (mindegy, milyen értelemben) ezt az országot, s tudtam, közel az idő, amikor majd máshová fog menni, mindig mindig máshová, mert ő csak ezzel az egy jogával élt, hogy mindig máshová mehet.

Sofőrünkre akarok kiáltani: gyorsabban, gyorsabban, amikor nagy reccsenés, és megállunk. Belerohantunk az előttünk haladó magyar kocsiába. Nem szállok ki. Magam alá szedem lábaimat, és a nap állására ügyelve, ami egyben a vámőr csillogó fehér feje is, a hadonászó sofőröket nézem. Úgy látszik, mégis sikerült fékezniük, reflektoraink bezúzódtak, de az égők még égnek, tehát, a szakikkal való félórányi magyarázkodás után, mehetünk ismét tovább. Behajtottunk a jegenyék alá, sofőrünk megméri lázát, C-vitamint vesz be, minket is megkínál. Az erős savanyú íz kissé felfrissít. Feleségem, a hátsó ülésen, szoptat. Félek, sofőrünk elveszti önbizalmát. Pedig önbizalma nélkül megszűnne létezni, komikus lenne mint hajó fedélzetén az albatrosz. Kecskemét előtt még egyszer megállunk, és a puha, meleg barázdákban elfogyasztjuk a Szabadkán felszedett rántott csirkét. Egyetlen vágyam, hogy lefeküdhessek, itt a meleg szántóföldeken.

Pest. A kislány rokonaink martaléka. Egész éjszaka sétálunk. Sok aszalódott, szatyros nénikét látok. Jó jel, mondom, ez már világvárost jelez. Az aluljáróban ácsorgunk, pénzt dobunk fal alá.

Másnap, Pest—Komárom—Pozsony, minden zökkenő nélkül. Budán, a Bécsi úton lépésben hajtottunk, kikeressük Kassák házát.

Sofőrünk az éjszaka jugoszláviai híreket hallgatott: Rehákot nem jelölték.

Pozsonyban megígérjük Monoszlőyéknek, visszafelé jövet velük töl-
tünk egy napot. Skót whisky. Dedikálja Aranykor című válogatott
verseit. Monoszlőy nem kapja sem a Hidat, sem az Új Symposiont.
Feleségem tisztába teszi a kislányt. Azt mondják, Pozsony—Prága
nyolc óra. Nem-népes-táborunk először érez szorongást — a szoron-
gás óshazájában. Délután ötkor indulunk, tíz előtt már Prágában
vagyunk. Egész nap nem ettem, megszedülök, amikor az utcai bódé-
ban vásárolt, forró kolbászba harapok. Jihlava körül ismét szeren-
csétlenségünk volt. Vagy kilencvenessel hajtunk, amikor sofőrünk
kezeben marad a kormánykerék, mint valami komikus filmben. Fé-
kez, a kocsni keresztbe fordul az úton. Kinézek az ablakon, a hátsó
kerék a mély árok szélét harapja.

Öt perc hallgatás, a „halottak” tiszteletére. Mérjük az időt. Vala-
hogy visszanyomjuk a volánt. Jól érezzük, kocsink a magától telhető
legtöbbet adja, konstrukciójának rezgése csontjainkra is átterjed,
a maratoni futók érezhetik így magukat. Agyvelőm nehéz labda. Na-
gyobb kocsiban nem érezni ilyen reálisán időt-teret, nagyobb kocsi-
ban imaginárius világban mozgunk.

„*Csak a történet örök szalagja lendül*”, olvasom patetikusan Mo-
noszlőy Új dimenzióban című versét.

Prága. Rilke, Kafka. Svejtk. Én is csak így kezdek.

Svejket talán nem ismerném ennyire, ha nem Hasek regénye lenne
bátyám legkedvesebb könyve. Több mint tíz éve mániákusan, már-
már ijesztően olvassa. Ha hazamegyek, sohasem menekülhetek felol-
vasásai elől. Mennél jobban hízik, annál többet nevet, annál jobban
élvezem ezeket a felolvasásokat. Senkit sem irigylek annyira, mint
az egy-könyves embert. M. mesélt valakiről, aki egész életében a
Háború és békét olvasta. Mi nem tudjuk igazán szeretni a könyveket,
a felszínen siklunk, mindig a következő felé. Én Faulkner Zengő tom-
bolását, ő Capote Füvek hárfáját említette védekezésül, persze mind-
ketten éreztük, ez egészen más. Svejket ábrázoló sör-alátétet kellene
küldenem bátyámnak! Biztosan nagyon megörülne neki. Svejtk olva-
sásán kívül, még egy szenvedélye van: a postagalambok. Mind jobb
repülőket vásárol, tenyészt, pedig nem is nagyon repülteti őket. A
padláson, a tetőn tollászkodnak, öntelten fütyürész nekik, de sosem
hessenti fel, vagy viszi másik városba őket. A végtelent birtokolja
így. Különben is érdekes lenne valami prózát írni a kisvárosi galamb-
bászokról. A múltkor gondoltam erre, amikor filmes barátom dühö-
sen panaszkodott, a galambászatról akarnak filmet készíteni, ahelyett,
hogy a vajdasági öngyilkosságok problémáját firtató szövegeknyvét
fogadná el. Jót nevtünk. A galambcsiszár repülővel üldöznék ga-
lamb-hőst, hogy belső életét is érzékeltesse... Mikor már tapod-
tat sem képes mozdulni helyéről, városkájából, udvarából, az ember
galambot enged a magasba:

„*s egy ember most fölszúrja magát a térbe!*” (Kassák, Bori idézi)

Éjjel átsétálunk a Vltaván. A tavasz első napjai, olcsó smetanai
hangulat. Mindig tavasszal kellene az új városokkal ismerkedni. A
sofőrrel okoskodunk. Miért nem Bécs, Berlin, Budapest, Belgrád adta
a legnagyobb modern költőt, prózaírót? A művészet lényeges válto-
zásai itt játszódtak le, máshol inkább csak a felszínesek. De mind
a ketten németül írtak. *Malte*, mondom áhítattal. A Földi táplálékok

és Malte olvasása után barátommal úgy sírtunk, mint a kislányok, megöleltük, megcsókoltuk egymást. Azóta sem csinálunk mást, mint ezeknek a rosszul olvasott könyveknek a hálójából próbálunk menekülni.

Kafkánál látni legtisztábban: a modern regény problémái nem a technika, a tér-idő, sem a történet problémái.

Sofőrünk szó nélkül, hirtelen az éjjeli villamos után iramodik, éppen csak zsebbe téve szemüvegét. Szép látvány a szítáló esőben. Hangosan szeretnénk lelkesíteni, annak ellenére, hogy már messze van, el is fordul, nem látjuk, fogalmunk sincs, mi történt vele, miért üldözi az éjszakában közömbösen csörömpölő villamost. Sötét utcában állunk, tornyok, kupolák, magas falak, sehol világosság, mégis úgy érezzük, repülünk, ha még egy villamos jön, mi is utána eredünk. Kétségtelen, a tavaszi futás ideje elérkezett, elérkezett az idő, amikor az agancsokat a már tejes fákhöz kell dörzsölni! Sokáig állunk így a sötétben. Fél óra múlva találkozunk. Sétál, mintha semmi sem történt volna. Mégis, látszik, a futás jót tett neki. A kis brazil lányt pillantotta meg a mellettünk elhaladó villamosban. Említette már, Hágában ismerte meg: ott is éppen esett az eső, és sofőrünk nagyvonalúan, mint amilyen nagyvonalú általában a mi sofőrünk, felkínálta a lánynak az ingét, kabátját; a kislány meg felhívta teára. Baloldali brazil politikus lánya, Párizsban végképpen meggyőződik a szocializmus üdvösségéről, és Prágába jön tanulmányozni. Választhatott volna rosszabbul is, mondom. Most már kevésbé lelkesedik, mondja a sofőr. A sörözőket járjuk, de végül a jazz-clubban kötünk ki. Piros inges angol fiúk játszanak az otthonosan berendezett pincehelyiségben. A falakon lelkesen készített, de meglehetősen gyenge informelek. Egyiken sem érezni a festő egyéniségét, nincs erejük különbözni, egyszóval konfekció, de valahogy mégis kellemesen hatnak itt, pontosan a zene, a hangulat magaslatán. Érdekes, az informelből is ugyanolyan kulissza lesz, mint a többi forradalomból. Mi is a funkciója a — felakasztott — képnek? A zongorista kicsit lassú, jegyzi meg sofőrünk, aki már, természetesen, cseh kislány társaságában virul. Masková. Sosem érdekelték az ilyesmik, számomra most mégis felfedezés a fiatalok fegyelmezettsége. Igaz, ez a fegyelmezetség uralkodik a sörözőkben is (amikor mérgesek vagyunk a csehekre, a sör-logikát emlegetjük). Nálunk, hasonló helyeken, vagy felszínesebb, vagy primitívebb a hangulat.

Ifjúságunk életének miért olyan kevés a megnyilatkozási formája?!

Másnap Masková a zsidónegyedbe vezet bennünket. A metélőkéseket tanulmányozom.

Kafka szülőháza. A szomszéd templomban üldögélünk, jégverem.

Zsidó temető. Virág helyett kavicsot tesznek a sírkőre. Hogyan is festene itt valami színes? Ez az első igazi temető, amit láttam. A hegyes vidékek puritán, pár sírból álló temetőire emlékeztet, ahol szikladarab szolgál sírköül. Az emberek még a temetőikben is nevetéssé teszik magukat. A giccsnek mindig a temető volt a legjobb talaja. Akármelyik temetőnk kapujára kiírhatnánk: Giccs-kiállítás, belépés díjtalan.

Masková és a sofőr csörgőhasú posszumot vásárol a kislánynak, legalábbis mi posszumnak hisszük. Pound posszumnak nevezte Eliot-t.

Otthon, íróasztalomon van egy poszumot ábrázoló képeslap. Kis-lányunkkal, annak ellenére, hogy még csak féléves, sok városban megfordultunk már, de még sehol sem voltak hozzá ilyen kedvesek az emberek. Lépten-nyomon leállítanak bennünket, fényképeznek, ki-veszik kosarából, csókolgatják.

Délután sofőrünk beszámolója a nemzetközi jogászok kongresszusa-n. Beszámolója címe:

„Az anyagi jog alkalmazása külkereskedelmi választóbíróságok által.”

A legérdekesebb köztük a kanadai lengyel zsidó, aki végig nevetve csinálta több mint egyórás beszámolóját.

Hihetetlenül érdekes érettségi tablót láttam az utcán. A diákok csecsemőkori fényképeiket is felragasztották csokornyakkendő-ké-peik mellé.

Sofőrünk vacsorára hív bennünket. Vidmar, Konjović is élt Prágá-ban, mondom. Konjović felesége cseh. Voltam velük művésztelepen.

Az újvidéki színház ma este itt, Prágában vendégszerepel, láttuk a plakátokat. Prágát ellepték az újvidékiek. Vakarózom. Éjszaka G.-dal találkozunk és a Vencel téren sétálunk, nevetgélünk, a város megszűnik számunkra idegennek lenni. Tornacipókat, lemezeket vá-sárolunk, és három-négy nap után vissza Pozsonyba. Reggel tizenegy körül indulunk, Monoszlóyék ötre várnak bennünket. Mindig időre kell elérnünk valahová, ez nem jó.

Fenyőgallyakat törünk lábunk alá a kocsiba. Jó látni a fenyőfák tövében szántogató parasztokat. Rengeteg a fácán. Ha sok fácánt, színes vadat látnék egy országban, könnyű lenne velem elhitetni, a mennyorszában járok.

Jihlava és Brunn között ismét közlekedési balesetünk van. Előzni akarunk egy kék autóbust, az autóbusz hirtelen befordul, és mi, mint egy nagy dobnak, vágódunk neki. Érdekes az összeütközés pil-lanatának anatómiája; elemezni kellene, semmi szörnyű nincs benne, az ember érdeklődéssel hajol előre, mert kissé meggyorsult a film, tehát ha az ember nagyobb erővel ütközne össze, mint mozivászonra pillantana át a halálba. Ismét jól fékezünk, úgy látszik, a reflexekkel nincs baj. Mind a négyen épek vagyunk, sőt a koci is mozog. Szerencsére a motor hátul van, és ha vigyázni tudunk fejünkre, csak kocsink külsején eshet csorba. A kormány ismét kiugrott, de már tudjuk a módját, hogyan kell visszanyomni. Az autóbusznak semmi baja, csak behorpadt. Iskolás gyerekeket szállított, a sok gyerek, mint széttaposott rovar, veszi körül kocsinkat, alig kapunk levegőt. Feleségem szoptat, pelenkáz. Amikor észreveszik a kicsit, még szoro-sabbra fogják gyűrűjüket. Szerencsére, közben szírenázva megérke-zik a rendőrség. Kétórás magyarázkodás után végül megengedik, hogy sofőrünk is, akiben persze nem sejtik a nemzetközi jog szakértőjét, hozzáírjon valamit a jegyzőkönyvhöz. Ez a mi biztosítónk miatt volt lényeges. Megigérik, értesítik a határt. Szívélyesen búcsúzkodunk. Megnyertük a csatát, teljes gőzzel tovább, Pozsonynak. Aki mellett csak elhaladunk, mindenki utánunk fordul. Hétre, mégis, élve, mind a né-gyen megérkezünk Monoszlóy dolgozószobájába. Üdvrivalgás, a négy nő úgy fogad bennünket, mint a marathóni hírnökököt.

Azonnal megyünk tovább, hangzik a parancs. Monoszlóy volt a két-három magyar tengerészek egyike, tartásában, mozgásában van valami a nyugalmazott admirálisokéból. Életregénye Kassákéval vetekszik,

csak sajnós, az övé még nincs megírva. Senkinek sem adatott meg, hogy ennyire kifigurázza a magyarok tenger-komplexusát. Magnetonra kellene venni elejétől végig a meséjét, és kész. Dunamocsra megyünk. Én Monoszló kocsijába kerülök, tornateremben érzem magam, bukfencezni szeretnék, végre kinyújthatom lábaimat. Térdem szépen kikalapált bronzszobor, újraéled. Most hozták javításból a kocsit, a költő nekihajtott a kaszárnyának (azonnal riadóztak). Monoszló a sofőr! Minden saroknál felkapja fejét, merre? Elütünk egy nagy nyulat. Nem vesszük fel, de később megállunk letörölni a vért, nehogy azt higgyék, embert öltünk. A kislányt Komáromban Monoszló menyasszonyáéknál hagyjuk. A Duna mellett téves útra fordulunk, és elakadunk a homokban. Szuroksötét. Kiszállunk, hogy megnyomjuk a kocsit, de én nem erőlködök, nem sietek sehová, jól érzem magam ott, ahol vagyok. Szeretném végighúzni kezem a Duna sötét bársonyfelületén. A kis rovar, érdekes, nem akadt el. Monoszlóék Kodály-dalokat énekelnek. Majd Kodályról mesél. Nem tudtam, hogy Kodály megzenésítette a Gombostúk háborúját.

FOGPISZKÁLÓ

Öles fenyőből fogytam ily soványra,
szűk centi szorult a derekam köré,
valamikor a bércek havas csúcsán
kis emberek bújtak karjaim mögé.

KÜLÖNVÉLEMÉNY

A szirmot nem ragasztja össze új méz,
amire törpe Mefisztók lába taposott,
és a négerek sohasem fehérek,
én, bevallom, különvéleményen vagyok.

A falusi orvos vár bennünket. Cigány is volt, mondja, de már hazarendelte, meg különben is, hegedúje nyakát elengedte az enyv. A pap is lefeküdt már, holnap korán kel. Hajnalban vissza Komáromba. Nem tudok elképzelni nagyobb élvezetet, mint Monoszló autójában utazni. Most hogy nincs velünk a kislány, éntőlem árkon-bokron hajthat, kicsit a fáradságtól, kicsit a megszokástól már teljesen közömbös vagyok.

A bár üres, sofőrünk zongorához ül, körülálljuk, és énekelünk. Hozzánk köti magát Dsida Jenő ripacs, részeg bátyja. Ismerik önök Dsida Jenőt?, kérdezi. Monoszló beszélgetni próbál vele, látjuk, egyáltalán nem ismeri öccse verseit, látjuk, nem ismeri Dsida Jenőt. Többé nem szólunk hozzá. Kávésészém fenekét vizsgálom. De hiszen Dsida egyik legszebb verse:

„
Vastagon fog a tinta, zordul.
A rozsdalevű éjszaka
már hatkor a kertekre csordul.
.
. . . Mondd, kissé mártottál-e már
hófehér cukrot barna lébe,
egy feketekávés pohár
keserű, nyirkos éjjelébe?

S figyelted-e: a sűrű lé
mily biztosan, mily sunyi-resten
szívárog, kúszik fölfelé
a kristálytisza kockatestben?
Így szívódik az éjszaka
beléd is, fölfelé eredve,
az éjszaka, a sír szaga
minden rostodba és eredbe,
míg nem egy lucskos, barna esten
az olvadásig itat át,
hogy édesítsd valamely isten
sötét-keserű italát.”

Sosem tudni, hol, melyik költővel találkozunk. Monoszlóy és menyasszonya visszahozza a kislányt. Jól viselkedett, mondják. Teddy (így hívják lányai) apák között az első, mondom. Mesél. Senki sem tudná nálam tovább hallgatni. Kár, hogy nem tudok semmit feljegyezni ide, noteszomba, a meséjéből. Rendületlenül jegyezgetek, de érzem, tőmondataim jóformán majdnem teljesen üresen kapkodnak egymás után. Lényegében állandóan fáradt vagyok. Reggel Mnačkót látjuk. Szépen üdvözlí Teddyt. Teddy szidja. Mnačko volt Vietnamban. Elbúcsúzunk.

A határon nem engednek át bennünket, tehát, úgy látszik, mégsem nyertük meg meg a csatát, rendőreink elfelejtettek telefonálni. Visszaküldenek bennünket a komáromi rendőrségre.

A karkai bürokráciát saját otthonában ismerhetjük meg. Nyolc órát várunk az igazolásra. Nem tudjuk pontosan megmondani, hol is történt a baleset, csak annyit tudunk, hogy Jihlava és Brünn között. Kérjük, telefonáljanak mind a két rendőrségre. Azt mondják, sürgönyöznek, két-három órán belül megkapjuk a választ.

Az Irodalmi Szemlét olvasom, a rendőrség előtt, kocsinkban. Néha, kiszalad egy-egy rendőr, és körülszaglássza a kocsit.

Fábry Kassák „ősegyszerűségéről” beszél. Noteszomba másolom Egri megjegyzését Füst Adventjéről (ha jól emlékszem, Monoszlóy Egri is szidta): „Talán nem volna érdektelen, ha a magyar esszéirodalom kimutatná, hogy a szorongás mesteri ábrázolásában sok esztendővel megelőzte az akkor Prágában tengődő — ma világirodalmi rangra emelkedett — Franz Kafkát.”

Elmúlt két óra, a rendőrök mennek haza. Most észre sem veszik a kocsinkat.

Esteledik, a kislányt hálósákjába dugjuk, és lefektetjük, minden este pontosan hatkor tér nyugovóra. Mindannyiunk közül ő bírja legjobban az utat. Csak róla kellett volna jegyezgetnem egész úton: ő utunk hőse. Végre sofőrünknek, kínjában, jó ötlete támad, táskájából előkeresi a cseh miniszterelnök aranybetűs meghívóját valami fogadásra. Szerencsére a szöveg angolul van nyomtatva. Azonnal, telefonon hívják a parancsnokot, öt percen belül megérkezik, futólépésben hagyja el kocsiját; hívják a határállomás főnökét, öt percen belül megérkezik. Este nyolckor végre kezünkben az igazolás, de, hogy az eset még érdekesebb legyen, a határőrök most nem kérik. Már a magyar oldalon robogunk.

Jégeső.

Sajnos, Pestre ismét időre kell érnünk, kapuzárás előtt.

Egyik reflektorunk az égre mutat.

Ahogy Pesten, a Ráday utcában, egyik kezemben az alvó kislánnyal, másikban piros plédjével kiszállok a kocsiból és elindulok a lépcső felé, úgy érzem, mintha bikaviadal porondját hagynám magam mögött. Sofőrünk már megy is, vizitízoltó rokonánál alszik.

Meg kellett volna köszönnöm neki ezt a három közlekedési szerencsétlenséget, — kissé másképpen nézek a világra.

II.

POLOSKA

Budapest. Nagy, csikorgó vesszőfotelban ülve írok, bronzszoborral kalapált térdem megszűnik asztalként szolgálni, végre mondataimban is kinyújtózkodva, elterülve... Legszívesebben fel sem kelnék innen, megelégszem azzal a tudattal, hogy Pesten ülök, itt, nem messze a Dunától, a Petőfi-hídnál, és talán éppen így tudnám leginkább uralni e méreteket („A méretek” — Sinkó) is, nehéz, díszesen vert hídcsatjaival egy pontba összefogni.

Még mindig utazom, csak most a film egészen le van lassítva, és visszafelé pereg, mintha csőben másznék, csúsznék visszafelé.

Előlről kellene kezdenem naplómát. Prágáról írni, az ifjú Rilke módorában. Persze, a kupolákról, amiken egykor mintha vízimadarak álldogáltak volna, és méregzöld ürülékükkel festették volna pikelyesre a bádogot. Régen olvastam már Krleža Rilke-esszéjét, nem is igen tudom így megkülönböztetni Proust-esszéjétől, de ha jól emlékszem, csak a fiatal Rilkrét ismeri, viszont a Heidegger-iskola, mely Hölderlin után Rilkrét tartja a „gyatra kor” legnagyobb költőjének, a késeiből olvassa a Rejtélyt, ami tán e város szentélyében rejtőzik, hiszen Kafka is itt kereste szürke szavaival. Kafkát kellene olvasni, szürke szavainak sivatagába veszni, hiszen e sivatag is Prága egyik rétege kell hogy legyen. Kafkát olvasni. Camus szerint Kafka egész művészete abban van, hogy újraolvasni kényszerít. Újraírni naplómát, a pillanatokat, mint Proust teasüteményét, újra, egyenkint számba rakni, és várni, hogy megdagadjanak, elolvadjanak, elindítsák az emóciók láncát, és városunkat mint egy impresszionista festményt, kis zenei darabot írni le, vagy inkább újraépíteni, igen, ez a pontos kifejezés, újraépíteni. (Amióta a pécsi Jelenkorban olvastam Granasztói Proust-naplóját, Proustban elsősorban építészett látok, minden idők legnagyobb építészt.)

Nem, mégsem bántom noteszomat. A napló műfaji kelleke az egyféle tökéletlenség. Viszont ez nem jelenti azt, hogy nem kell tanulni, nem is tanulni, gyakorolni a naplóírást, hogy haditudósítónak lehessünk, jelentéktelen pillanataink elvesztésének tudósítóivá. Még egyszer most már nem írhatok Prágáról (most jut eszembe, arról a festőnőről sem írtam, aki minden hajnalban, rossz, régi, fakerekű babakocsin tolta ki képeit az egyik térre, ahol drótra aggatta őket, és kicsit megszavardott, amikor megpillantott bennünket, kosarunkkal, kiállításán), legfeljebb csak még egyszer elutazhatom, mert Prága mindenféleképpen azok közé a városok közé fog tartozni, amik a legszűkebb válogatásba is mindig be fognak kerülni, fejezetcímünk

ellenére, ami egyáltalán nem Budapestet, hanem, sajnos Prágát illeti meg.

Napló... Sinkóra emlékezem. Nem olyan régen, Újvidéken, összelátalkoztunk az egyik szállodában. Londonról mesélt. Majd írásaimra terelődött a szó: fél, mondta, modorom vesztőmmé lehet. Ha megdicsér, biztos nem örültem volna annyira szavainak. Éjfél felé, mivel esett az eső, hazavittek bennünket. Min dolgozom, kérdezte elválás előtt? Naplót írok, mondtam. Majd megmutatom. Örült. Amikor hazaértem, betűzeltem naplómat...

Elsősorban is, sürgősen le kell jegyeznem, nem szívesen tennék tisztelgő látogatásokat, egy-két ember kivételével, legalábbis most, senkit sem kívánok látni. Egyedül szeretnék lenni. Egyedül üldögelni a lépcsőkön, a Duna-parton, a fal mellett, koldusként. Koldusként jöttem, koldusként, aki nem fogad el semmit. Bacilusként lopom magam a város vérkeringésébe, ahol éppen felakadok, ott terjeszkedem. Kellett ez a hajsza, felületes ismerkedés két-három várossal, hogy most nyugodtan lődöröghessek itt, és még véletlenül se kívánkozzak a Balatonra, mondjuk.

Valóban nyugodt vagyok. Nem tudnám megmondani, mikor voltam utoljára ilyen nyugodt. Talán sose.

Indulás előtt, otthon Újvidéken, kifizettem áprilisi lakbéremet, több mint valószínű, innen ez az isteni nyugodtság, habár félszáz-ezerrel még mindig adós vagyok a házigazdának. Télen meg kellett vennem olajkályháját. Még ki sem fizettem és máris itt a tavasz, a nyár, és feleségem csipkét, vázát tett rá. Nyugodt vagyok, kétségtelenül lélegzetvételnyi egerútra tettem szert ezzel az utazással, aminek félek, többé már nem is lehet vége, tehát: *bon voyage!*, habár, visszaérve, fogalmam sincs, miből, hogyan fogom kifizetni a májusi, júniusi házbért, a kályhát, fantáziám felmondja a szolgálatot, mit fogunk enni? A múltkor 1700 régi dinárt fizettek egy versemért, szégyelltem felvenni a bankban, nagyvonalúan legyintettem, és elvonultam, habár vehettem volna rajta tejet, kenyeret. Valóban, mi is maradhatott volna hátra ilyen helyzetben, mint hogy kiváltsam útvelem. Hogy örült kis családom a piros, puhafedelű könyvecskének, fejünk alatt őriztük, mint legnagyobb kincsünket.

Rokonaink szép szobát bocsátottak rendelkezésünkre. A gyerekek a hálószobában alszanak, gumipárnákon. És enni, inni is kapunk!

Mondom, semmi kedvem felkelni csikorgó fotelemből. Süt a nap. A magas, fehér ajtókon, ablakfélfákon ötvenhatos golyók helyei.

Feleségem a fürdőszobában mos. A régi gázvezetékeket nézegetem. Szeretem ezeket a régi épületeket, itt minden úgy áll, mint mondjuk ötven évvel ezelőtt, amikor még József Attila is élt. Akár a múzeumban, úgy vizsgálok meg minden apró tárgyat, repedést, foltot.

Eörsi három versemet helyezte el a rádiónál. Kodály-versemet nem fogadták el, a *légy* miatt. Hogyan említhetek, a nemzet nagy halottjával kapcsolatban, *legyet*? Tényleg.

Rokonunk, az Élelmiszeripari Minisztérium kis hivatalnoka, különben arisztokrata származású, olcsón hoz haza szalonnát, zsírt, sőt az ismerősöknek is, íróasztalán, rézkigyó papírnyomaték alatt, az Új ember, a Vigilia és a fényképészeti szaklap legújabb számait látom, a fiókban bicskagyűjtemény, Franciaországban volt fogoly, éjszakára Reményik-verseket ad olvasni; Kodály temetéséről mesél.

A kis hivatalnok, a nagy zeneszerző temetésére — szabad napot kért!

Meséjéből érzem, mint sajtnak a kukac, úgy érzi magát a tömegben. Mindenesetre, ő Kodály nagy tisztelője, és az most más lapra tartozik, hogy ahol tömörülés van, ott ő szeret megjelenni, ha nem is olvad éppen be, legalább körülszaglássza, és hazaérve, pizsmapöndölésben, úgy csettintget nyelvével, mint a bűdös sajt szakértői, ingyencei. Összegyűjtötte a Kodály-nekrológokat, képeket. Megígérem, én is elküldöm neki gyűjteménye számára Kodály-versemet. Csak mit csináljak a léggel? Ó, ez az átkozott légy, sehogy sem hagy nyugton. A volt Kilián-laktanya pincéjében berendezett sörözőbe, A Két medvéhez vezet, és úgy mesél az ötvenhatos eseményekről, mintha legalábbis a Nagy Francia Forradalom leckéjét mondaná fel. Persze megjegyzi, az események ideje alatt mindössze kétszer hagyta el otthoni pincéjüket, amikor kenyérért ment. Nagynénémmel, feleségemmel és kislánnyal, a Vigadó téren, a Bella Italia hintaszékeiben napozunk. Plzeni sört kérünk, de nincsen. Irodalom ide, művészet oda, de azért elsősorban mégiscsak a sör miatt kell még egyszer Prágába menni!

A Belgrád rakparton megyünk haza, itt valahol lakik Lukács. Eörsi megígérte, elintézi, hogy rövid beszélgetést folytassak vele Sinkóról.

A Duna-part lépcsőin nem lehet helyet kapni.

Éjszaka a Váci utcán, „Váci utcán, Váci utcán...” sétálunk.

Sosem hittem volna, hogy én is csak könyvekben mozgok, hogy előlem is eltakarják a világot, a Várost. Mennyire iszonyodtam egykor az efféle találkozásoktól, útleírásoktól: tarisznyámban az illető ország, város jeles íróival, kiszállni a terepre, és felmondani a leckét, megtapogatni a szülőházak sarkát, ahol az írók naponta elfordultak, a parkokban üldögélni, és arra gondolni, íróink is talán éppen ezen a padon üldögéltek nehéz gondolataik súlya alatt rogyadozva, és az elutazás előtt virágot vinni elhagyatott sírjukra. Pedig Prága is („az elidegenülés városa”, „itt tartott próbát a nagyvilág” — nincs kizárva, ha jobban ismerném Musil nagy regényét, állításaimat kiterjeszteném Bécsre is, az egész Habsburg-államra, hiszen Trakl nevét sem említettem még...) csak Rilkével és Kafkával való újbóli találkozás volt számomra, talán éppen azért, mert hogy Kafka szavait parafrázáljam, nagyobb idegenek voltak itt az idegennél.

Váci utcám kezdetén és végén is a semmivel hasonlatos valami táng. Azt hiszem, most nem nyegleségből írtam le ezt a kategóriát. Mind rohamosabban közeledek egy olyan állapot felé, amilyenről fiatalabb koromban annyit álmodoztam. Az íróember számára egyedül üdvösnek tartottam, sőt az sincs kizárva, ezzel az utazással ez az álmodott szörnyű állapot, tudniillik a vegytiszta egyedüllet már kezdetét is vette: itt állok feleségemmel a Váci utcán, és nem tudom, miért vagyok itt, és ha hazautazom, nem fogom tudni, miért vagyok ott. Semmi közöm ehhez a világhoz, emberekhez, és semmi közöm az otthoni világhoz, emberekhez. Egyik világ sem képes kapcsolatot teremteni verseimmel, és verseim sem képesek kapcsolatot teremteni a világgal: egyoldalú lennék, ha ebből csak verseim gyengeségére következtetnék...

El tudom-e viselni ezt a végtelen űrt, szabadságomat, amit kétségtelen részben jómagam növesztettem körém, mint házukat az eső

után seregestől vonuló nyálas csigák? Ez az egyetlen problémám. Na most, ami konkrétan a költészetet illeti, tudni fog-e szabadságom úgy énekelni, mint ahogy a rabok énekeltek róla, illetve, tudni fogom-e mindig ellenőrizni, milyen perspektívában vagyok a modern jugoszláv költészet e két központi sorához:

„Hoće li sloboda umeti da peva
kao što su sužnji pevali o njoj?...”
(Miljković)

Budapesten egyik pillanatban teljesen otthon érzem magam, szeretnék örökre itt maradni, megfogadom, évente mind többször fogok jönni, a másik pillanatban meg jóval idegenebbnek tűnik még Prágánál is, és már futnék innen, hogy többé sohase tegyem földjére lábam: félek, nem fogom tudni elviselni ezt a nagy hóingadozást, megrepedek.

Sinkó Budapestjét említettem. Igen, mind többet látom a fiatalkori epizódot, ami később az egész élet tartalmává lett, és az öregkori találkozást, amit pesti mozaikjában varázsol elénk, barátjának adott válaszában:

„...Mégse vagyok csak idegen az idegen városban. Ez a város volt mégis az a szintér, ahol legtöbbit, életre szólót kaptam, és ahol, ha sokszor úgy látszott is, hogy itt minden időkre minden elveszett, megint csak kaptam; kaptam keserűséget, rémületet, álmomtól megfosztó borzadást — de szándékosan mondom így: k a p t a m, mert az itt dúló borzalom is produktív, ihletett tagadássá, harcos akarattá vált bennem, és — amennyire erőmből telt — tetté is. Hogy ére valamit az, ami vagyok, és amit elvégeztem, s amit tán még elvégez nem megadatik, az majd kiderül; de hogy gondolataim és tetteim, az életem kialakításában, így vagy úgy, ez a mai idegen város mindennél döntőbb szerepet játszott, ezt mindig is tudom. Azóta, hogy te és én utoljára találkoztunk, sokfelé jártam, kínlódtam és reménykedtem, kétségbeestem, megint kínlódtam, és újraeledve megint előlről kezdtem; de mindig ott volt háttérnek, hegyes ösztökének húzóban az az alig pár hónapnál több idő, amit épp ebben, az egykor legboldogítóbb reményeket és tennivalókat ajándékozó, ebben az azóta annyiszor rettenetes, annyiszor lidércnyomásos városban, Budapesten éltem át.”

Valóban, mindenre gondoltam volna, csak erre nem, hogy Sinkó nyomait fogom itt keresni és a kommün kibogozhatatlan probléma-komplexusánál állapodom meg. Valamennyire, igaz, érthető, hiszen halála még túl közeli.

A halál, ami számomra csak a halált jelenti, és semmi mást.

A halál, ami csak a halál gondolatát ébreszti bennem, és semmi mást.

Nem értem a pesti nőket, egyáltalán nem értem, magyarázza feleségem (inkább csak regisztrálom, mint hallom, értem, amit beszél), miért aggatják tele magukat olasz bővlival, mint a papagájok, amikor maguknak sokkal szebb dolgaik vannak?

A Hungáriában fiatal, hogy úgy mondjam, egészen fiatal magyar költők után szimatolok. Egyszerűen és elsősorban azért, mert szörnyen kíváncsi vagyok a velem egyidős és tölem fiatalabb magyar-

országi verselőkre. A folyóiratokban hiába kutat utánuk az ember, pedig mindig éreztem, létezni kell egyfajta költészetnek, amit annyira hiányolok, nemcsak itt, nálunk is. Minél jobban éreztem hiányukat, annál jobban meggyőződtem létezésükről. Néhánnyal, több mint valószínű, éppen a tehetségtelenebbekkel, már volt némi kapcsolatunk. A kávéházban, utánuk érdeklődni, teljesen véletlenül éppen az ő asztalukhoz lépek.

Kezdet címen folyóiratot szándékoztak indítani. Allítólag Kassák el is vállalta volna a folyóirat szerkesztését. Persze a dolog valahogy, valahol, mint ahogy az lenni szokott, elakadt, megfeneklett.

Kassákhoz készülnek, velük megyek én is. Már tudom, hol lakik. Tudtam, a látogatás protokollmentes lesz, különben nem vállalkozom. Fárast a pestiek jó modora, nyelve.

„Kassák Lajos vagyok
csak így

borzalmas egyszerűséggel

Kassák Lajos.”

A fiatalok; én, ha másért nem is, szakállam miatt, idősebbnek tűnök, habár szakállam egy kicsit zavar, emlékszem, valamelyik könyvből csipős megjegyzésére, kár, hogy néha nem lehet lekapcsolni és a farzsebbe csúsztatni; a lap körüli fejleményeket, az írószövetségben rendezett szereplésüket ismertetik. Figyelmesen hallgatja, aprólékosan faggatja őket. A pop-art és a happening felől érdeklődik. Kassák még mindig nyitott ajtó az új irányzatok előtt. Érdekes, a két legnagyobb élő magyar költő tökéletes ellenpólus: Füst már az indulásnál bezáruló, Kassák az örökké nyitott. Sarokba húzódok, ismét békaperspektívából lesek. Szemben velem a falon, egymás felett anyja és első felesége régi szürke fényképei, az egyik nincs kizárva rajz, nem tudom. Mostanában olvastam önéletrajzának a Károlyi-forradalomról szóló kötetét, még frissen él bennem a kép, csodálatos, fenét csodálatos, emberi, nagyon is emberi asszony alakja. Legjobb lenne, gondolom magamban, ha meg se szólalnék. Bosszankodom. Már megint látogatóban vagyok! Hányszor megfogadtam, nem ügyetlenkedem többé. Szörnyű ez a mi vajdasági dilettantizmusunk, vagy minek is nevezzem. Krlježánál tett látogatásaim után fogadtam meg, többé soha. Annak ellenére, hogy szívélyes légkörben folyt mindig a találkozás, úgy éreztem magam, mint valami pionír küldöttség tagja, éppen csak a piros kendő hiányzott és a csokor virág.

Görbe mutatóját figyelem. A régi harcosok ujja deformálódhattott így az ideg újra feszítésétől. Versmondaitaira is ez a pattánásig feszített áttetsző ideg az, ami annyira jellemző. Érezni, hogyan húzza ki, feszíti versét, az olvasó élménye mindig ez a jelenlevő erőbedobás, nem pedig, mondjuk tovább képletesen, a madár lelövése. Ujja a cigarettára (Terv) is úgy csavarodik, mint ecsetjére, vésőjére csavarodhat.

Talán öregkori verseit szeretem legjobban. Igaz, lényeges különbségről nem beszélhetünk. Egy szálból húzza versét, az idegen kívül semmi más. Pontosan nem tudnám megmondani, miért, az utóbbi időben Két pont között című versét olvasgatom leginkább, mutogatom ismerőseimnek. Ide írom az utolsó mondatot:

„Hogyan nyújtsam át ajándékom
szívedet és szívemet
amint egy párna ráncai közt
alszanak.”

Bonnefoy-t juttatja eszembe. Bonnefoy-t jelölhetnék meg mint a pillanatnyilag legmodernebb költőt. Csak Bonnefoy rendszert csinált ebből, amit verse utolsó mondatában Kassák természetesen ér el. A magyar költészetnek egy olyan csúcsa ez a mondat, amit örök hó borít, és más költők lába nem tiporhat.

Bori felől kérdez, hihetetlen szorgalmán csodálkozik. Majd ismét a fiatalokkal beszélget.

Bori módszerének sokoldalú effektivitása, kritikusi rekvizitáriumának végtelen gazdagsága valóban meglepő. Ez az ember egyszerűen megtalálta a modern vers kulcsát. Elemző szenvedélye elől egy vers sem menekülhet, sorban megtöri a verseket, akár a diót. Eddig a modern versek érthetlensége, megközelíthetlensége miatt panaszkodtunk, most viszont Bori tanulmányáradatában azon kapjuk magunkat, az ellenkezője miatt.

Íme egy ember, aki sorra szedi a verseket, és mint a professzionális kasszanyitó, felpattintja őket. Vannak emberek, akiknek a megoldhatatlan megoldása a szenvedélye, Bori néha ezekre az emberekre emlékeztet. Ha netalán nagyon belefeledkezik munkájába, manírja jelentkezik, és ez fárasztó, habár még akkor is tanulhatunk tőle.

Amikor a maga nemében egy kritika eléri tökéletességét, akkor rendszerint szükséglet mutatkozik másfajta vagy ellenkező módszerre.

Miután, főleg Bori segítségével, megértettem minden Kassák-verseket, olyan kritika után vágyom, ami *lenni hagyja* a verset, ami csak hallgatózik a költőnél. Beaufret így ír Char és Heidegger találkozásáról a gesztenyefa alatt:

„Ez tényleg az első eset, mondta Char Heideggerről, hogy egy ilyenfajta ember nem magyarázta meg nekem, mi vagyok és mit csinálok. Heidegger inkább hallgat, mint magyaráz.”

Tulajdonképpen mi érdekel engem a kritikusknál: az az idő, amit a verssel él, azok a metszéspontok, ahol a kritikus sorsát metszi a vers. A kritikust a zongoristához hasonlítanám, de Gide értelmében, aki Chopin-könyvében az interpretátor egyfajta határozatlanságán inszisztál. Túl egyszerű lenne ezt az impresszionista kritikával téveszteni össze.

Azután az izmusok. Engem ez esetben is csak az a kritikus érdekel, aki, hogy úgy mondjam, élt ezekkel az izmusokkal, és például a festményeket a festék friss illatán keresztül, nem pedig a kézikönyvekből ismeri.

Görbe mutatójújáról homlokára ugrom: csillog, mint Borsos szobrán, mint amikor kővel csiszolnak követ.

Vasarelyről kérdezek valamit. Aztán majdnem egész este róla folyik a szó. Hatalmas Vasarely-könyvet hoz a polcra. Magunk elé tesszük, és feleségével együtt az egészet átlapozzuk, lassan, minden lapnál idézve, játszva. Valóban teljesen belefeledkezünk a játékba: műanyaglapokra fényképezett negatívokat mozgatunk a rajzok felett, és az op-ok életre kelnek, az örvények megfordulnak, a zebra futni kezd. A francia szőnyeg belgrádi kiállításán láttam ezt a zebrát.

Vasarely Kassák-tanítvány, és annak is vallja magát. Meglepő, nálunk Jugoszláviában nem ismerik Kassákot, a képzőművészt, de népszerű könyveiben Read sem említi. Moholy-Nagyot már ismerik. Úgy látszik, a nagy indítóknak, a mestereknek mindig jóval nagyobb időt kell kiállni, mint tanítványaiknak, akik egy pillanatra, úgy tűnik, minden akadály nélkül válnak világszerte ismertté. Felesége Vasarely csodálatos műhelyéről mesél, látogatósaikról. Majd arról, hogyan viszik külföldre a festményeket. Itthon a jogvédő irodában kis címkékkel látják el őket: se művészi, se másmilyen értéke nincs. Magyarországon eddig alig néhány képet vásároltak tőle.

Megijedek, amikor Kassák kijelenti, úgy látja, a folyóiratról szó sem lehet. A pékek most kaptak lapot, mondja. Csak most látom, mennyire egyedül van ez az ember:

„Mintha egyedül élne a földön”.

Előadom, tulajdonképpen miért vagyok itt. Sinkóról szeretnék beszélgetni vele. Sinkóról, aki budapesti mozaikjában „a feketeinges, szigorú és csodás emberről” szól. Megegyezünk, júniusban ismét felkeresem, és akkor le is jegyziünk valamit. Elmesélem, egyszer már találkoztunk, Ignotus és Sinkó levelezőlapját, amin Kassákot üdvözltek, többek között én is aláírtam...

Hazaérve Bányai szavait jegyzem naplómba: „Az immanens költői értékeket vizsgálva csak a magányosok és a nagyok egyenrangúságában lehetünk biztosak.”

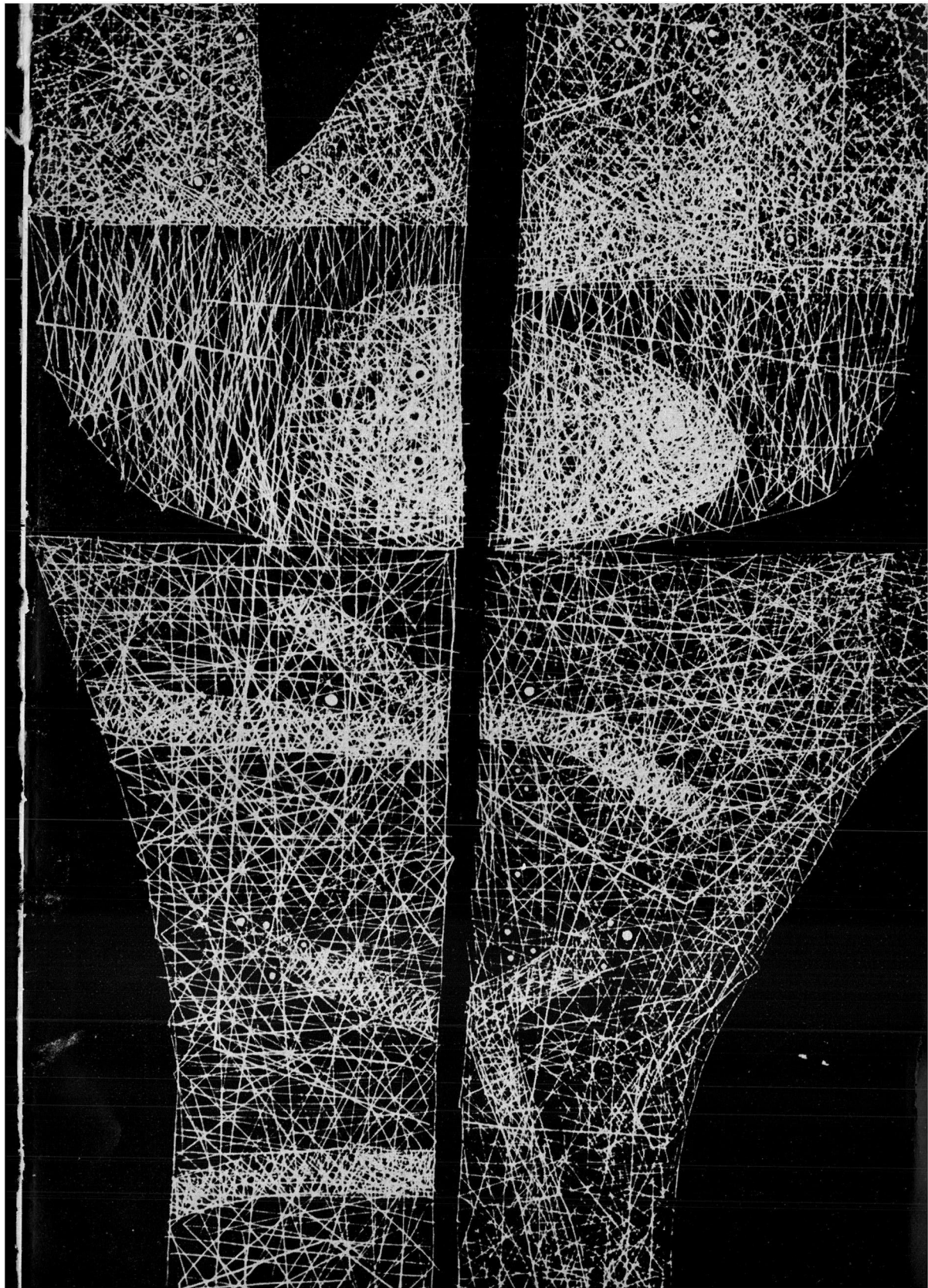
Lakásavatás stewardeseinknél. Valahol a ferihegyi repülőtérnél. Gyülekezés a Hungáriában. Szakad az eső. Jékelyt várjuk. Hallom, arról beszélgetnek, apja beteg. Tudod, ki az apja?, kérdezi Eörsi. Bóka László Őszi naplójának november 13-i bejegyzése jut eszembe, intek. De félek, nehogy Jékelyről kezdjen faggatni. Alig néhány versét olvastam, szégyellem magam, mindössze három sorát jegyeztem meg, idézem is, mert valamiféleképpen útinaplómba kívánczok:

„Füzdöttünk-é annyit a vad vizekben,
hogy a föld örlésében ne kívánjuk
a nyitott szemmel úszás örömét?”

Nem várjuk tovább. Taxiba szállunk, de csak ez első kocsiban ismerik az útirányt. Üldözze őket, mondjuk sofőrünknek. Arcizma sem rándul, örülünk, ha élünk, uram, mondja. Elvesztjük szem elől az első kocsit, de végül mégis megérkezünk valahogy.

Benyhe lemezét hallgatjuk. Nem tudtam, operaénekesként kezdte. „Valencia...” Kormos, a költő, lánya fényképét mutogatja, s amikor megkérdezem, ki az a másik a pénztárcájában, a lányom barátnője, mondja szemérmesen. Végre megérkezik Jékely is. Zavartan táncolom „szabadabb” táncomat fotelje előtt. Az antikváriumban, melynek főnöke éppen Sinkó Egy regény regényét olvassa, lelkesen dicséri, Magyar Csillagokat vásároltam, és Jékely versére bukkanok: Két szonett a magyar irodalom zivataros esztendeiből, Arany-mottója ment illetlen táncomban:

„Azért előre mindenféle dibdáb
Hancúzni a Parnasszuson meztláb”.

A Royal előtt, ahol rokonunkat várjuk, látjuk az érkező jugoszláv futballistákat. A mérkőzés másnap gyalázatos. Mi lett a labdarúgással? Belógattuk Eörsi két fiát.

Telefonálok Weöreséknek. Éppen most olvasták Kodály-versemet, mondja Amy. Eörsivel és Latorral megyünk hozzájuk. Sándor kimegy a konyhába, hogy valami hűsítő italt hozzon. Bébyételt kapunk. Alma-pép. Elmeséljük, kislányunk is velünk van, és éppen ilyen kosztón él. Eörsi új Heine-kötetet szerkeszt, és szeretné rávenni Sándort, fordítson neki. Sándor szerint inkább a reviczkyes fordításokat kellene megtartani, Eörsi viszont Heine modernségét bizonygatja. Lator Frénaud- és Char-kötetet szerkeszt. Ezek természetesen már jobban érdeklik költőnket, aki törökülésben ül a pamlagon, absztrakt festmények alatt.

Ismét Weöreséknél. Az utolsó magyar passiójátékot voltak hallgatni, iparosok előadásában, valahol vidéken. Vacsora után koreai szalmacigaretta. A fiatal magyar költőkről beszélgetünk, mesélem, rábukkantom arra a rétegre, amit annyira kerestem, hiányoltam a mai magyar költészetben. Pilinszky a mesterük. Hangjátékukat is hallgattam. Happeningjüket nem. Elkaptam a Kezdet egész anyagát, de csak a verseket sikerült elolvasnom. Naplómban nincs időm foglalkozni velük, ugyanis pesti nyugalmam mindössze egy napig tartott. Azután mintha már ismét úton lennék. A poloska miatt. Ezért mutatóba ki-másolok néhány rövid versüket, páratlan mesterei e műfajnak:

K E N T A U R

Összeérő

két idő

partjuk között
egy rejtett ány
fordul egyre beljebb

És felfelé

űzik a dalt a paták

(Szentjóby Tamás)

T H E R M O P Ű L A I

Vándor vidd hírvül a spártaiaknak:
a csata elmaradt.

(Lányi András)

Most látom, csak ez a két versike is elég, hogy érzékeltesse, mire gondolok. Talán lesz még időm írni erről a költészetről, amelynek lényeges része vallásos.

Ausztriában Weöresék is megismertek egy happeningessel. Olyan szép volt, ártatlan, mint egy ló, mondja Amy. Sándor ajánlja, hívjuk meg Újvidékre, habár nem vállalna érte felelősséget. Nemtelen, neve: Per H. Friis. Taxit hívnak, és búcsúzóul nagy zacskó bébyételt küldenek a kislánynak. Még májusban eljönnek Újvidékre.

Gyönyörű éjszaka. Most örülünk, hogy szinte lépésben hajt a sofőr. Rossz, hogy holnap már utazni kell.

Az állomáson a csecsemő-váróteremben ülünk. Milyen jó lenne, ha minden állomáson lenne és jogom volna a csecsemő-váróteremben várni a vonatokat! Új világ, új perspektíva. Amikor végre felszállunk

a vonatra, felsóhajtunk, megmenekültünk. Fogalmunk sincs, hagyunk-e poloskát a rokonok gyermekszobájában. Hogyan is történt?

Prágai hotelszobánkban már félórai ott-tartózkodás után észreveszem, karóráim szíja alatt valami csúnyán megmarta a kezem. Pontosan az ütőérnél. Éjszaka kikaparom, és mondjuk, ha a kávéházakban felkőnyökölök, az emberek, legalábbis úgy érzem, mind a kezemet nézik. Lehajtom pulóverem ujját, csak az ujjam hegye látszik ki, nyomorék. Aztán az egész úton visszafelé semmi, csak az óráim alatt dagad, több mint valószínű, másodszor is ott maradt, úgy érzem óráim a daganatban ketyeg. Pesten a rokon kislány ágyában alszom, reggel az én ágyamba ágyazzák az egész ház ágyneműjét. De még mindig nem tudom, hogy poloskám van. Éjszaka nyugtalanul alszom, vakarózom. Reggel feleségem megijed tőlem, egész testem, nyakam, karom az ütőér mentén teljesen össze van marva. Akkor mondom először, *poloska!* Pánik nem-népes-családomban. Feleségem meztelenre vetkőzik, megforgatom, semmi. Gyorsan a kicsiről is lekapkodjuk a ruhát, semmi. Kicsit megnyugszunk. Magas nyakú pulóverembe bújok, és szakállamig tűröm a nyakát. Szakállamat szét- és lefésülöm, néhány marást így sikerül elrejtennem. Reggelinél a fal mellé húzódok, s zavartan kapkodom a fejem, ha valaki rám talál nézni. Bezárkózunk a fürdőszobába, és tüzetesen átnézzük a ruhámat, alsóneműmet víz alá nyomjuk, letussolok. Hiába. Egész nap vakarózom, és érzem, valami mászkál rajtam. Mind idegesebb vagyok. Naplót teljesen elhanyagolom, még csak nem is regisztrálok a történeteket, látottakat, olvasottakat. Voltunk a várban, a Bartók Múzeumban, néztük Gyémánt kiállítását, voltunk még egy házibulin stb. Olvasmányaim: Üvöltés, Kassák, Kiskönyv haldoklásunk emlékére. Kétszer megyünk színházba, de én semmit sem látok a darabokból, poloskáim közlekedését figyelem. Feleségem távcsövet vált, nagy mordály, szeretném magam felé fordítani a nehéz fegyvert, vesszek poloskáimmal. Múlnak a napok, se a feleségem, se a kislány nem vakarózik, se a rokonok népes tábora. Ha közülük valaki netalán megkaparja kissé a keze fejét, feleségemmel ijedten nézünk össze. Múlnak a napok, és én se látok, se hallok. Egyik reggelre a fülem hegyét is megmarja, ég, lobog, mintha valaki meggyújtotta volna. Égek, lobogok, mint Dali zsiráfja. Széchenyi Zsigmond vadásznaplóját olvasom, őt használom idegcsillapítónak. Nagy szó, amikor már ő sem használ. Szökök a rokonok elől, patkány. Kassáknál már mindenem ég. Hónom alatt parazsat szorítok. A poloskairtásról kellene tanácsot kérnem a nagy költőtől, hiszen ő poloskaszakértő. Ha magunk vagyunk, sikitok kínomban. De a rokonoknak mégsem merünk szólani. Éjszaka nem alszom, virrasztok, a poloskámat vadászom. Már több mint öt napja itt vagyunk, de még csak nem is láttam. Istenem, hol rejtőzik?

A vásárcsarnokban sétálunk, a gombafelhozatalt tanulmányozom. Veszekszünk feleségemmel, melyikünk menjen be a patikába. Elszánom magam, nagy piros dudorral a homlokomon, és benyitok. Szép fiatal patikusnő fogad mosolyogva. Azt mondja, nincs segítség, csak a cián. Cián! De próbáljam meg Neotoxszal. Szaladok az első Közértbe, az emberek utánamfordulnak, lángolok, szakállam is csak egy a sok lángnyelv közül. Sietünk haza, bezárkózunk, és teleszórom magam Neotoxszal. Amerre járok, fehér csik marad mögöttem. Éjszaka virrasztás közben hirtelen felkapom a fejem: a szörnyeteg párnám rán-

caiban! Lüktet a sok vértől. Szétnyomom, véres maradok. Feleségem sír. A kicsi felriad, ő is sír. A kezem feje is össze van már arva, pulóveremből már az ujjam hegye sem látszik ki, ha meg akarok fogni valamit, mint csápokat dugom ki hüvelyk- és mutatóujjamat. Esténként vastag réteg Neotoxszal borítom ágyamat, hajnalban, mielőtt még bejön nagynénink, a teraszon rázzuk az ágyneműnket. A szomszédok már ismernek bennünket, el nem tudják képzelni, mi történt velünk.

Mondom, a Pannónia Expresszben végre fellélegzünk, most már marhatnak, mondom. Vámvizsgálat. Bár addig motoznának ezek a szakemberek, míg el nem csipnék állatkáimat. Meg kellene kérni őket, mondom.

Szabadka. Két napig az udvaron lóg a ruhám. Május elseje! Királyhalmára megyünk. Ütközben teknősbékát találok, nylonzacskóban magunkkal visszük. Királyhalma valóban mennyország. A poloska többé nem jelentkezik. Milyen tiszta a homok...

Egész nap olvasok: Kortársak a németalföldi festőkről, Lesznai Anna versei. Eörsi hívta fel figyelmemet Lesznai könyvére, okvetlenül írni fogok róla. A 7 Napban Utasi Mária Weöres Sándornak ír verset. Tetszik. Jelzem Weöreséknek.

Újvidék. Végre itthon. Ahogy betoppanok szobámba, gyökeret ver a lábom, a falon egy óriási poloska. Teljesen megfélemedtem, illetve eddig nem is vizsgáltam meg közelebbről Trkulja fiatal belgrádi festő grafikáját, amit barátunktól kaptam, és felakasztottam a falra: poloska, egy szétmázolt poloska. Zseniális! Ennek az embernek már lehetett dolga poloskával, mondom. Aranyrámába fogom rakni. Naponta megállok előtte. A teknőst Nérónak kereszteltük, a teraszon narancsosládában tartjuk. Feleségem a városban van, amikor felrohan a házinéni: a teknős kimászott ládájából, leesett a teraszról, és összetört. Rohanok le, összetört, mint egy dió. Folyik a vére. A fűbe teszem, még él... Másnap levél Szabadkáról: Elpusztult Sutyi, a papagáj. Feleségem egész nap sírt, a kislány is nyugtalan, habár fogalma sincs, miről van szó. Sutyit 56-ban hozták Magyarországról, a Talpra magyar-t szavalta. Tizenegy éves korában pusztult el szegény, fenekére kövesedett ürüléktonnyal.

Kislányom ma pillantotta meg először a macska farkát — ezt az óriási fekete kérdőjelet. Tennem kellett volna valamit. A következő cigaretta után nyúltam. Feleségem szerecsendiót reszelt. A rádió a kristályhiba kiszámításának módját ismertette.

L. meséli, megjött az apja Németországból, és egy kis mókust hozott. A függönyben csinált magának fészket.

Lassan elmúlnak marásaim, reggelente Trkulja rajza előtt állok, mint egy ikon előtt, és allergiásan forgatom nyakam. Kétségtelen, megszerettem ezt a képet. Ó, milyen utak vezetnek a festészethez!

Új utazások kilátásban! Kosovo és Metohija. All right, megyek. Május végén pedig Rijekába kellene menni az olaszokhoz. All right, megyek. Nincs is időm „sajtó alá rendezni” naplóm. Annyi baj legyen.

P.-val találkozom. Sinkó fiatalkori naplóját húzza elő a táskájából, egy szuszra elolvasom és cigarettás dobozomra másolom egy mondatát: „Komoly ember nem ír naplót.”

(Folytatjuk)

FOSZLÁNYOK

BOGDÁNFI SÁNDOR

EMBER A TÜKÖR MÖGÖTT

Találkoztam egy elesett emberrel, aki épp akkor tápázkodott fel.

•
Álmában az ember lehet okos, gazdag és fiatal, csak vigyáznia kell, hogy fel ne ébredjen.

•
Egy ismerősöm folyton kritizál, rágalmaz, szitkozódik, s csak akkor tart szünetet, amikor felveszi tetemes fizetését.

•
Egy kis butus az Európai Közös Piacon akart salátát venni.

•
Egy ismerősöm folyton azzal kérkedik, hogy neki még megvan a vakbele.

•
A betörő bevallotta, hogy ő nem igazi betörő, hanem csak meg-tévedt ifjú.

•
Egy barátom az állatok közül csak a szardíniát szereti, citrom-mal.

•
Előbb mindenkit lemarházott, aztán minden marhától bocsánatot kért.

•
Az orvos környezetváltozást ajánlott a barátomnak, azóta folyton a konyhában ül.

•
Egy ismerősöm csak azért hazudik sokat, mert sokat beszél.

•
Némely ember akkor tette életében az egyetlen erőfeszítést, amikor született.

•
Az ember szereti felidézni múltját, aztán elszégyelli magát.

•
Nemcsak alig-szoknyák léteznek, hanem alig-emberek is.

Az embernek magának kell eldöntenie, tejbegrízt vacsorázik-e vagy libamáját, hiszen ez élet-halál kérdése.

•
Olykor egy idegen lakásban is éppoly kellemetlenül érezheti magát az ember, mint otthon.

•
Kiábrándító az a felismerés, hogy én csak én vagyok.

•
A humanizmus elemi törvényei kötelezik az embert, hogy minél nagyobb fizetést csikarjon ki magának.

•
A legnagyobb gondolati áramütés akkor éri az embert, amikor rádöbben, hogy marha.

•
Egy ismerősöm nagy számár, mégis leesett a számlátráról.

•
Érdekes, hogy az üresfejű ember fejébe nem fér semmi.

•
Egy barátom annyira szereti és tiszteli a feleségét, hogy csak vele mosatja az ingeit.

•
A beképzelt ember szereti, ha kendőzetlenül megmondják neki, hogy lángész.

•
A gépember, ha elromlik, éppolyan romlott lehet, mint a valódi ember.

•
Ha majd az ember eljut a Holdra, az lesz egyetlen vágya, hogy eljusson a Földre.

•
Egy barátom mindig melegebb tájakra vágyott, és végül eljutott a krematóriumba.

•
Egy ismerősöm hangszálait gyógyítja, hogy tisztábban tudjon hazudni.

•
Mégfogadta, hogy aljas naplopó lesz, s be is tartotta a szavát.

•
A halottkém, akivel naponta találkozom, minden alkalommal megállapítja rólam, hogy élek.

•
A csupa szív embernek rendszerint csupa üres a pénztárcája.

•
Megtörténik, hogy az ember mindig együtt van valakivel, de soha sem találkozik vele.

•
Ismerek egy csodagyereket, akiről csak negyvenéves korában derült ki, hogy se nem csoda, se nem gyerek.

•
Az ember manapság annyit ér, amennyit keres, vagyis keveset.

Az irigy ember nem bírja elviselni, hogy mások még irigyebbek.

•

Egy ismerősöm az ócskapiacon szerzett új feleséget.

•

A komisz ember is ember, csak visszaél vele.

•

Az ember tudja, hogy a lehetőségekkel kell élnie, mégis szívesebben él egy jó nővel.

•

Az embert rendszerint az éteti, amibe bele lehet halni.

•

A nőben ma már nem a tiszta szívet keresik, hanem a tiszta fehérneműt.

•

A nők között is nagy a különbség, az egyik például nyakéket hord, a másik tejeskannát.

•

A legjobb ló is megbotlik, sőt a legjobb ember is, ha ló.

•

A részeg ember tudja, hogy az ajtó mögött vár rá a boldogság, csak nem tudja, hol az ajtó.

•

A nagymamának az a baja, hogy nem hall, nekem meg az, hogy hallok.

•

A sarki borbélynak az a tragédiája, hogy azt hiszi, ő ért a legjobban a marxizmushoz és a labdarúgáshoz.

•

Egy szerelmes természetű ismerősöm úgy döntött, hogy újévkor kivételesen nem házasságot bont, hanem pezsgőt.

•

Megvetést érdemel, aki azzal henceg, hogy bankot rabolt ki, holott csak csirkét lopott.

•

A jövőmondó megjósolta egy csinos lánynak, hogy nagy múltja lesz.

•

Elhatározta, hogy ő is halad a korrallal, s ezentúl nemcsak a csillagot hazudja le az égről, hanem az összes műibolygót is.

•

Ismerősöm egy édes nőt vett feleségül, s azóta savanyú képpel jár a világban.

•

A haldokló, midőn egy utolsót rúgott, akkor is egy másik emberbe szeretett volna belerúgni.

•

Ismertem két rokon lelkű embert, de egyiknek sem volt lelke.

•

Ha a nőnek túl jó az illata, rendszerint már romlott.

•

Az embernek olykor szüksége van segítő kézre, de csak lábat kap.

•

Ne csak baleset ellen védekezz, hanem aljasság ellen is.

•

Egy nőismerősömnek nincs rendben a szénája, mert kikezdett egy szalmával.

•

Ismertem egy embert, akinek a jég elverte a becsületét.

M Ű V É S Z A Z Ű R B E N

Ez a vers csupa kérdőjel és felkiáltójel, de én csak azt kifogásolom, miért nincs benne se gondolatjel, se jele a gondolatnak.

•

Az író szerette volna, ha sajátos jegyei volnának, de csak mozijegyet tudott szerezni magának.

•

Egy írónak vastag könyvet kellett írnia, hogy bebizonyítsa vékony tudását.

•

A paraszti elbeszéléseknek rendszerint nem a gondolat a kelléke, hanem a gatyá.

•

A legjobb füttyművésszel is megtörténhet, hogy kifütyülük.

•

Némely író lakatlan szigetre is elköltözne, csak hogy ő legyen ott a legnagyobb író.

•

A költő is jár piacra, s ott nem színes virágot vásárol, hanem káposztát.

•

Nem az a nagy író, aki írásaiból él, hanem akinek írása életet.

•

Az operaénekes kivágta a magas cét, mégis belistázták.

•

Egy fekete folt alá a művész azt írta: önarckép, és mindenki ráismert.

•

Némely műbírálónak nincs a képén bőr, csak műbőr.

•

Ismerek egy költőt, aki összes műveit a mellényzsebében hordja.

•

Írók, figyelem, a legtöbb pozitív hős a telefonkönyvben található.

•

A vak íróról megállapították, hogy tévesen látja a dolgokat.

•

Az idős költő későn jött rá, hogy előbb-utóbb a stilusvirágok is elhervadnak.

•

Az író—olvasó találkozó olykor úgy zajlik le, hogy az író egyedül ül otthon.

•
Rendkívül becsülöm ezt az író, mert igen értékes bélyeggyűjteménye van.

•
Ez a költő tehetségét kamatoztatja, azért nincs egy vasa se.

•
Voltaképpen csak akkor ébredtem rá, hogy igazam van, amikor egy kritikus rám ordított, hogy nincs igazam.

•
A részeg költő szívesen megölelné az egész világot, de nem bírja megmozdítani a karját.

•
Az elkötelezett író az énekesmadarat is csak azért szereti, mert az boldoggá tudja tenni az embereket.

•
A baj ott kezdődik, hogy az emberiség óriási többsége még mindig jobban szereti a véres hurkát, mint a költészetet.

•
Ez az író sürgönystílusban ír, kéziratát ajánlottan küldi a szerkesztőnek, aki portó nélkül továbbítja a papírkosárba.

•
Az irodalmi bíráló bizottság úgy döntött, hogy a költőt legújabb naiv verséért gyermekpótlékkal díjazza.

•
Ismerek egy költőt, aki teljes pompázatos fényükben látja az összes csillagokat, de csak ha pofon vágják.

•
Egy író oly nehezen írta meg regényét, hogy nem tiszteletdíjat utaltak ki neki, hanem szülési segélyt.

•
A pocsék író mindig megtalálja a maga pocsék olvasóit.

SZEMPONTOK ÉS EGYÉB PONTOK

Egy lakatlan sziget társadalmi szempontból teljesen értéktelen, mert ott nincsenek vezető állások.

•
Kiderült, hogy a jólét is rengeteg nyomorral jár.

•
Vannak emberek, kiknek véleményére sokat adok, mert tőlük tudom meg, hogy pont az ellenkezőjét kell csinálnom.

•
Az embert nemcsak április elsején, olykor május elsején is könnyen becsaphatják.

•
Bizonyos dolgok már tisztázódtak az emberek fejében, de a zsebükből még nem.

A csigák is elhatározták, hogy rohamléptekkel fognak fejlődni.
•
Olykor egy jól irányzott rúgás is teremtő cselekvésnek számít.
•
Érvényes útlevelem van, tehát nyugodtan maradhatok itthon.
•
A lángész itt él közöttünk, mi pedig áhítattal összeségünk mögötte,
és lehülyézzük.
•
Az embereknek elégük van a sült csirkéből, inkább a sült galambot
szeretnék bekapni.
•
Az országnak nemcsak jó jelöltekre van szüksége, hanem jó vá-
lasztókra is.
•
Az emberek a piszkos dolgok tisztázása helyett olykor a legtisztább
dolgokat piszkolják.
•
A művelt ember nem szokott a padlóra köpni, csak a főnökére.
•
Az ember értékét munkája határozza meg, tehát némely ember
akkor lenne értékesebb, ha nem csinálna semmit.
•
Légy megértő azok iránt, akik elesettségükben kizárólag nyolchen-
geres gépkocsin szeretnek járni.
•
Egy importőr barátom sok ezer tonna jóféle árut és három rossz
viccet hozott be külföldről.
•
Az anyanyelvet ápolni kell, nem pedig kiölni.
•
Vannak fejek, amelyekre az egy főre eső jövedelemből csak egy
tégla esik.
•
Nyelvében él a nemzet, nem nyelvelésében.
•
Láttam egy embert, aki farkcsóválással fogadta egy kutya közele-
dését.
•
Egy ismerősöm nem azért kapaszkodott fel az uborkafára, mert
kedveli az uborkát.
•
Olykor a tömeg is szeretne egyedül lenni.
•
Szeressük egymást, gyerekek, tehát ne löjünk a bácsikra.
•
Ha lepiszkoljuk egymást, elvtársak, utána hiába megyünk fürödni.
•
Tülméretezett nemzeti hiúságában éppúgy elveszhet az ember, mint
a tülméretezett nadrágban.
•

Egy barátom örökösen az igazságot keresi, de csak régi autóbusz-jegyeket szokott találni.

Egy ismerősöm elsején nagytóval nézte a fizetését, s akkor látta, milyen kicsi.

Külföldön csak valutával fizetnek, de csak munkáért.

Némely ember gépkocsin jár, de gyalogosan gondolkodik.

Arra szavazzunk, aki önzetlen harcos és forradalmár, de csak ha állást tud szerezni unokaöcsénknek.

Az ember mindig azt irigyli, aki sokat keres, soha azt, aki sokat dolgozik.

Hirtelen rájöttem, hogyan lehetne boldoggá tenni a világot, de később teljesen kiment az eszemből.

Egy ismerősöm mindig balra tart, és mindig jobbra ér.

Ma már világos: az a legnagyobb hazug, aki minden kérdésre tud válaszolni.

Ágyban párnák közt is lehet hősi halált halni.

Tegnap éppen akkor találkoztam egy nagy emberrel, amikor kicsi volt.

Ne feledjük, volt idő, amikor nemcsak szavaztunk jelöltjeinkre, hanem meg is haltunk értük.

A labdarúgó nem annyira a lábát, inkább a zsebét viszi külföldre.

Fejétől búzlik a hal, ha van feje.

Ismerek egy kiskirályt, akinek csak az fáj, hogy ő kicsi.

Kiderült, hogy rossz dolgot is lehet jóváhagyni.

Páratlan tehetséggel és fokozott szorgalommal sikerült elérnie, hogy munkahelyén semmibe veszik.

Kiderült, hogy a naplopónak is van munkaideje.

Olykor a tűzoltó is rossz fát tesz a tűzre.

A zsebmetszőnek is sokat kell kínlódnia olyan országban, ahol alacsonyak a keresetek.

Az elvtárs a pokolban is elvtárs.

Csak az menjen külföldre, aki jobban meg akarja ismerni hazáját.

•
Manapság az aljasságok elkövetéséhez is megkövetelik az iskolai végzettséget.

•
Egy barátom húsz éve igyekszik megváltoztatni a világot, s most egyszerűben azt kívánják tőle, hogy dolgozzék.

•
Vannak napimádók és vannak napidíjímádók.

•
Egy főnök életének legnagyobb mondásai a felmondások voltak.

•
Az egyik embert benne hagyják a vezetőségben, a másikat a pácban.

•
Ha majd a robotok végeznek mindent, ki fog derülni, hogy a robot is ember.

•
Ismerek egy elvtársat, aki a legmagasabb szakképzettséggel tudja intézni saját fizetésének emelését.

•
Ma már csak az basáskodhat, aki basa.

•
Egy szabósegéd barátom minduntalan át akarja alakítani a világot, de eddig csak egy régi nadrágját sikerült átalakítania.

•
Autodidakta az, aki sohase járt iskolába, mégis van autója.

•
Egy ismerősöm csupa jót és szépet mondott a világról, utána pedig szégyellte magát.

•
Ismerek egy elvtársat, aki otthon is jó kommunista.

•
Van egy ismerősöm, aki előbb másokba belerúg, aztán önmagát sajnálja.

•
Aki rangért, pénzért, sikerért körömmel és foggal harcol, végül is a fogorvoshoz jut.

•
A pesszimista a kormot is feketének látja.

•
Emberek, ne a pénztárcánkat nézzük folyton, nézzünk fel olykor a zászlóra is.

•
A betegekről majd csak gondoskodunk valamiképpen, de ki fogja meggyógyítani a betegsegélyzót?

•
Vannak szakemberek, akik ideiglenesen belföldön dolgoznak.

•
Egy ifjú barátom a villanygitárt tartja a villamosítás csúcseredményének.

Az ember gyakran akkor érzi, hogy lázadnia kellene, amikor éppen mélyen hajlong valaki előtt.

•
Kiderült, hogy nem kell pénz a boldogsághoz, hanem valuta.

•
Az életszínvonal olykor lefelé emelkedik.

•
Vannak halott apák, akik túléltek élő fiaikat.

•
Minden kérdés megválaszolható újabb kérdéssel.

•
Ismerek egy képviselőt, aki a választói közül csak a menyasszonyával tart fenn kapcsolatot.

•
Végtelen elkeseredésében az ember olykor a saját főnökét is dicséri.

•
Egy vezető elvtársról azt mesélik, hogy letűnt a csillaga, de azt is hozzátésszik, hogy az a csillag nem volt vörös.

•
A mikroszkopikus világ azért elviselhetőbb, mert ott nincsenek szemmel látható disznóságok.

•
Ismerek egy humanistát, aki nagyon szereti az embereket — megrendszabályozni.

•
A betegsegélyző rosszul teszi, ha táppénzt ad azoknak, akik beteges ambícióban szenvednek.

•
A jó újságíró mindig beismeri sajtóhibáit.

•
A baj akkor kezdődik, amikor ló akarja megnyergelni az embert.

•
Nem vagyok főnöke senkinek, tehát csak jó vicceket szabad mesélnem.

•
Lázadók nélkül egyetlen emlékmű sem állna a tereken.

•
Oly izzó hevességgel politizált, hogy most kénytelen fagyaltot árulni

•
Lehallgatni nem arany.

•
Kiderült, hogy a színházban a sűgő mellett volt besűgő is.

•
Ne bizzunk abban, aki nem bízik senkiben.

•
Az erős kéz politikája rendszerint gyenge lábon áll.

•
Az igazgatóm kijelentette, hogy vállalatunk sokkal jobban működne a bólintó Jánosok nélkül, mire én helyeselve bólintottam.

Az ember olykor ellenségeitől kapja a leghasznosabb baráti tanácsot.

•

A kultúrmunkás akkor ér valamit, ha balhátvéd a helyi labdarúgócsapatban.

•

Szabadság, szerelem, e kettő kell nekem — de gépkocsi is legyen hozzá.

FRANYO ZOLTÁN ÉS A JUGOSZLÁV KÖLTÉSNET

LŐRINC PÉTER

Franyó Zoltán, aki hamarosan betölti 80. életévét, ma is telve van életkedvvel, alkotókedvvel — tervekkel, amelyek, tekintve rendkívüli életerejét, munkakedvét és vitalitását, bizonyára nem hiú ábrándok csupán, hiszen csak az 1967. év folyamán is egyszerre három-négy műve fog megjelenni, közöttük a világköltészet antológiájának újabb, bővített, magyar nyelvű kiadása is Budapesten. A határkövet tehát nem a költő, nem a műfordító helyezi múltja-jelene és jövője közé, azok kívánják megjelölni ezt az esztendőt, akik eddig is, ezután is egyként és változatlanul tisztelik, becsülik és szeretik munkásságát és művét. Mert ő maga nap mint nap folytatja hatalmas életművét — örökifjan, tekintet nélkül a gyűlő évek számára: ő csak évgyűrűit-műveit tartja számon, azok számát sokasítja. És igaza van. Tulajdonképpen a mi feladatunk is csak ez lehet: a művek számontartása — az örömteli, élvezetes lapozgatás bennük.

Hatalmas munkatermében az idegen elvész: annyi ott a tömött könyvállvány (egyikük csak Franyó-műveket hord), az íróasztal, a székeken, padozaton is szétszóródott könyvek és kész vagy megkezdett kézirat és jegyzet vagy kép. De ő maga pontosan tudja, melyik asztal melyik művének anyagát tartja szilárd lapján, s mert egyszerre négy-öt művön is dolgozik állandóan: négy-öt asztalra is van szüksége, s alkotókedve (vagy talán néha a kiadók, szerkesztők sürgetése) szerint ül, hol az egyik, hol a másik asztalhoz: 19 éves „gyerekarcú hadnagy” korától mindmáig.

Mert aktív volt egykoron, akár Miroslav Krleža vagy a vele egy iskolai padban ülő Liviu Rebreanu is: akiket azóta is tisztel, szeret, fordít, interpretál. Mert Franyó beszél románul és szerbhorvát nyelven is, és fordítja Eminescut, Rebreanut — és Raičkovićot, ugyanúgy, mint a keletieket (kínaiakat, arabokat, perzsákat), az ókor klasszikusait, a nyugat nagy költőit (németeket, franciákat, olaszokat, angolokat) vagy a klasszikus és mai oroszokat is. Ismeri mind e nyelveket, s egy időben, bécsi emigrációja idején, éveken át tanulmányozta az egyetemen a keleti nyelveket. Fordítja mindezeket a költőket, és pedig rendszeresen, teljes képet nyújtva egy-egy költőről, egy-egy irányzatról, fejlődési korszakról — egész a mai afrikai költészetig, amelyet néhány évvel ezelőtt mutatott be magyar nyelven. (*Afrikai riadó*, Bukarest, 1962.) Más magyar költőnél, műfordítónál talán nem kellene kihangsúlyozni a szót: „magyar nyelven”, de Franyó Zoltán, ha, mondjuk találomra,

Rilkét magyarul ismerteti olvasói előtt, úgy egykori intim jó barátját, Ady Endrét viszont németül mutatja be a nyugat előtt, pl. *Blut und Gold* című kötetében. De Franyó fordít román nyelvre is, amelyet szintúgy ismer, ért, beszél és használ a mindennapi életben, aradi-temesvári dolgozósobájában, az előadói dobogón, a szerkesztőségi szobákban és művészeti tanácsokban, akár a német, főleg a magyar nyelvet. Fordítási elve maga is megköveteli a nyelvek tökéletes ismeretét, elsajátítását, hiszen nem csupán a szavak értelmét kívánja visszaadni a fordítás nyelvén, de azok ritmusát, zenéjét, hangulati értékét is.

A teljes Franyót persze nem lehet (a vagy hatvan könyvcímet magát sem) egy rövid — fordítások elé írt — bevezetőben bemutatni, de talán fölösleges is ez — magyar közönség előtt. Csak életének néhány markánsabb stációját szeretném itt rögzíteni.

Született ez a „temesvári Kazinczy” 1887. július 30-án a bánáti, to-rontáli Kis Margitán, hogy középiskolai tanulmányai befejezése után a budapesti katonai Ludovika Akadémián folytassa azokat, s már innen, 19 éves korában, 1906-ban munkatársa legyen a későbbi *Holnap*-os és *Nyugat*-os gárdának a *Magyar Szemlében* (1906, Ady, Kosztolányi, Csáth, Juhász), *A Héftben*, a *Budapesti Naplóban*. 1907-ben nevezték ki hadnaggyá, és 1909-ben, még mint tiszt, lesz a *Holnap* tagja, és együtt rendezi Adyval a *Nyugat* Ady-matinéját Temesvárott, a *Holnapét* Aradon. 1910-ben már kilépett az aktív tiszti szolgálatból, és újságíró lett Aradon (*Függetlenség*), Váradon (*Szabadság*). Versei ugyanakkor megjelennek a *Népszavában* és *Világban* is. 1912-ben, amikor Tisza István barikádokra kényszerítette mind a munkásságot (május 23.), mind őt magát is: *Don Quijote de la Geszt* címen támatta a Ház reakciós elnökét (de hasonlít ez a szó az Ady-vers „geszti bolond”-jához). 1912—1913-ban *Új Revü* című folyóiratába többek között Nagy Lajos, Karinthy, Németh Andor írtak. 1914-ben már ki volt szedve a *Modern Könyvtár* számára lírai világantológiája, amikor kitört az első világháború, amelynek harctereiről írt és küldött pacifista levelei *Kárpáti harcokról*, Bécsben pedig *Bruder Feind* címen 3—3 kiadást értek meg. A háborúban többször megsebesült. Utána részt vett a forradalmi katonatanács szervezésében és a Tanácsköztársaságban mint a *Vörös Lobogó* szerkesztője, az író-direktórium tagja, a népbiztosság világirodalmi osztályának vezetője.

Bécsben szintén újságíróskodott, de mint tudjuk, egyúttal filológiai tanulmányokat is folytatott, szerkesztette a *Die Bühne* című színházi lapot, kiadta Baudelaire, Aretino és Rilke verseinek egy-egy kötetét, és tagja volt a *Tűz* gárdájának is. 1924-ben már Aradon szerkesztette a *Geniust*, majd Temesváron az *Esti Lloydot*, igazgatta az ottani színházat, és cikkezett az *Erdélyi Hírlapba* és *Volksblattna*. 1930-ban megindította a *6 Órai Újságot*, amely Rangetzen át kapcsolatban állott az illegális kommunista párttal, és bekapcsolódott a *Háborúellenes Ligába* is. A lapot 1940-ben betiltották. Azóta főleg irodalommal, műfordítással foglalkozik, ma esetleg egy-egy művészeti, színházi tanács tagja is.

A fordított versek száma 4—5000-re tehető. Közöttük olyan hatalmas alkotások is akadnak, mint a *Faust* első részének fordítása. (Tudvalelvő, hogy szinte már kézen áll a 2. rész fordítása is. Úgy látszik, megcsiszolni kíván rajta, még nem tartja nyomdaképesnek, mert egyelőre hallgat róla.) Legismertebb lírai könyvei az *Évezredek húrjain* 3 kötetű, amelyből egy újabb válogatást eszközölt, azt számtalan újabb

fordítással egészítve ki. Ez a kötet sajtó alatt, korrektúra után van már Pesten, természetesen szintén magyar nyelven és közel 700 oldalon. Az ismertebb kötetek közé tartoznak Ady német és Eminescu magyar és német átültetései is. Mindezek a könyvek tulajdonképpen csupán válogatások, amelyekbe Franyó az általa fordított verseknek talán csupán egyharmadát illesztette bele. Itt helyénvaló lehet a megjegyzés, hogy Franyó az eredeti versek kiválogatását nem egyéniségéhez szabja, hanem ellenkezőleg, maga alakítja át és alkalmazza a fordítandó költőkhöz egyéniségét, maga alakul át a mindenkori költők egyénisége és versének sajátossága, levegője, klímája szerinti, habár, s ezt sem szabad elhallgatni, legközelebb mégis a posztromantikus és impresszionisztikus versek állanak hozzá. Mert Franyó minden versbe, minden költőbe beleéli, bele tudja élni magát, akár a jó színész. Így tudta felölelni az ókoron kezdve vagy 4—5 évezred költészetét, Kínán kezdve, Afrikán, Európán át Amerikáig mind az öt világrész líráját. Hol 60 Puskin-verset tesz közzé, hol 150 Rilket szólaltat meg és köt csokorba, esetleg egy-egy teljes Eminescut, egy-egy görög, afrikai, Verlaine-vagy Rimbaud-antológiát. Az *Évezredek húrjain* első kötete is a keletieket és ókori klasszikusokat, a második a nyugatiakat, a harmadik pedig az oroszokat és egyéb szlávokat meg a románokat gyűjtötte egy táborba. A *Kárhozat virágai* is az ő fordításában láttak napvilágot, akár a román költők, a kínaiak, a görögök vagy Ady német nyelvű antológiája, a *Persischer Divan*, a teljes német Rimbaud és más kötetek is. De fordította Ovidiust és Horatiust, akár Shakespeare és Michelangelo szonettjeit is.

Ma a pesti magyar világlíra, egy német nyelvű bécsi román és egy erdélyi osztrák antológia kiadásán kívül esszészerű emlékezéseit rendezi sajtó alá az új magyar irodalom kialakulásának koráról (1906–1918), annak „harcairól és mindennapjáról”, a korszakról, amely annyi sok irodalmi nagyság mellett őt is elindította — az irodalom nemzetközivé tételének útján.

Itt néhány jugoszláv költőt nyújtunk át az olvasónak Franyó Zoltán magyar fordításában, azzal a megjegyzéssel, hogy a szerb költők egyike-másika Franyó baráti köréhez tartozik, tartozott — már a *Magyar Szemle*, a *Holnap*, a pesti *Croatia* idején is. Ezek között kiváló helyet foglalnak el a *Holnap*-os Toša Manojlović és az egykori *Croatia* szerkesztője — Veljko Petrović is.

V I G A S Z

S I M A P A N D U R O V I C

Midón kezünkből minden szerteszéled,
S a boldogság mint dús virág virul ki,
Midón vak éjként száll a múlt
Illúziók fölé a hűvös élet,

Semmit se bánunk, részvét nem gyötör,
Mert minden izzel jóllakottan,
Nekünk az éj: csönd és halál lesz ottan,
És könnytől harmatos gyönyör.

S ha jó a néma, jó halál s ha mint
Nagy árny egy furcsa percben megjelen,
Sebünkre enyhe balzsam-ír leszen.
Minden kimúl, ha végórája int.

VISSZATÉRÉS

IVO ANDRIĆ

Oh anyám, miért oly csendes a házunk?
Sötétség, némaság!
Kérdések, könnyek hullnak a homályban;
Itt véget ért tán elveszett fiad
Bolyongó vándorútja.
Már tárva-nyitva vár a néma
Zord sir-üreg.

Kitágult nagy szemekkel és kinyújtott
Vérző kezekkel tévelyegtem én
Az elsötétült néma házban.
A megbántott szemekben, ím, kihuny
— tűnő világ pár gúnyja, semmisége —
A haldokló nap végső, bús sugára.
A denevér, e furcsa bajtárs
Arcomba csap a szárnyával. Vigyázat!
S falak meg ajtók mellett tapogatva,
Bús, elfeledt helyek felett botolva
A vak sötétet újra megtaláltam.

És holnap, vidáman, —
Ha fénnel, széllal egyetlen sugár
Isten dicsőségére elvonul,
Minden falon elolvassátok újra
— Habár a hajnal kint s félelmet ad —
Én szörnyű hírem vérrel írt betűit,
Mit rég-holt őseim kezével írtam...

NYÁRUTÓ

TODOR MANOJLOVIĆ

Hélios aranykocsiját
Fehér lepel takarja,
Melynek nedves, illatos szegélye
A szürkébb, sápadtabb, sötétebb
Hajnali táj fölött lebeg.
Körvonalak, színek ködösülnek;
Felhők, hegyek,
Tenger, ég,
Minden egybeolvad s elbúvik
Átlátszó pára s finom árnyék
Derengő fátyla alá,
Mit dús ezüstpor

Havaz be halkan.
Hatalmas nyírfák
Fáradtzöld, elaggott,
Porlepte lombja között
Mintha még a nyár
Eltévedt hívása remegne,
Melyet már nem szabadít meg
Két barna fecske vig kacaja;
Két fecskéé, mely villám-illanással
A szőlő, gyanta, repkény illatától
Jóllakott, lágy légben éles,
Vakmerő spirálokat csavar
És hajszás röpködéssel
Izzó tegnapi csókok
Önkívületét keresi, —
Melyet talán
Amott a távolodó vitorla
Szöktet el? —
És hósínű lepkeszárnyakon
Ibolyakék habok felett
Elvitorláz hazai táj felé,
Hol nincsen ős.

T É L

ANTUN BRANKO SIMIĆ

A szerelem kifárasztotta lelkem
Beteg a lelkem
Álmodik
Fel ne ébresszétek
Minden gondolat gonosz

Fekete tó a lélek
Fölötte jeges fehér a nappal
Madár se röppen át a légen
Kék felhő sem úszik

Oh be csúnya fehér
és hegyes ma minden
Éj hullt a háztetőkre
s rájuk tapadva alszik

Dermedjen meg s álmodják ma minden
Utálatos ma minden mozdulat

C S Ö N D E S É L E T

GUSTAV KRKLEČ

A rétek szenderegnek,
Éj van. Egyre némább.
Hervadt mind a csillag
És immár
Minden fény kihuny.

Most
Egy halk fa szendereg
Pihegve az út szegélyén,
Mint álmodó gyerek.
S egy rózsza illatoz.
Ki tudja, hol?
És most egy kéz a mély
Álomból ébredőn kikel.
Nyugtalanul bolyong a sötétben
S egy lány meleg (keblére lel.
— — — — —
És újra éj.
S a mély csönd.

A rétek szenderegnek.

VIRRADAT

DRAGUTIN TADIJANOVIC

Hajnalcsillag az égre tűzve villog,
Mint karácsonyfán aranydió.

Szemét a hajnalpir kinyitja
És álomittasan hunyorgat; a kényes fruska, ki durcás,
Mert ily korán felverte őt a lárma, —
Hiszen nem aludta ki még magát.

A kis pataknál virágzó almafáink illatoznak;
Marhakolompok szólnak egyre hangosabban.

Egy közel bokorból
Madárscicsergés
Cseng apám fülébe —
De ő nem is hederít rá.

Apám csak szánt, a két lovát „hü-hó”-val ösztökéli,
S nem ötlük most a szemébe,
Hogy a lovak árnyéka messze nyúlik a szántón
S a hátuk szinte füstöl
S a rögből pára száll az ég felé,
Mint tömjén drága füstölőkéből.

A SZERELEM

OSKAR DAVIČO

A réten nőttél, húgom, tán a hetyke
friss széllel, virágok közt bujdokolva?
s most arcod olyan, mintha röpke lepke
szárnyának árnya érintette volna.

Ott nőttél, húgom, tenger partja mellett,
 ezért szemed most, mint a tenger, árad;
 mint két kerek hullám, úgy ring a melled
 és játszadozni soha el nem fárad.

Vagy forró érc-erekből jössz te futva,
 vagy rézbányából, sötét lávaköböl?
 Úgy zeng szavad, mint csodák alagútja,
 és könnyed, mint az ár, vívódva tör föl.

Vagy ott nőttél-e színarany homokban,
 folyó ölen, hol forrást ringat ágya?
 Most két karod nyakam köré fonottan:
 két kis forrás, mely szabadságra vágyna.

SÖTÉT HANGOM FELÉ HALLGATÓZOM

STEVAN RAIČKOVIC

Megállok: És egy jó szót keresek magamban,
 egy egyszerű szót, mely olyan, mint a lélegzeted,
 ha alszol,
 mely isteni-nagy, és lágyan, gyöngéden hzzád simul,
 mely olyan, mint a fűszál zsenge növése, mint
 a kő elégedettsége.
 Megállok... ezt a szót keresem. És ha megtalálom,
 akkor hosszan hallgatózom sötét hangom felé,
 melyet lomb fed be,
 és felfedezem:
 Szavam csak a szélben suhog, ez a szentség,
 és ellankad, elhal, és én nem tudom, hová lett.
 Talán a szél vitte el, egy szívhez, hogy hatalmas
 legyen, mint a szerelem ereje.

EGYSZERŰ SZAVAK

TONE PAVČEK

Sok egyszerű szóra van szükség,
 mint
 kenyér
 szeretet
 jószág,
 nehogy, mint vakok a sötétben,
 a keresztutaknál eltévesszük
 a helyes irányt.
 És emellett csöndre, nagy csöndre van szükség,
 közöttünk és bennünk,
 hogy meghalljuk mindenek hangját,
 a galambok,
 hangyák,
 emberek és
 szívek

halk, félénk hangját,
melyekben annyi fájdalom van —
jogtiprás és háborúk miatt —
mindabban,
ami nincs,
nem a kenyér
a szeretet
a jóság
és nem a csönd beszéde.

A J Á N L Á S

IZET SARAJLIĆ

Neked ajánlom
ajkamat, szememet, fogaimat.
Nem a verseket. Minek neked a verseim?
— azért írom őket, mert nem hallgathatok,
Mit érnek neked a verseim?
Hiszen még csókolni sem tudnak.

Elég, hogy ketten vagyunk: te meg én.
Hogy nem vagyunk madarak, sem szentek,
hogy nincsenek szárnyaink — de van kezünk!
Es ami az út végén vár reánk:
nem a halál lesz,
hanem vérünk sóvárgó vágya
tovább buzog és új életre támad.

Kis asszonyom, te,
kicsi asszony vagy; egy halhatatlan
nyár hozott téged a balladámba... Maradj hát
és élj ezzel: „Szeretlek!” — ez túléli
minden komor versem, minden változásom
Maradj közel a szememhez.

Én majd tovább élek. És nemcsak
a sírunk kövében. Mert lehetséges volt,
hogy oly gyöngédek és oly kegyetlenek legyünk:
a gránátok és bombák elől menekülve
minden anygalt lelőttünk magunkban — és mégis
anygálok maradtunk...

Ti későbbiek azonban megkerestek minket
a hajnalpirkadások egyikében, mert
csak a testünk múlik el a néma földben.
De szelíden kerestek minket, nehogy
megsebeztek ajkunkat és széttapossátok a porban
kialudt tekintetünket...

Franyó Zoltán fordításai

NAGY LÁSZLÓ — AVAGY EGY KÖLTŐ DRÁMÁJA

BORI IMRE

VIII.

A tél-képzetnek Nagy László ötvenes évekbeli költészetében kivételes és termékenységet reveláló jelentősége van, s nemcsak az érzelmeknek és eszméknek kifejezéséhez találta meg e képzetben költői funkcióját, hanem a vers-építkezésben is — a „hosszú vers” Nagy László-i formájában, melyet leltár-versnek nevezünk, s szoros kapcsolatban ezzel a kivirágzó és fellángoló képzelet munkája is érezette hatását. Az első ilyen verse (a jégverés elementáris erejét megidéző Gyöngyszoknya) után megírja A vasárnap gyönyöre című leltár-versét, egyértelműen ihlete forrására mutatva a zárósorokban:

Volt egy világ, csupa pír volt, lángolt, most minden fehér.
Ébredj meg, ébredj meg, édes, reggel van, itt van a tél.

Tovább mondja a tél-képzet hordozta gondolatot a Havon delelő szivárvány címében is oly jelképes erejű versében, s tovább hullámszik és munkál a Csodák csodája, a Rege a tűzről és jácintról című, 1956-ban keletkezett verseiben, melyek leltár-verseinek első nagy csoportját képezik.

A képzelet immár „hosszú távon” fut ezekben a versekben, áttöri a látott világ körét, legyőzi statikáját és nehézkedési törvényeit, tehát hagyományos, szem-szentelte rendjét, szállni akar, új vonásoknak, más összefüggéseknek engedelmessé válni. S míg előcsalja a „hétköznapi csodáját” egy különös lélek-állapot vasárnapjának igézetében, előcsalja ellentéteit is, bonyolultságát és problematikusságát, felfedez új világokat, az idilli mellé a tragikusát is térképezve. Elégikus hangot ódaival vált fel, a kijelentés felkiáltássá, kérdéssé alakul, a szemlélődésből eszmélés lesz — a vers makrokozmosza gomolyog fel a versben, melynek részletei is különös világok, ívei az egésznek a projekciói, melyeket a költő láza, a látomás ereje fog egybe.

A vasárnap gyönyöre című verse gócainak kitapintása illusztrálja talán legegértelműbben a költőnek ezt a formálódó „világhoz állását”, melynek görbét a látás konkrét-absztrakt-konkrét háromassága adja meg az ihlet kapaszkodó, felfelé hajtó ösztönzésében, a „mindig

feljebb” vonzásában, és a leírás részletező kedvét a látomás részletező törvényével cseréli fel.

A vers első futamából is már feltör ez az új kényszer:

Surlódik hozzád az éj, a szuszogó azúrhajó,
s micsoda fény támad, milyen rubintos ribillió!
A hajnal piros pallói lehajlanak — de mi baj? ...

Ebbe a káprázatba gyors hullámokban törnek a vasárnap reggeli tevést-vevést rögzítő képek szülte asszociációk:

Ó, azt a furcsa borotvát beléd ne nyissa a sors:
keskenyre sápadsz, bozóttá retten a borosta-tors ...

s arra a sorra, hogy „Falvaim, sárgák, fehérek, országút porát lesők”,
már így felel:

Mindenség voltatok egykor, vagytok most csillámai,
félelmes nagy ez az élet, félelmes bevallani.

A küzdelem motívumának feltűnésével az életnek és a költészetnek egymással keveredő szemléleti képei öltének kérdő-kiáltó alakot, a vágyott szembesül a valósággal:

Járják be teljes valómat új színek, új sugarak,
borzalmak és bonyodalnak freskói vakuljanak,
rettegés-alkotta ábrák, hemzsegők lelkeim falán,

— — — — —
Mi vagyok én, hogy viseljem, amitől elborzadok?
— — — — —

Bolondul küzdök a szépért, látnom kell, nap tündököl,
zöldarany moraj az erdő, fényes szél lombbal pöröl,
kis fülén harmatfüggővel inog a nyunga virág,
reszketnek szirmok, erek, mint szerelmes lányporcikák.
Harsog a létezés: nem nem! Nem akar lenni halott.
Brummog a darázs és elbűg, nyújtja a pillanatot.

A vers azonban, túl a küzdelem motívumán, mely Nagy költészetében, emberi-költői válságaként, az ötvenes évek folyamán megjelent, nemcsak képérzékenységének finomulását mutatja, hanem az eszméletnek mind bölceletet kereső igényét, mind pedig — szoros összefüggésben ezzel — a József Attila-i kép-világ és látás-rendszer feltűnését is:

Árvák a műhelyek, próba-babán a fércelt ikabát
félkarral őrzi a jajt, a teremts pillanatát.
Vad erejétől elzárva dermed a kék dinamó,
hajtószijs lankad, erőtlen hallgat a transzmisszió.
Nem sürget senki és semmi, alszik az esztergapad,
fogán a hámozott fémből szivárványfényű szalag.
Vas-satuk makacs pofája tátva van, tenger a csend,
reszelők halként alusznak, pikkelyük föl-földereeng.

Gazdagítja, kibontja, tovább mondja ezekben a József Attila-i képeket Nagy László, s felrakja ellenpontjait is, annak jelzéseként, hogy bi-

zonyos azonosságai mellett „más” is ez a világ, mint amilyen a költő világa volt. Az eszmélkedő mozdulat azonban a vers zárórészében, ismét csak tünetszerűen, az azonosság jegyein inszisztál:

Kivirágzik az ösztön, az elmúlás rettenete
kénytelen dáridót rendez, úlj a közepibe!

S még inkább a vers utolsó nagy képében, mely Nagy László tél-képzetének érzelmi-eszmei alapjait világítja meg. Többlete, akárcsak József Attiláé is, a továbblépés igényében jelölhető ki: az elidegenedés formái és feloldásának vágya döbben fel a versből:

Éjszaka: úrbeli élet, törvénye rejtve buzog,
testek: a kék gyűrűjében forgódó szaturnuszok...
Csillagvultunknak vége jön, vége van, jóéjszakát!
Árvul a szív, a vasárnap virága ó hova szállt!
Hűlt kövek, hólepte tarló, idegen szélmuzsika,
hófüggöny táncol — és alszik mélyen az emberfia.
Akár az elme, az ég is világosodni akar,
kibukkant mellen a hajnal elfehéredik hamar.
Volt egy világ, csupa pír volt, lángolt, most minden fehér.
Ébredj meg, ébredj meg, édes, reggel van, itt van a tél.

„Tragikus” a Nagy László „vasárnapja”, és felfedezésekkel teljes. A ráismerésnek az ünnepe, az illúzióknak a tora is ez a vers, s annál csodálatosabb, hogy a kritika öröméneként értelmezte, mint Fülöp László is, ki „máig meg nem ismételt igazi öröméneknek” nevezi A vasárnap gyönyörét. Holott a „csillagvultunknak vége jön, vége van” gondolata motoz a versben, s az a felismerés üzen, hogy az életnek az a bizonyos „asárnapja”, amelyet társadalmi eszmeiként fogott fel az ötvenes évek elején, eszmeileg volt adott, de nem életformaként még:

Ó mennyiszér meg kell halni egy piciny vasárnapért
s hányszor a távoli szépért, amit egy eszme kimért!
Áldozat mindig te voltál, te haltál, emberiség,
s műhely, gyönyörű műhely nem lett a föld meg az ég.

Magatartása, eszmei viszonyulása sem lesz most már egyértelmű, mint ahogy a társadalmi relációkat kifejező probléma sem fogható fel a pusztán igen vagy nem problémájaként. Az igenlés szülte tagadás fájdalmas örömet szerzett meg, s ebből következően a jelennek és a jövőnek differenciált felfogását is, amely a disztingvációt lehetővé teszi e két kategória között. Nagy László, nem véletlenül, első mélyebben szántó eszmei nekifutásában már nemcsak a maga világban elfoglalt helyének találta meg a koordinátáit, hanem világának is érzékelnit kezdte a mértékét. Költői következményeit, eszmei-poétikai vonatkozásait pedig A vasárnap gyönyörében fogalmazta meg mind a költői magatartás síkján, mind pedig a versstruktúra területén és a versképződés törvényszerűségeiben.

Költői magatartását, világához való viszonyát az alábbi sorok jelzik:

En nem a bitangok kedvét, förtelmes szájuakét —
éneklem újra és újra sokaknak csepp örömet.
Ó, igen apró, szűk nekem, szívemnek nem otthona,
vasárnap: vetélt sziporka, elképzelt csillag pora.
Elképzeltem gyönyörű csillag, szívesen ott mulatnék,
vigságnak nincs ott határa, — ó miént nem a miénk!
Bűvölj meg távoli szépség, szívem a porból kihúzd,
ne zúgjak jeremiádot, se psalmus hungaricust.
Te vagy a cél, ott az élet oszthatlan egysége áll,
daraboló bárdok mellől szám csak azért kiabál.

— míg a versstruktúrát a „hosszú ének” megoldásai mutatják. A „teljes verset” kísérti e hosszú énekekben, azt a totalitást, amelyben az emberi kis világ realitásai éppen úgy elférnek, mint jelentésük szerteágazó gyökere-koronája és az a szellemi burok, mely az értelem mennyboltjaként borul föléje — a tudás világának a makrokozmosza tehát, tengelyében a szemlélődő és világot értelmező emberrel, ki nemcsak méri a kapott távlatokat, de a maga felvetette problémák révén alkotja is azokat. Egy aktív költői elv érvényesülése előtt nyílnak meg tehát a kapuk: a költő távlatadó lesz, mert felszabadult a vers tárgyi elemeinek kényszerítő hatásai alól, és az élet mikrokozmoszának uralmát költőileg detronizálva a szellem makrokozmoszát viszi diadalra. Ebben pedig már az egyénisége a megszabó szerep, s a költő a világ problémái fölé kerekedik — megszerzésének aktusával egy időben. Eddig végeredményben csupán a maga élete revelálta részleteit tudta költőileg megragadni, most már az az „oszthatlan egység” bűvöli, amit a „világ” szó valóban jelent, s a hosszú ének természetes módon kerül előtérbe, s válik legfontosabb költői megnyilvánulási formájává. A hosszú ének ugyanis a szintézisre törő költő versneme, s Nagy László az ötvenes évek derekán jutott el a szintézis igényéhez, amikor is sorra kerülnek ki költői műhelyéből A vasárnap gyönyöre rokon versei.

A Havon delelő szivárvány is a szintetikus látásmód immár meghódított körében keletkezett, és benne Nagy László nemcsak újra felveti, de tovább is mondja A vasárnap gyönyörében is oly elevenen ható problémáit mind az En, mind a világ kapcsán, még ha ennek a versnek közelről sem olyan egységes a kompozíciója, mint volt A vasárnap gyönyörének. A téli világ képzetének azonban olyan erős a vonzása, hogy a szivárvány színeire bomlott részletek mégis együtt maradnak, és a költői skála színeinek, nem összhangját ugyan, de fokozatait már jelzik. Az En relációnak epizódjaival kezdődik a vers, és az általánosítások költői absztrakciójában nyugszik meg. Mintha megtett útjának költői felmérésére vállalkozna ebben a költeményben: költői „látásának” különböző fázisai tapinthatók ki benne, hiszen az első részletek a valóság spontán költőiségét (a hóban meztelenül fürdő Viola epizódja), az emlék-kép intimitását (a téli szánkózás leírása) festik, hogy azután a tél-képzet mitológiai ihletésének jelenidejűsége kapjon hangot s ötvöződjék egy költői küzdelem perlekedő, kérdésekkel viaskodó gesztusaival.

Egyszerű viszonylatokból indul ki. A bevezető részlet például Adynak A szivárvány halála parafrázisa is lehetne: a téli erdőben repdeső vörösbege, a „piros kis örült”

büvöl-bájol,
hideg vesszőkön,
akár a szívem
jajgatva táncol,
szép napot vár,
végtelenségig
fehéredve
ámul a tél, a halál:
micsoda madár,
micsoda madár!

A költőt foglalkoztató problémák első futamai is felhangzanak már itt a szép napok várása gondolatának megszólaltatásával, s a második részletben már önmagát festi, azt a pillanatot ragadva meg, mely a vers születésének ihletét hozza. Az elvesztő-megőrző mozdulat dialektikája foglalkoztatja:

Erdészek néma házában
bika-agancsok, fegyverek
sokat beszélő árnyán
s a rettenet virágán
elrévedek.
Nincs menekvés,
neked igazán nincs menekvés —
susogom a kemény leckét,
s elmosolyodni magamban
mégis szeretnék.
Most, ha üldöz is az álom,
veszendő sorsu örömöm
hiszem, hogy megtalálom...

Részletről részletre emelkedik a küzdelmes elem ereje a versben, míg a tél-képzet konstans háttére nemcsak ellenpontozza a költői lélek forróságát, de hevíti is, újabb és újabb magára vonatkoztatható képpel kínálja:

Lepedősen sűgva-bűgva,
vagy mint a kisiklott
vagonok sója,
sziszegve dől az új hó
a régi hóra.
Temeti mindörökre
nyomait a lánynak,
aki mezítlen
fürdött a fényes hidegben...

Erre a részletre következik a magát mutató vallomás:

Vallom, hogy a lelkem
csillámos hó-szaharája
sokszor lesz dűlva,
széllel szántva,
sok vihar kell még,
de a taréjos hótörlesztokban
nem fullad meg ez az emlék...

Költői egyenletét készíti az ilyen részletekben. Az egyik oldalon a „suhancvéremmel izzó csodára várok” gondolata, a másikon a „deres sziv” látványa adja föl ismételten talányait, s lesz végül is a vers világa „belső tűzvészes táj”, melynek lángjai az Ént és a világot egyaránt perzselik. Az egyik, világot festő részlete például ezzel a gondolattal zárul:

A lelkek, a lelkek
alusznak elalélva,
gerincek, tagok, tetőgerendák
roppannak néha.

Ugyanakkor az Ént így láttatja:

Ó, én az ég alatt állva
múlhatatlan fényeket látva
az idő roppant szemealjára
odafagyok mint egy könnyesepp
törhetetlen gyönggyé,
viselhet az idő örökké,
bennem az öröm és bánat
az időé.

A vers zárórészleteiben futja meg a problémák legnagyobb sugarú, következőképpen legelvontabb jellegű körét is. A tél-képzet és a világgal konfliktusokban élő költő mondanivalói összhangzanak a vers végén, jelezve, hogy a költemény egységes világába jutottunk, a költői jelenbe, hiszen itt már a téli világ látványa nem párhuzamosan fut az ihlető eszmei problémákkal, hanem összeforrva mutatkozik a kettő. Négy góca van a vers zárórészletének, s bennük jelkép és valóság, sejtelem és realitás találkozik:

Amíg a rejtelem
ibolya-máza
ráfagy e jégszerkezetű
tájra, világra,
lélek, ó lélek,
hajolj a hit parazsára.

A megkezdett gondolatot egy deklaratív részlet után kapja fel újra:

Ilyenkor éhes a lélek,
vadra hasonlít, vadra,
ha nem vigyáz, a hóbarejtett
csapda bekapja...

s miközben a tél képének egy remek „villanatában” vizsgáljuk költőisége („borzasan a gyenge hangok hullnak, mint a kékfejú cinkék”), így vall:

Itt élsz ujjongva, sírva,
csillaggá ötvöződöl,
és a halál se fúj el
e földi körből.
Körötted a fegyveres század,
jeges erdő csattog, csörömpöl.

S a vallomás végül látomássá válik:

Ha szétzüllött a csillagok
égi kertje
s fuvalkodnak a kakasok
elveresedve,
akkor az emberek talpraállnak,
kihúlnak az ágyak,
lehúlnak az elmék,
és forgó köszörűn sikoltva,
kova-szagu csillagot ontva
élesednek a fejszék.

A látomás pedig a költő alapvető kérdésének megfogalmazását teszi lehetővé, a világgal támadt konfliktusának jellegét fedve fel azt a motívumot szólaltatja meg, amely Nagy László költészetének küzdelmes elemét mint ellentmondások egységét jelenti. Az utolsó sorokban olvashatjuk:

hogy az otthon, mint a nagyvilág,
ki ne hűljön,
hogy az ember az életet
újra kezdje,
ha szétzüllött a csillagok
égi kertje.

A konkrét életnek és a környező világnak, az adott társadalmi helyzetnek lét-élménnyé válása játszódik le Nagy László hosszú énekeiben, így a Havon delelő szivárványban is, s a verseken e két világ delejének hatásai egyként felfedezhetők. A verseket még el-el-futják a deklaratív s narratív részletek, egy korábbi költői periódus maradványaiként, de már a látomás és a mitológiai ösztönzések is elszaporodnak, a jelképek „többetmondóabbakká” válnak, s a tél-képzetben a költő kép-rendszerének megalapozására tesz kísérletet. Egy szuverén kép-világ megalapozására valló törekvés nyilatkozik meg ebben a jelenségben. Am jellemző, hogy a versnek éppen ebben a szférájában fedezhetők fel a József Attila költészetére mutató mozzanatok, annak bizonyosságaként, hogy a lét-élmények felé a modern magyar költészetnek az ő költészete nyitotta meg az utat. A Havon delelő szivárványban is ott van nyoma ennek a ténynek, különösen a fentebb idézett részletek csillámaiban, s abban a törekvésben, hogy „poklot és mennyet és mindent” kimérjen, s látomásos képében ott legyen az „azúr csillagon ülő lélek” képe éppen úgy, mint a fagyott cinkének a látványa.

A hosszú vers ugyanakkor a függőleges irányú költői terjeszkedés verse is, nemcsak a vízszintes irányban való haladásé, tehát a részletek halmozásáé. A Csodák csodája, epizódjellege ellenére is, ennek a tanulságát kínálja. A költő megszerzett önkörének és izgató problémáinak elmélyítésén dolgozik, s mindenekelőtt a költői küzdelemmel, a korral szemben indított pörének motívumaival telítődik meg a verse, s metamorfózisainak sorát gyarapítva most a Messiás-szerep problematikájánál állapodik meg:

A „Tiszta szívvel”-képzet kilombosodása a Csodák csodája:

Ime, az ember fia föltámadt,
én vagyok, nem árnyék, nem is látszat.

Ne játsszon itt az élet hunyósdit,
most húzom fel az idő rugóit.

Jöjjön el, jöjj el hajnal, te hajnal,
túzzel a kihült egekre nyargalj!...

— kezdi a verset, egyértelműen húzva meg a kört, melyben mozogni fog. Feje fölé, immár nyilvánvalóan, „kihült ég” borul, s ebből a tényből következik, hogy egykori álmai egétől szabadulni akar, mert azon a megtépázott illúziók felhőrongyai lebegnek — az emlékek, melyeknek kísértetjárását akarja megállítani. A világhoz, s így az emlékekhez való viszonya változásának tünete ez, s belőle a „Tiszta szívvel”-gondolat és magatartás új kvalitásai sarjadnak ki: az egykori tiszta szívű lázadóból, akinek világ-éhség volt a jellemzője, megcsalt lázadó lesz immár, ki kevesebbet kapott, mint amennyit várt. Újra és újra összegez tehát, elannyira, hogy versei e körének fontos vonását adja ilyen törekvése. Eszmeiségének és költőiségének forrásait fedi fel, nem mentesen természetesen a magyarázkodó pörlekedés szándékától sem, hiszen költészetének problematikussága nemcsak költői műhelyének, hanem a költő és társadalom viszonyának relációiban is adott. Nagy László „költői küzdelmének” sajátos fajsúlya születik meg magatartása ilyen jellegéből, s így alakul ki többszólamúsága is, a költői és a társadalmi lét kánonját dalolják versei, miközben a hallás egy régebbi minősítése alapján diszsonánsnak nevezhető hanghatások a maguk természetes konszonzanciájukat keresik, s harmóniává alakulás közben mutatkoznak meg. A lét-élmény kettőssége azonban nem tud feloldódni, s a költő továbbra is kettősségükön inszisztál, mert a remény elvének sokkal egyenesvonalúbb és egyszerűbb felfogását képviseli. A szeme előtt megnyílt mélységeket sem tudja felmérni, pedig lét-élménye erre ösztönözte, a tél-képzetben felfedezett mitológia vonzása erre biztatta. Relációi, következtésképpen, akkor is egyszerűsödés felé mutatnak, amikor az általánosítás kínálta magát:

Üres a sírom, ott csak a gyolcsok
feküsznek, rajtuk vad-piros foltok:

diplomái a Megcsalatottnak,
rikítanak tanúságot a kornak.

A bámulóknak hirdetik nyíltan,
hogy a kint, a halált is kibírtam,

hogy az enyészet ágai bennem
susogtak, s daczból fölemelkedtem...

Ám ugyanakkor csak jelezni tudja, de nem felmérten, tehát költőileg, megmutatni is világát, minek következtében deklaratív hangon szól:

Tél világolt az én fejemben
s jaj én sok mindent elfeledtem.

Föltámadva is árván csavargok:
csődüljetek a szívemhez, dolgok!

Nem lesz véletlen, hogy a leegyszerűsítésnek rövidzáratai még ekko-
riban is felsejlenek, mint a Csodák csodája tél-rajzának zárlatában:

He, ti sugarak, havat csoboltok,
ezüst-erekkel ragyogtok, dombok.

Beszakadt a tél feje, széjjel omlott,
a Dunán szörnyű halánték-csontok

úsznak, libagnek lefele délnek,
ütődnek dühvel a hídpillérnek.

Itt sodródznak a télre viritott
orgonák: gyenge virág-mártírok.

S gólyák suhannak fagyosan délnek:
vértanui a nagy merészségnek!

Déli árammal érkeznek újak.
Hiszem: a gondok, bajok elúsznak...

Csak a vers utolsó részletében (az „Éloi lamma sabaktáni! — ...”
kezdetű szakaszban) tudja a versbe vinni annak a „niagarai zúgás-
nak” az igézetét, amelyre felkészülőben a Csodák csodája című verse
is megszületett.

A látomás, mint a költői világkép megjelenési formája, 1956 táján
végül is megszületett Nagy László költészetében. A magyar irodalom
kevés költője küzdött meg világgképéért ennyire, mint Nagy László,
s tett meg hosszabb utat önmagáig, költői alaptermészete kibontásá-
nak pillanatáig. Nem anyaga, nem költőisége állt ellent, hanem esz-
mélkedésének természete, fönntartásai, melyek abból a makacsságból
táplálkoztak, amely nem akart megbékülni azoknak a társadalmilag
oly közvetlenül adott illúzióknak a pusztulása tényével, amelyeknek
kenyerén a negyvenes években férfivá ért. Világgképének döntő eleme
volt ez a mozzanat, s ez magyarázza azt a költői bátortalanságot is,
amelyet az életnek mint lét-élménynek költői kifejezésében mutatott,
ez derít fényt azokra az el-elcsüggedésekre, amelyek verseinek dekla-
ratív részleteiben jelennek meg, s költőisége mélyebb munkájának
fragmentáris jellegét adják. Egy robbanásig feszült és hevített tár-
sadalmisság hatásainak kellett érvényesülnie, hogy eltépje az utolsó
szálakat is, melyek költőileg világának szűkebb és elemibb köréhez
fűzték mind a világ dolgai költői értékesítése, mind pedig eszmeisége
síkjain. A kis világ iránti érdeklődése azonban nem szűnt meg, de
merőben új és más lett a viszonya hozzá, s más a szerepe is ennek
a világnak Nagy László költőisége megvalósulásaiiban. Az egyediségnek
a benyomása semmisül meg versében, a látomásba öltözködő költői
kifejezés az általánosnak, az egyetemesnek a gondolatát ostromolja,
az élet a létezés, az egy ember életének eseményei az emberi sors távlatait
kapja meg, ég és föld találkozik a költői képsorokban, és a versben
a történelem szele kezd suhogni.

A Rege a tűzről és jácintról című Nagy László-versben látjuk ennek a régóta keresett költői kifejezésnek és látásnak az első maradéktalanabb megvalósulását, egyben magatartása eddig érzékelt formáinak a megsemmisülését is megállapíthatjuk. Hosszú éneke már nem az esetlegességek füzére: apjának, anyjának s magának felsejlő életképe egy szentcsalád-képzet körvonalába öltözik, és hirdeti az emberi sors egy lehetséges formájának tragikumát, amely sajátosan a magyar világban gyökerезik, s mely, íme, most fordulópontjához érkezett el. A fordulat érzékelése a pont, ahonnan a költő a versbe kívánckozó élet-anyagot szemléli, s viszonyulásának ez a mozzanat adja meg a legsajátosabb vonását. Egy múlt áll a költő ítélőszéke előtt — egy múlt, amely magatehetetlenségében képtelen volt jövővé válni és kielégíteni a vágyottakat a kívánságait. Bár a halál gondolata dolgozik a versben, éppen ezért Nagy László „regéje” mégsem a halálról szól, hanem az életéről beszél, amely nem-élet volt. Ezt a nem-életet ostromolja apja és anyja életsorsának látványában, és ezeket a tapasztalatait terjeszti ki a világegyetemre és a történelemre a látomásokba futó képsorokban, s ezt olyan költői erővel teszi, hogy a versből végül is a legmarkánsabbban a költő és a világ problematikussá vált viszonyának relációi bontakoznak ki, a narráció szüntelenül a pör szavait mondogató megidézéssé válik: lamentációvá, amely a himnusz és a sirató felé egyaránt elindítja a képzeletet, s tegyük még hozzá, hogy a két versbetét: a varázsló-bájos regösének és a középkori Mária-himnusz idéző ünneplő vers hangulati hatásai révén a mondánivaló olyan orkesztrációt kap, amely a Nagy László-verset teljes értékűvé teszi, a költői erő telje üzen — az a polifónia, melyet a hosszú vers, a modern költészet szimfóniaformája, tartalmazhat, s mely felé egész 1956-ig tartó költői pályáján szüntelenül tartott.

A biztos hangvétel verse a Rege a tűzről és jácintról. Az első kép megnyíló távlataiban már ott van a vers teljes univerzuma:

Nyári arannyal, gyönggyel, vérrel
 jajgatnak a szekerek, jönnek dőcögve,
 hanyatt dülnek a dérverte szerűn,
 küllők viczorognak a csillag-körökre...

S ihletének tétele is a versben teljes értékű megfogalmazást kap: a költő, eldobva nehezekeit, játszi könnyedséggel emeli a látomás öntörvényű világában „földi” viszonylatait:

Édes szüleim, nektek már ősz van.
 Ősz van, a tapsikoló örömök holtak,
 kötött bokával, földmorzsás orral
 akár a vércseppentő vadnyulak: lógnak.
 Éržeikeitek, jaj, sokat tudnak:
 hószaga van a szélnek, jön a tél rátok,
 fehér hegyláncot felhők idéznek,
 halálcsipkésen úsznak a látomások...

A szülői télbe hajló ősznek a látványa azonban csak a közvetlen oka a költői sírásnak, elindítója az élménynek, de ugyanakkor nem a kifejezés célja is. Apjáról szólva ezer esztendő férfisorsáról szólhat, hiszen a regösének betétje s a sor: „e rongyos Pannóniában kertészek

mi vagyunk, tudod-e?”, az ősidőket idézi meg, a történelmet, melynek kiszolgáltatott Atlasza volt mindig az apában megtestesült férfi. Az apró s intim életrajzi adatok is éppen ezért hatalmas árnyakkal lesznek jelen a versben, s az egyetemességet ostromolják:

Hol a kép, hol az a felséges, titokzatos?
Hol a fej, az a sohase pillantó fekete kos?
A csipő, amit az Isonzó nem tudott elragadni?
A hajdani férfi eltűnt, maradtak romhalmái.
Mert pillantott az idő, a vadkevély test megtöretett,
biztonságát az idő zúzta, dinamit a bazaltkövet.

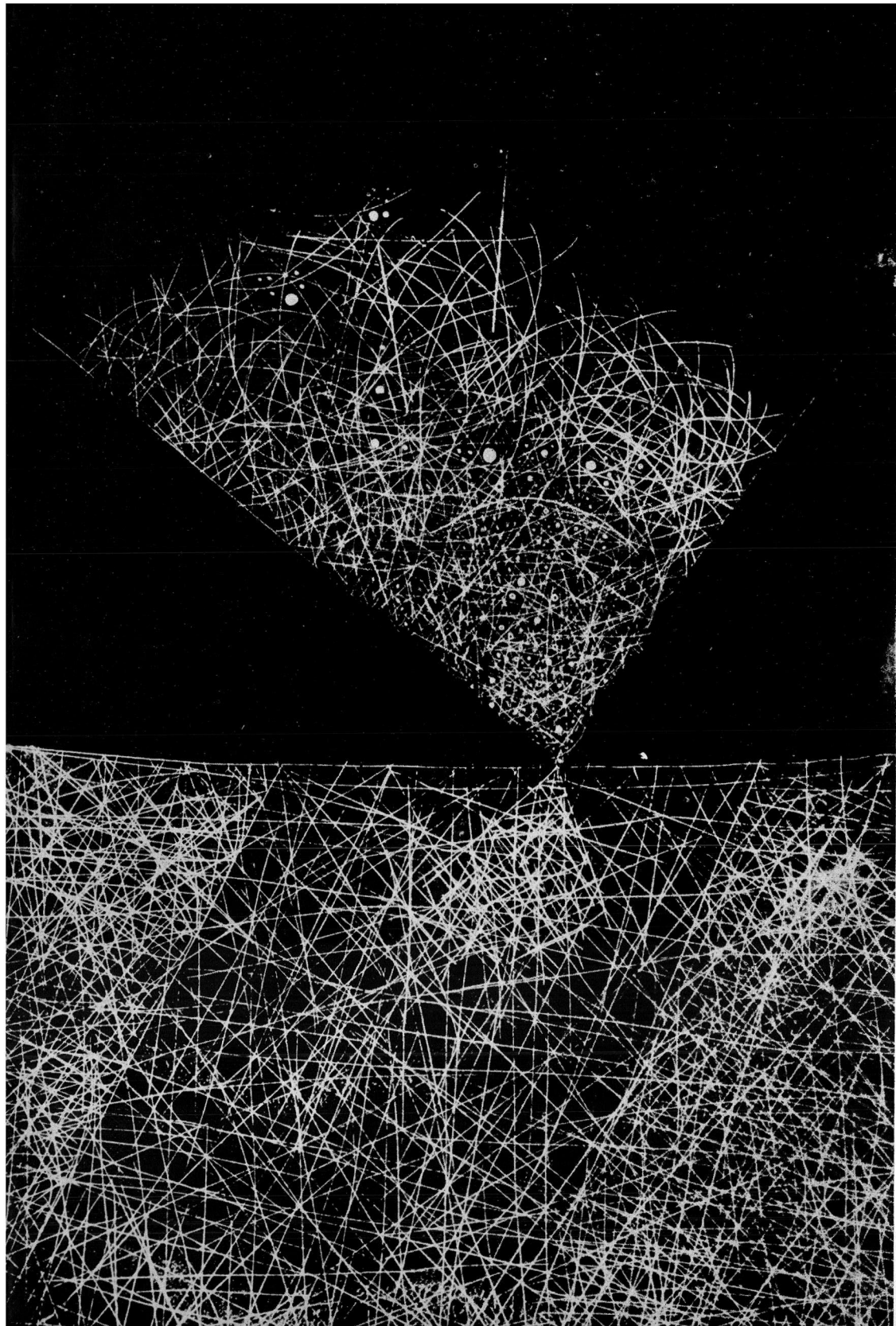
A költői képzelet nemcsak fölszabadul ebben a jellemzésben, hanem az érzékenység új miróségeit is megmutatja — világokat kapcsolva össze egy-egy nekifutásában, hogy kozmikus arányokat is elérjen:

Jaj, most meg kaszával vágjuk haldokló tehenedet,
szarvát üti a földbe, kínjában a tőgy megeredt,
viszi a téli hajnal, úszik a légben hanyatt,
fűkörme, csüülke a csillagrögökön meg-megakad,
világgá nő e hulla, farka, mint a Tejút, habos,
létünket húzza, föl is rikoltasz: irtózatos!...

Az apa eföldisége, anyaghoz és kis életrelációkhoz kötöttsége s az apa-képzet költőileg durvább megmunkálása ellenében az anyja alakját a képzelet gyöngédsége veszi körül, a középkori himnusz áhíthatat sugározzák a sorok az „örök anyát” ünnepelve, ki „Halhatatlan, zsendül és pendül ezer alakban”:

Fogsorod alá anyám, az évek
aknácskáikat sunyin beásták,
omoltak szádban a márványbástyák,
csavarták hajadat csuklőikra,
gyöngyház-forgóid forgatták kínra
 az évek, mama, az évek
az ég tornyában himbáltak téged,
kihallgatták a szívverésed,
elmeritettek a csend vizében,
kihallgatták a szívverésed,
páva-álmodra fegyverük dörent,
sikolyod volt ruganyos ágyuk,
 zsoldjuk a könnyed,
édesanyám, ne nézz utánuk!...

Nagy László költői érzékenysége vizsgálja az anya-képzetet megéneklő részletben, és ezt dúsítja a vallomások alak-váltásaival is, hiszen a betétjellegű himnusz, elidegenítő stilisztikájával az első személyű költői vallomásból költői monológba megy át, majd az anya sirató szövegre emlékeztető első személyű lamentációja szólal meg, hogy végül a fiúval folytatott dialógusból ismét az első személyű költői vallomásba torkollják a vers. A vers lamentációjellegét kapja meg ebben a részletben: a világ siratása hangzik fel a versdallam két ívén is. A költő szülei öregségét siratja, apját, kinek a „tél szájába vette az ujjait s szuroksötétre rágja, lilára a körmök holdjait”, s az anyját, ki „isten kislánya”, és így szól:

Jaj, a lagzinak vége, megtörték menyasszony-arcom,
siklatják szívemet szánon, két görbe kardon.
Jaj, az országút dombok farára osavarodott
menyasszonyi fátyol, sirástól csonttá fagyott.
Jaj, csupa zuzmára-oltár ez a világ,
jegénye-gyertyák ormán varju-fekete láng.

És a költő siratja a télbe hajló világot, azt az emberi hideget, mely az élet látványa felett érzett rémületből fú, s keresi meg ezáltal a költő a vers-probléma egyetemes érvényű erét is:

Nem, nem! A mennyei karhatalom süket és vak lett,
fegyverek, hárfák oda már, a legenda levedlett,
korhadttollseprü-szárnyat rágnak a molyok lárvái,
édesanyám, az égbeliektől mit lehet várni!
Se az ég, se a föld kardokat érted nem terem,
pedig te vagy a szépség, te vagy a munka, értelem!...

A világgal ugyanis a költő találta szembe magát, ő az, ki pörös szavát felemeli, és spontán lázadozásaiból a léttel és a létezéssel csatáját vívó költővé válik — maradéktalanul vállalva immár a küzdelmet s vele az illúziókkal való leszámolás tényét is, hogy a remény elvét immár ne csak a társadalmi, hanem az emberi lét felől is kereshesse. S miként egykor József Attila A Dunánál című versében (mellyel e Nagy László-vers kétségtelen rokonságot tart) írta, hogy „Anyám szájából édes volt az étel, apám szájából szép volt az igaz”, úgy tartja meg Nagy László is ezt a kettősséget. Apját szólítva mondja: „Rágd a számba, hogy nálunk törvény a hűség, a jóság, hogy aki a sátrát eladja, megveszi koporsóját”, s ekkor még ő a „Hűszéves, kit az irtózat még alig árnyal”, s anyjához beszélve vallja be, hogy a mindenséggel találta szembe magát:

Vérkörödből kitortem, aranytálat öletem én: a napot.
S tudd meg: az éles bába-olló nem nyirta el a kapcsolatot.
Riadalmadhoz kötve vagyok, veled rázkódom és vívódom,
jaj nekem, táplálsz te engem elrejtett köldökzsinóron,
süvít közöttünk, kontinensek közt óceánalatti kábel,
minket egymástól iszonyú olló: csak a halál vág el.
Hitted-e mikor vérszirmos ágyán a Boldogasszonynak
ketten feküdtünk már s a fájdalmak elődalogtak,
hitted-e, hogy a fiút, akit szorít a pántos pólya
a mindenség szorítja majd s a sorsod is eldalolja?...

Ekkor tudja megfogalmazni az egyetemességnek versét átjáró jellegét is mind deklaratív formájában („Tudom én: a te idegeidet végtelen évezredek pengetik és ha te félsz, az ősejt is veled rezeg”), mind pedig a költői kép teremtésének a síkján, ars poetica értékű részletekben és a vers szövetének szinte minden pórúsában. Önmagára és költőisége új pillanatára egyaránt jellemző éppen ezért a varázsló költői magatartásnak a felrajzolása:

A versem érted kiáltoz.
Okádok sziklát, a trombitákat
lapítom: puffadt aranyhüllőket.

Halálangyalok fuvalkodhatnak:
dühös kutya a pehely-dunyhákat,
szívem széttépi őket.
Hallgassatok ide dolgok, növények,
baj-szövevények, jaj-vetemények.
Hallgassatok ide bolond plakátok,
végzések, idézések:
kisszéken itt ül,
az ég alatt alázatásba gúzsadt
az én anyám: Vas Erzsébet...

A kreatív világteremtés költői bővölete szól tehát Nagy László „regéjéből”. A másoló technikát, a kifejező-leíró költői magatartást felváltotta a teremtőé, a szuverén individualizmusa s a kritikai észé, amely óráját nem az esetlegességek és a „kis világok” járásához és perspektívájához igazítja, hanem, szinoptikusként, vállalja a „törvények hű meghallójának” a szerepét mind az adott világ varázsai, mind pedig az emberi élet dimenziói vonatkozásaiban.

E költői metamorfózis mögött az 1956 ősze felé sodródó ország lelkiállapotának örvényei kavarnak — egy deszilluzionizmus, amely azonban nem adja meg magát, hanem az évek során elhalványodó és elvesző remények megkeresésére indul, s nem riad belemerülni az örvénylő életbe sem érte, s vállalja a „bánat idejét”. Miként rövidebb lírai darabjai is jelezték — a látó költő magatartása bontakozott ki az egy évtizednyi bábállapotból 1956 táján, s Nagy László „költői” költőiségére talált, feje felett a történelem szelének süvöltése közepette, nem kis mértékben reflexeként is. Ez a sodrás ugyanis azokat az utolsó szálakat is eltépték, amelyek görcsös ragaszkodással kis világa perspektíváihoz és valóságához kötötték. Eszmélkedésre kényszerült, a lázadó magatartását pedig a meg nem elégedéssel váltotta fel, kinek póre a világgal immár szüntelen, s nem elégszik meg kis társadalmi körének ígézetével. Más kérdés, hogy Nagy László költészetében ennek nyomait abban a spontán intellektualizmusban fedezhetjük fel, amelyet eszmélkedésének kényszere ébresztett fel. Fülöp László megállapítása is ezt látszik igazolni, amikor arról beszél, hogy „Nagy László a gondolat hatalmát ritkábban hívja segítségül küzdelmeihez”, ám „mégsem ösztönös, hanem nagyon tudatos lírikus”. Ha hosszú útkeresésének, lassú kibontakozásának, jelzett váltásainak okait kutatjuk, erre a jelenségre föltétlenül hivatkoznunk kell, hiszen feltűnő, hogy az intellektuális igény után kiáltó költészet oly sokára, s akkor is elsősorban az ösztönösség fokán, tudja csak ezt az intellektualizmust realizálni, minek következtében Nagy László költői kezdeményei (az új csapások és lehetőségek sora pl. nála kap hangot először) csak megjelennek, de kibontakozni nem tudnak — teljes értékű lírai világgépet alkotnia nem sikerül, „deres majális” és tél-képzetének pedig elsősorban szimbolikus vonatkozásait tudja csak kamatoztatni.

1956-tal azonban az előkészületek, a kibontakozás szakasza végérvényesen lezárult, s a történelmi forduló egyúttal költőnk pályaképének nagy fordulója is lett mind a vers érzelmi-gondolati, mind pedig költészeti vonatkozásaiban.

Nagy László pályaszakaszának áttekintése kapcsán még két mozzanat érdemel különösebb figyelmet: versei ritmikájának a kérdése és a bolgár népköltéssel való foglalkozásának a költőisége alakulására gyakorolt hatása.

Németh László figyelt fel, alighanem elsőként, Nagy László verseinek azokra a rejtettebb vonásaira, amelyek a versek felszíni világa alatt jelezték, hogy a költemények ritmikájában jelentkező új minőségek mintegy előlegezik azokat a költészete egészét érintő változásokat és kifejeznek törekvéseket, melyeket csak 1956 táján sikerül teljesebb mértékben érvényesítenie. A Nagy László-versnek sokáig csak szemlélete és a költői magatartása volt „népies”, ritmikájában ugyanakkor a tagoló vers ösztönzése üzen, a dalolt vers ellenében a „mondott vers”, amely majd a hosszú énekekben érvényesülhet a versmondattal-kiképzés egy változatos és kevésbé kötött prozodiájának megteremtését téve lehetővé. A Romantika nyolc versben ciklusának Bakony című versét Németh László pl. „pompás, Arany ritmusával vetekedő magyar versnek” minősíti, egyben pedig az ütemelő és tagoló vers közötti átmenet típusának tartja, hiszen ennek a versnek, mint megállapítja, határozott szótagszáma nincs már. Ugyanó állapítja meg, hogy A vasárnap gyönyörei is arra lehet példa, „hogy milyen jól használható ez a ritmus oldottabb, elmélkedő versekben is”. Kiss Ferenc pedig Alkotás vagy öncsonkítás című ritmikai problémákat tárgyaló tanulmányában, végigkísérve Nagy László verseinek ritmikai eredményeit, felfedi, mennyire behálózzák a hagyományos költői magatartás szülte verseket is a ritmika jelezte hajszálnyi repedések, s hogy a költemények e mélyrétegében már azok a diszsonanciák üzennek, amelyeket oly sokáig takart verseinek felszíni álharmóniája, a konzekvenciák levonásától idegenkedő magatartás, mely ihletének és természetének ösztönzése és a megvalósulások közötti kettősségeket szülte.

Kiss Ferenc szerint Nagy László, indulásának idején, az éppen megújuló magyaros verseléssel találkozott, hiszen ekkor már „vége a szabadvers divatjának, a jambus elemi formája pedig a licenciák során a végletekig elszürkült s unottabb lett az ősi nyolcassnál”. Természetesen következik tehát, hogy a versformákhoz tapadó stílus-elemek konvencionizmusát is meg kellett állapítania, s mi több, azt a fontos tény is, hogy ezek a konvenciók Nagy Lászlónál „a személyes mondanivalónak inkább gátjai, mint segítői” voltak, nemkülönben azt, hogy az ilyen alapokon konstituálódott vers-világ a „bonyolultabb tartalmak, a nagyobb feszültségű, zaklatottabb líraiság számára már túl szűkös és feszes”, függetlenül attól, hogy dicséri Nagynál a formának a képek természetével és a líraisággal való egybehangelési kísérletét, képei jelképes jelentésének és metaforáinak friss és eredeti szemléletét. A ritmikus biztos kézzel rajzolja meg Nagy László verseinek fokozatosan bonyolultabbá váló alakulási ívét, jelzi azt az építkező kedvet, amely a magyaros ütemezésből bonyolultabb és összetettebb metrikus képleteket hozott létre. Am nemcsak a hosszú versekben realizálódott összetettebb metrika nyomán támadt „egészen sajátos, immár Nagy László-i sorfajta” emlegeti, hanem azt a „versalkati hibát” is, amely a költő variációs ösztönének lassúbb mun-

káját jelzi. A metrum képletének vég nélküli ismétlődésében Kiss Ferenc a költő szívós konokságát véli látni: „Van ebben valami szívós konokság: szilárd partú mederbe kényszeríteni az áradást. Csak-hogy a versforma erre önmagában nem képes, ha a mondandó természetéből adódó primér rendező erők elégtelenek”, s jogosan emlegetheti a költő „szerényebb formálóerejét” még hosszú versei kapcsán is.

A metrika is tanúsítja, Nagy Lászlónál az ösztönzések és a megvalósulások ellentmondásai jelentkeznek, annak a permanens válságnak a tüneteiként, amelyek készülődésének feltűnően megnyúlt időszakaszát jellemezték. Dicséri a Havon delelő szivárvány kapcsán a ritmust, mely a „lélek érverésévé” vált, s megállapítja, hogy ugyanakkor Nagynál a „forma és a szenvedély ellentéte végig érvényben marad”, s hogy a belső feszítőerőket „szabályozó fegyelem beklyózza” — az eszmélkedésnek a spontán intellektualizmus tokjában maradt volna reflexeként. A Nagy László-vers intellektuális rétegének és vonulatának lemaradása az ösztönös megnyilvánulások mögött nyilvánvalóan következik ezekből a tanulságokból. Leggyorsabban ritmus-ösztöne reagált a változásokra, és legnehezebben magatartása, költői felfogása mozdult el a hagyományos és örökségként értelmezett költőiségtől, hamarabb készült el a Nagy László-i sor, melyet Kiss Ferenc „óriás-sornak” nevez, mint költői világképe, részletekben könnyebben megnyilatkozott, mint abban a totalitásban, amelynek delejét szüntelen érezte.

A bolgár népköltéssel való kapcsolata a másik olyan mozzanat, amely Nagy László költészetében figyelemreméltó nyomot hagyott. A költői látás és kreálás vonatkozásainak, tapasztalataival találkozott e költészet révén, azzal, amit 1959-ben, fordításainak utószavában is megfogalmazott: „Költészetünk története mutatja, hogy különböző korokban más-más módon hatott (ti. a népköltészet), hol romantikájával, hol realizmusával. Hatása azonban, kivéve a nagy egyéniségeket, inkább áldatlan volt, mint áldásos. Egyszerűsége együgyűséggé, muzsikája csingilingivé silányult az avatatlank kezén. A népköltészet lejárata még tart manapság is. Sok-sok arcát ismerni kellene végre. Cifrázkodása mellett észrevenni ékességét, realizmusa mellett absztrakcióit, világossága mellett rejtett áttételeit, jámborsága mellett égrelovó szertelenségeit. Ritmusában a lélegző elevenséget...” Nyilvánvaló, hogy az a bizonyos ékesség, absztrakció, rejtett áttétel, égrelovó szertelenség volt az, amely Nagy Lászlót a bolgár népköltészetben megragadta, s ezek a vonások voltak azok, amelyek hozzájárultak, hogy benne a kreatív költő megnyilatkozási igénye mind türelmetlenebbül kezdjen dörömbölni, s a népiességnek nemcsak stilsztikájával, hanem világképével és a költői magatartást megszabó jellegével is szakíthasson. S nyilvánvaló az is, hogy ritmus-ösztöne is innen kapott ihletet: a Nagy László verseiben észlelt tagoló ritmuson ott van a Bartók Béla emlegette ún. bolgár ritmus hímpora is. Ezek a vonások pedig arra vallanak, hogy a magyar költészetnek önnön természete feifedezéséhez ismét segítségre volt szüksége. S ahogy a múlt század hajnalán a szerb népköltészetnek jutott ez a szerep, úgy vált századunk ötvenes éveiben a bolgár népköltészet és ritmus-világ ihletőjévé Nagy László költészete révén. S hogy a magyar népköltészetnek miért nem leljük mélyebb nyomát e hatások

között, arra Csoóri Sándornak az a tanulmánya vet fényt, amelyben szinte elsőnek tett kísérletet kreatív és absztrakt-szürrealista elemei felfedésére (Szántottam gyöpöt...). A költői világ-alkotás egyik lehetséges formáját kínálta ez a népköltészet, a realistának minősíthető népies ellenében, az egyszerűség kedvéért a szürrealistának nevezhető, amely nélkül a modern magyar költészet „hosszú éneke” meg sem születhetett volna — természetesen azokkal a jelentős hatásokkal párosultan, amelyeket az ilyen költői felfogás József Attilától és Weöres Sándortól kapott, majd pedig az ötvenes évek második felében a spanyol Garcia Lorcatól.

Nagy László versei 1956 táján e hatások és vonzások fókuszaként reflektáltak — immár a magáralátalás és kivívott szuverenitás büvöletében, a szerzett költői tapasztalatokat és a világnak egy új minőségű képét — nem a másolat, egy candide-i magatartás következtében, hanem a költőileg előállítottat.

X.

„Költészetében 1956 után a fájdalmasan elhúzódó hallgatás, a magányos visszahúzódás szakasza következett. A lírát visszaszorító megrendülés nehezen oldódott” — Fülöp László fentebbi véleményében szinte az egész Nagy László-irodalom álláspontja összegeződött, s szinte valamennyi költészetét méltató írás megállapodik a költő válságánál, amelyből, a kritikusok véleménye szerint, lassan kilábolt. „Az elmúlt nyolc esztendő versei kemény, szigorú küzdelmet jeleznek a válságból való kiemelkedésért...” — írta róla Illés Lajos méltatásában. A Nagy Lászlóról szólók feltűnő egyértelműséggel a költő válságára mutatnak, holott nyilvánvaló: a kornak, a világnak a válságáról kellene beszélni, abban az értelemben, ahogy József Attila énekelte az Eszmélet VI. darabjában: „Im itt a szenvedés belül, ám ott kívül a magyarázat”. Mert Nagy László, a költő, első lélegzet-állító csúcására futott fel éppen ebben az időben, s a költői látomás realitása győzött, hiszen az események, amelyeket költőileg, ha nem is megjósolt, de a társadalmi válság apokalipszisének sejtelmében mintegy előérezett, a költőnek és a költőinek a diadalát hirdethette a valóság felett. Ám felmerül a kérdés: az ember, aki az 1956 körüli eseményeket megérte és megrendülve látta, országa hogyan táncol veszélyes meredélyek peremén és az eszmények, amelyekre esküdött, alapjaikban vannak megtámadva, azonosítható-e a költővel, aki a látomás révületében az Apokalipszis lovasainak dübörgését hallja ki a szívdobbanásból is, aki látja a vérbe és a lóporfüstbe merült városok kísérteties tragikumát, és versként örökíti meg a pusztulásnak immár azt a konkrét látványát, amit ő maga nemrég, mint a deres majális, a tél-képzet költői kiteljesítésével siratott el?

Kérdésünkre a feleletet egyértelműen megadni vajmi nehéz, hiszen nemcsak az okok és okozatok kusza szövevénye kínálja a buktatókat, hanem egy bonyolultabbá váló költői világ is a tanulságait és tényeit. Ami nyilvánvaló, az az ember és világ viszonylatának, kapcsolatainak összetettebb, tehát ellentmondásosabb voltában mutatkozik meg. A költő az egyértelmű igenek és nemek lehetőségét veszítette el, s a folyékony és lávázóvá váló történelemben a halálnak

és a születésnek a pillanatát is megélve az életet meztelen valóságként és a társadalmi lét megjelenési formájaként szemlélhette. Nagy Lászlónál, költészete szempontjából tehát nem a gyakorlati politikai, hanem a költőiségre kiható gondolati-poétikai mozzanatok bírnak elsősorban jelentőséggel, hiszen 1956 olyan társadalmi-történelmi örvénylés volt, amelyből a gondolkodó fők csakhamar felvethették fejüket, s a gyakorlati politika kínálta perspektívákkal a maguk kis világában rendezhették problémáikat és viszonyukat állammal és politikával. Nyilván rendezte költőnk is, ha nem is azzal a fenntartás nélküli azonosulással, mint egy évtizeddel ezelőtt, pályájának kezdetén, amikor világlátása még lineárisan a „Tiszta szívvel”-magatartást revelálta, és a társadalmiságnak a lehető legközvetlenebb formáit hódította meg.

1956 őszen s 1957-ben tehát a létezés pozícióiból néz a világra, amikor verset ír — arról a csúcstról, ahová hosszú énekeiben s rövidebb lírai darabjai javában jutott fel. Az idő apokaliptikus, konfliktusos jellegét, a tótágast álló világ meghibbantságát, a hagyományos értékrend zavarát érzékeli elsősorban, s verse az elégia dallamát hozza, az életet siratva, immár túl a deres majálisnak és a télképzetnek azokon a kvalitásain, amelyek költészetét 1956 ősze előtt jellemezték. A pusztulás mitologikus-kísérteties arca dereng fel az érzékennyé vált asszociációs képzelet munkája nyomán, s ami eddig Nagy költészetének kivételes pillanataként született csak meg, most a versek szövetének állandó alkotó eleme lett: egy felajzott lélek dobja fel magát szüntelenül a világ örvénylő, tehát alakuló, a születésnek-pusztulásnak látványát kínáló részleteiből. A város címere című versében olvashatjuk:

Mert a méhek a húsra dongnak
s döglegyek dörmögve a szőlőt eszik:
eljön a fekete katona.

A frissen és ihletetten működő képzelet, amely a mitologikus megidézés lehetőségét megízlelte, a képi látás új lehetőségeit kezdte ostromolni ekkoriban. A leírás technikájával szakítva az autonóm képteremtés útjára lépett a költő, a személytelen személyesség koordinátái közé, arra a tényre mutatva, hogy Nagy László ebben a tragikus felhangokban oly gazdag korszakban, a történelemnek ebben az átfordósodott kohójában vált költői síkokon valóban *modern* képvilágú és magatartású költővé.

A látás perspektívái immár nem merev elemei versének: változnak, s hol a nagyítás, hol pedig a kicsinyítés lehetőségeivel élve, a költői kép a valóságnak-világnak mindig újabb és gazdagságában megragadóbb szeleteit ragadhatja meg:

Mert a torony a galambot,
galamb a fészke kovás ganáját
elúnta, megútálta
s a csendtől megőrült harangok
bongni akarnak, noha lángban,
hát majd viaszvirágként
megolvadnak a fennkölt harangok,

bronz-dizentéria befolyja
a köveket, forró falakat —
s hogy a galamb ne bírjon soha leszállni:
eljön a fekete katona.

(A város címere)

s ugyanott találjuk a következő részletet is, amelyben a közvetlen valóság költői metamorfózisának Nagy László-i megoldását szemlélhetjük:

nem hittem volna soha,
hogy ti szüzek az ágyatokban
hideg fegyverrel feküsztok, soha:
hogy ti kölykek a tejfogatok
hirtelen kipotyog s iszonyatos
gyöngyvirág nyílik a kövezeten —
végzetes vízszintesekkel
elkészül a város címere újra...

Mert az út immár valóság és költészet között sokkal nyílegyenesebb s a két szféra egészen közel került egymáshoz, elannyira, hogy a költészeti mozzanat közvettségében is könnyedebben kap költői tónust, mert Nagy immár nem a valóság költőiségének a vonalán halad, hanem költői szemlélettel láttatni tud, tehát a versben a költőinek a mozzanata erővonalakká válik: elektromos tereket képez, amelyeknek a vonzásában a dologi világ, az érzelmek és gondolatok, a világ látványa képpé és képi vallomássá szerveződik.

A közvetlenségnek és közvetettségnek, illetve a személyesnek a fokozatai is megjelennek Nagy László verseiben — mind erőteljesebben jelezve, hogy a világról van szó a költői megnyilatkozásban akkor is, amikor a vers az első személyűséget mutatja, s a magára mutató vallomásban is a világ képének körvonalai derengenek, elannyira, hogy Nagy László, az életnek e kritikus pontján és fokán, rátalál az elidegenültségnek arra a versformabeli kifejezésére is, amelyet az ún. önmegszólító verstípus hordoz s József Attila költészetében eleven példáit kínálja. Egy emberi „világállapot” kap így formát, amelynek eddig a költő vonzását érezte csak, de eszmeileg és élethelyzetként érzékelni nem tudott. Nem az egyéniségről volt itt már szó, hanem a világról és a személyiségről s annak problémaköréről, amelyet az 1956 körüli válságos idők kiéleztek és láthatóvá tettek, s így a költőt a lét-élmények költőileg már kivívott látványában mintegy megerősítették, ennél fogva könnyebbé is tették azt a megújuló és versről versre megismételt küzdelmet, mellyel a költő újra hódította már elért eredményeit.

Nagy László tehát elszakadt az egyéniség „privát” problémakörétől és oly jellegzetes költészeti egocentrizmusától is, s így mind világosabban kirajzolódhatnak majd annak az új világhoz való költői viszonynak a körvonalai, amelyeket 1956 után képviselt egész költői pályaszakaszára kiható módon. A létezés kategóriái foglalkoztatják tehát az életnek abban a megzavarodott szövevényében, amelyet maga körül látott („Meghalni se tudtál, te csak az asztalra buktál, beborultál, torkolat-tüzek, láncok, sikoly-címeres lányok, üszöktől cirmos virágok, komor vagányok, s küllők, cserepek forगतagába...” — festi az élet-

helyzetet A falak négyszögében című versében), s melynek természet-szerűen maga is részese volt, benne is reflektálódtak ezek a problémák és jelenségek — anélkül azonban, hogy Én-központúsága elvitte volna a költői szerepnek azokra az alakoskodást reveláló területeire, amelyekben egyszer már járt a negyvenes évek végén. Akkor egy ál-aktivitás illúziójában élhetett, míg az 1956-os versei a passzivitásnak és a magánynak sajátos, az eseményekbe magát belelátó és szenvedő magatartását formázta meg, amit az önmegszólító verstípus még csak aláhúz, egyoldalú dialógussá téve a monológ-verset;

Szabályos télben
itt állsz egyedül ébren
a falak négyszögében
ágyudőrejként
visszhangzó köhögésben,
lélekben is fázva,
késekkel koronázva,
bú-bajba csavarodva,
s már szégyellve szórod oldó
igéid a sorsra,

— — — — —
jaj neked aki voltál
tüzes királyka:
itt legbelül
félszegen, illetlenül
lehelsz a jégvirágra,
hogyan kiláss a világba!

(A falak négyszögében)

E periódusának természetében azonban túlsúlyban az elsőszemélyűség van — nem mentesen még az impresszionisztikus ihletnek a munkájától sem, de már anélkül, hogy Én, mint a leírás tárgya volna jelen. A monológ tónusa az uralkodó, függetlenül attól, hogy epigrammatikus alakot ölt-e, mint amilyen A vak remény című verse, dal-szerűbb formát kap-e, mint amilyen az Én fekszem itt vagy A jövő vacogása című, s mitologikus tendenciák köré jegecesedő, a részletező kedvnek jobban engedelmeskedő, lazább kötésű és szerkezetű formában szólal-e meg, mint amilyen a Karácsony, fekete glória, a Ne hagyj a csontokon állnom, illetve a Vérugató tündér című verse. Közös azonban bennük, hogy villanatok rögzítenek, eszméletforgácsokat, egy-egy helyzetnek aforizmaszerű megfogalmazása köré csoportosulnak a verssorok, hol az eszméletnek, hol a fohászkodásnak, leggyakrabban pedig ténymegállapításnak a törekvéseit fejezve ki.

Jeleztük már: kiélezett léthelyzet reflexeit sugározzák Nagy László e periódusának rövid lírai darabjai, s hogy a fordulópont tudatából táplálkoznak. A költő a meztelen létezés megőrzésének a problémája felett éppen úgy eltöpreng, mint a „túlso part” képzetén. Az emberi élet értékeinek megmentése körüli kérdések aggasztják, mind a világ, mind pedig az Én-nak, a személyességnek a relációiban. A világról az önmegszólító verstípus révén az eszmélkedésnek egy dal-szerűbb változatában nyilatkozik a legegyértelműbben (nem függetlenül József Attila Eszméletének sugallataitól, hangvételeitől sem!):

Jaj, most szakadt ki százezer ablak,
függönyét mind a kőre kihányja.
Ételem, italom, árván hagytlak,
Itt a fekete vénák világa!

Nem bírja magát bekötni bábba,
vacog a jövendő, járhat sz bárhol,
pofára-hullt műzsák napos háta
beborult, nap helyett bárd világol!

(A jövő vacogása)

Az erre a látványra megnyílt képzelet sajátos nagyításaiban pedig a merésszé vált képkalkotás remekel: a realitás szürrealista vonásaiból építkező költő mutatja magát:

Léleknek nem hozol békét
ó busa isteni angyal!
Vér-illatos a karácsonyfa,
— glória —
aggatva iszonyattal...

(Karácsony, fekete glória)

S immár az Én körében mozogva ilyen képeit találjuk:

Nikotin ikrásodik számban,
a csikkek szétmáshnak szobámban...

(Vérugató tündér)

A személyességnek a problematikája, mint a költő szerepe, is foglalkoztatja — immár a tudatvilágban keresve költőiségének a feladatait, a megőrzőnek, az átmentőnek a szerepét vállalva. Jellegzetes gondolati fordulathnak lehetünk itt tanúi: a költő éppen ezekben a versekben kezdi meg a remény elvének újratereztését, visszaperlését, mintegy a létezés mélysegeiből dobva fel magát:

Létem ha végleg lemerült
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki feszül föl a szivárványra?
Lágy hantu mezővé a szikla-
csípőket ki öleli sírva?
Ki becéz falban megeredt
hajakat, verőereket?
S dúlt hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrális?

— — — — —
S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!

(Ki viszi át a szerelmet)

S már a megvilágosodott s költőileg szinte az egyetlen járható út tudatában hangzik fel fohásza:

idomits a létezéshez,
törhetetlen értelméhez...

(Ne hagyj a csontokon állnom)

„Segíts kitelelnem!” — zárja fentebbi versét a gondolat, amely egyúttal a költőnek emberi viszonyait is jelzi, s közvetlenebb problematikájára mutat. E rövid periódusának versei azonban jelentősebbek, mint amennyit a kiteelés gondolata revelálni tud. Ezekben a versekben véglegesítette elért költői eredményeit, győzte le tartósan a narrációnak a kísértéseit, s érzékenysége ekkor vált végérvényesen fogékonnyá a képalkotás merészebben kapcsoló technikájára, s hódította meg a valóság realitásának ihletében az eddig elzárt mennyországát, a szürreálisnak nevezhető koordináta-rendszert, vesztette el világa a statikusságot, és kapta a dinamizmus ismérveit, az aktivitás belső impulzusait juttatva érvényre. Válságok költője lett, de nem a válságban élő és dolgozó költő immár. S így ha nem is elégti ki Illés Lajos kritériumait, az önkörét biztosabban meghúzó költői gesztusa révén messzebb jutott el, mint az 1956-ot megelőző esztendőök során. Illés Lajos Nagyról festett arcképében ugyanis erről a költői szakaszról a következőket olvashatjuk: „A szocializmust, az új társadalom alkotását, elsősorban mint vágyat, érzelmet, szenvedélyt, sajátos »szent szerelmet« éli át, s az intellektualitásnak és az akarati erőnek viszonylag kevés, alárendelt szerepet juttat benne. Ez teszi érthetővé válságának természetét, pokoljárásának irányát és jellegét. Lírája nem tekinthető a kor szocialista embere útja és lelki folyamatai teljes bemutatásának, de azt a tényt, hogy egyéni lelki reakciók, reflexek, magatartás-formák lehetséges és valóságos elemeit hitelesen és riasztó erővel ragadta meg, senki sem vonhatja kétségbe...” A költői személyiség diadalát nyugtazza ez a bíráló megállapítás. A költő immár valódi útjára talált, s még le nem zárt költői szakaszának méltó nyitányát szólaltatta meg verseiben.

XI.

Ez ideig utolsó s még ki nem teljesedett pályaszakasza verseit a Himnusz minden időben című kötetében tette az olvasó asztalára. Első nagyobb körét futja meg ezekben a versekben, hiszen az 1956-ban s az utána következő években írott költeményeiben mintegy körülmeggyézte világát, most feltérképezésére, a részletek berajzolására, flórájának és faunájának rendszerezésére, kozmogóniájának megírására ért meg költőisége. Azokat a költői tapasztalatokat gyümölcsözeti tehát, amelyeket a pályaképét élesen kettészelő időszakban szerzett, s az akkor kialakított költői magatartásának most kezdett beérni termése.

A lét-élmény, mint költőiségének immár eredendő forrása, szólal meg verseinek új sorozatában — feltűnően tételszerűen, már-már a képletjelleg határán. Érzelmi tömbök sejlenek fel, hiszen tételessége is érzelmi töltetű, s jelzi azokat a végső határokat is, ameddig manapság költő ezzel a költői hajtóanyaggal el tud jutni. Nagy László a Himnusz minden időben költeményeiben még előnyeit kamatoztatta, ám költői alapállása már a korlátait is érzi s a versek

világában már nyomai felfedezhetők: dimenzióiban még nem érzékelhető Nagy László költői világa, s így a részletek is hiányoznak, amelyek nélkül a realitásnak irreális, mondjuk így: a dologi világon túli szféráit csak nehezen és fragmentárisan lehet költőileg előállítani.

Nagy László tétéleit főbb vonásaiban felidézve egyúttal azokat a csomópontokat is kitapinthatjuk, amelyek köré verseinek egy nagy hányada szerveződött, s vezérszólamaiából azokat a gondolatokat hallhatjuk ki, melyek érzelmi világlátásának reflexeiként születtek meg.

Az egyik póluson az Én-nek a világa kínálja magát:

Mi vagyok én, ha e planéta
csak egy bevezett margaréta!

(Vállamon bárányos éggel)

Csak jókedvem fagyott el, nem a hit,
még fordítom sorsomat jóra,
kesely orcámon pirinyó sugár,
nekem vihartelítő ciróka.

(Virágok, veszélyek)

Soha engem sors ne tarts jól — a
jóllakottak dögvészes partján
megfeketedik minden zászló...

(Asszony-fejű felleg)

Süt a mindenség, szemembe úsznak
csillagok, vérdíjak, tünemények.
Hullt világokkal felcicomázva
állok, a megváltóm: csak az ének.

(Kék hegyek hidege)

A másik pólus a természeté-világmindenségé:

Áldott nap, süss ki — levél tapsol,
fölszív a virágok szája,
zöld levü száraz édes kínban,
évgyűrükön át szakadásig
rostot feszít egy inger csigája.
Kísüt a nap arany világa.
Im, a teremtés álma dózsöl...

(Asszony-fejű felleg)

Szakad az ember veséje,
de az úrt álma belengi,
muszáj dicsőnek lenni,
nincs kegyelem...

(Szárnyak zenéje)

Megőrzi magát az élet.

(uo.)

S ennek a palinódiájaként a visszaperlés:

mert a mi tragédiánk vérem és véred,
lélek és lélek karambolához,
minden úrbeli katasztrófa törpe —
ragyogva itt ember tündérkedik,
s mennyei cirkuszokat semmibe siklat,
háta síkjától tavasz és madarak,
mámor-szakállú vadak, a világ
tornyai letűnnek, csak ő létezik . . .

(A versmondó)

Nyilvánvaló: nem a heves intellektus, hanem a lángoló érzelm lecsapódásai ezek a megfogalmazások. S nem kevesebbet jeleznek, mint azt, hogy költőnk állásfoglalásának és magatartásának gyökereiből fakadnak ezek a gondolatok, s kimértségében adják annak a gondolati körnek a rádiuszát, mit a Nagy László-i eszmélkedés be tud futni. De nem több az a primér költői kör sem, amely közvetlenül ezekre a tételekre épült: a költő az idő és a Nap mindenhatóságát éneklí, a tűz jelképes hevét dalolja, tavasz-képzetével az egykori tél-metaforáját váltja fel, s az egykori szivárvány helyett délibábjba „vad havazások függönyén” táncol, elannyira, hogy a „csiklandod álla alatt a halált” képét is megrajzolhatja, s eljuthat a szerelem kérdésének felvetéséhez is, a „szerelem, csonttörő élet” képzetehz, melyben összefoglalását véli megtalálni gondolatköreinek. Nagyításában s költői intenzitásában remek kép kínálja a summát:

Örök visszhang s tűz az idő,
a nő arca ég ragyogóan,
balzsamszagu gőzt vet a gönce,
lenn gyötri a rétet gerince,
sarka fönn a meredek holdban.

(Esküszöm, hogy ő is örök)

Az emberi Én és a költői személyiség köre azonban ezekben a versekben sem fedi egymást: az utóbbi, mely irracionális burokként veszi körül az Én-relációkat, mint vers-magokat, a metaforák görög-tüzében pompázik, ez világítja be az Én-t, s mi több, a való világban éppen a metaforikus és szürreális kép-teremtés segítségével mintegy realizálja is ezt az áttetsző s nem dologi világot. Szubtilitások, lélekrezdülések, lélek-árnyak derengenek fel tehát verseiben, annak a bizonyos költői többletnek erejével találkozunk, amelyben a felszabadult kép-érzékenység diadalmaskodik újra és újra, a kreáció költői varázsa bájol és döbrent, s világok születésének lehetünk szemtanúi. Nagy László költőiségének valódi erejét nyilvánvalóan csakis a verseknek ebben a szférájában kereshetjük, s valódi hatásait verseinek rövidebb, dalszerűbb, illetve epigrammatikusabb formáiban és a hosszú énekekben érzékelhetjük, míg e két forma között, mintegy félúton álló Nagy-versek csak részleteikben, egy-egy villanásukban tudják ezt a költőiséget megmutatni, áttörve a narráció rétegeit. S nem véletlenül találta meg Nagy László e formai végletekben költőisége legarányosabb és legintenzívebb kifejezését. Czine Mihály állapította meg éppen ezekről a versekről, hogy a költőt „nem a téma, nem a tárgy buzdítja írásra, hanem a már benne levő érzéshez keres lírai alkalmat. A témát, a tárgyi elemeket így sem iktathatja ki tel-

jesen — a költő szükségképpen a tárgyakon keresztül beszél —, de a tárgyi dolgokból inkább csak magok maradnak költészetében, amelyek közül érzései hold-udvarát megvonhatja...” A hosszú énekekben a képláncok és a metaforaörvények szabadsága, a rövid darabokban pedig a tömörítésre kényszerülő költőiség elhagyó, kiiktató hatása révén maradhat el a narráció-hordozta, kis világhoz tapadó szemléletből következő téma és tárgyi világ. A versmondó című versében ennek a jelenségnek képét is adja, találóan magatartására, elfoglalt helyzetére mutatva:

...itt kuksolok
a Hang teremtményei közt megigézve,
térden a valóság hamujában
hol sült béka a jelent jelentő
aranyóra s palaréteg a májusos naptár,
mert csak az igéző Hangot hallom,
szélként a gondolat gondja borong...

Tagadhatatlan: Nagy László verseiből a hétköznapi valóságnak egy világa eltűnőben van. Ez a folyamat kezdődött el 1956 előtt, s tetőzött az 1956-ot követő években, anélkül azonban, hogy a költő radikálisan szakított is volna a költészet síkján ezzel a világgal. Heve és lángja nagy volt ugyan, s érzelmileg fel is készült erre, de a döntő gesztusok elmaradtak, s a költő térde valóban ottmaradt a „valóság hamujában”. Költői alkatának sajátossága magyarázhatja csak meg, miért nem tudta az összes, költőileg szükséges konzekvenciákat levonni, s miért maradt érzelmi teljessége ellenére is csonka költői világképe, s miért nem lehet költészetéből például ismeretelméletet levonni, s miért csak érzelem-elmélet kínálja magát. Rövid lírai darabjai egyik legremekebbikében nem véletlenül a „szív éjszakaijáról” beszél:

Szerelem emléke, viráglámpa
tabáni tulipánfa
világíts belső éjszakánkba
mert szívünk megvakult
beborúlt, elvadult
kitörve édes vonzalomból
átkozott csillagként csak rombol
tördeli párját
szeretőjére halált gondol
viráglámpa
tabáni tulipánfa
ragyogd be szívünk éjszakáját!

A kritika, nyilván okkal, rövid lírai darabjaiban jelölte ki Nagy László remekeit. Czine Mihály szerint Nagy Lászlónak „legigazibb műfaja a dalhoz közel eső lírai vers”, s „ebben a nemben a legnagyobbakhoz ér fel irodalomtörténeti mérték szerint is...”. S valóban: ezek a dal közelében született versek reprezentáns műfaját jelentik. Lírai helyzeteket állít elő a költő bennük, nemegyszer a puszta hangulatot, az életnek egy „villanátát”, s mert nem tör magasabbra, a verskép kitöltheti terét, az elemek kis száma fölöslegessé teszi a dologi világ angazsálását, az elbeszélő magatartást s az

ezzel kézen fogva járó leírást is. A költői teremtő gesztus versei ezek a dalok, s ha valahol kamatoztatta Nagy László a bolgár és annak sugallatában a magyar népköltészet kreatív „technikáját” és a Garcia Lorcával üzenő szürrealizmus képalkotó módszerét, ezekben a dalokban nyilvánvalók ezek az inspirációk. Egy-, két-, háromszakaszos költeményei azonban nem pusztán lírai futamok, a festők vázlatainak megfelelő verses-érzelmes krockok, hanem teljes versek, s olyannyira azok, hogy világképi egészük nyomán fel sem merül az elhagyott, a versekből kimaradt elemek hiánya, s megszünteti az esetlegességnek a látszatát is bennünk. A verskép önmagáért beszél, és külön világ, mely költői autonómiája teljében tündököl, kiiktatva és eltakarva az Én-t, a személyességnek valóban lírai személytelenségét revelálóan. Ezekben a versekben sikerült talán legmaradéktalanabbul megvalósítania azt, amit egyik versében hirdetett meg, mondván:

Sorsom egy merengés kitarja,
iktatja az elme magába.

(Vállamon bárányos éggel)

Vegytiszta állapotban megragadott hangulatokból születtek ezek a Nagy László-versek, elemeikből bontakozzék ki tájrajz, mint az Ábránd, a Cinóber fényben, Kék hegyek hidege, Tenger, pokoli tündöklésed címűekben, csendélet, mint amilyen a Liliom-dala, s érzelmi futamok pendüljenek meg, mint a szerelem témakörébe tartozó rövidebb versei javában, megszólaltatva a küzdelem a szerelemért motívumát.

De az „örök jelen” versei is ezek a rövid lírai darabok. Az Idő megállt ezekben a versekben, s a tér képzete is elveszítette konkrétságait, valóban „belső térre” vált, költőileg „nem euklidészi”, hiszen itt a költői kép-teremtést már nem szabják meg evilági esetlegességek s relációk. Micsoda madár című négygyorosra prezentálhatja ezt talán a legtömörebben, egyúttal azt is megmutatva, hogy milyen mélységeket tud bejárni s milyen rezdüléseket előállítani a vers-testté vált kreatív pillanat:

Ha játszik, a napot a csőrébe kapja,
Ha repül, kigyullad a felhő alatta,
de elpusztul, mert kotlóként borúl a földre,
megeszik a férgek, megzárul a föld is örökre!

A költészet szerepéről és mivoltáról kialakuló, előző versvilágával ellentétes felfogást hirdetnek ezek a versek, s bennük a költőiség szuverenitásának az elve látszik diadalmaskodni, mely alapjait nem a hétköznapi élettények másolásában, s a privát Én problémáinak elmondásában találja meg, hanem az egyetemessel találkára siető személyesség előállításával az így előhívott költői világban, amelynek imaginárius köre a végtelen lehetőségekkel és a világ gazdagságával kacérkodik. A költő ezekben a versekben végérvényesen arccal a világ felé fordult, s azok arca is a világ felé fordul, akik ezekkel a költeményekkel találkoznak, hiszen bennük egy éppen megszületett világ mutatja magát.

Hosszú énekei ezt a világteremtést, a rövid lírai darabok kristályosodott világ-képe ellentétéként, még ősállapotban, tehát születőben mutatják, egyben pedig szertelenebb s kevésbé tárgyiasult szemlélet és magatartás szülőttei is, hiszen Én-központúságuk még szinte csorbitatlan: a vallomás költeményei.

A hosszú énekek ihlet-magjában Nagy László új arcú költészetének a problematikussága a gén-rendszer, költői léte a megkérdőjelezett, s közhelyszerű kifejezéssel élve a való világnak, a hétköznapi élet látványának, a földi örömöknek a költői visszaperlése ihletében keletkeztek, a valóságért folytatott küzdelme egyik állomásaként. Nagy László új költészetének a paradoxona azonban tragikus tréfáját úzi a költővel, hiszen kétségtelenül éppen ezek a hosszú énekek azok, amelyekben a legmesszebbre jutott el az imaginárius síkokon, s költőileg a visszaszerzés gondolatát hirdető versekben veszíti el legteljesebb mértékben azt, amiért csatába ment. A költői képzelet ezekben a versekben üli torát és van delelőben, ezekben vagyunk leginkább a „másik világban”, a földi realitásokon túl — már-már a tiszta szürrealitásban, függetlenül attól, hogy a vallomástevő monológ-verseként olvasható valamennyi és az Én a személyesség ellenében is szüntelenül földi jogait követeli bennük, s az imagináció terheit panaszolja.

Költőnk nyilvánvalóan fájdalmas tényként élte át azt a metamorfózist, 1956 után, amit látszólag a való világ elvesztéseként élt át, s nem véletlenül hosszú énekeiben a két világ problematikáján inszisztál: gondolatilag, a vers-eszmében az elveszött siratja, s a rátörő újjal hadakozik, a győzedelmeskedő újjal küszködik, s nem gyönyörét, hanem fájdalmait zengi, a „másik” világ rettenetének bűvöletében kap a régi után, s mint emberi tragédiáját fogja fel annak szemmel látható és könyörtelen hódítását, térfoglalását költészetében. Költészetének definícióját kísérli megadni ezekben a versekben tehát Nagy László és tisztázni a hozzá való viszonyát abból az „emberi” perspektívából, amely teljesen evilági és „reális”.

Hogy megváltozott és hogy változik — szövegszerűen is kimutatható részletek panaszolják ezekben a versekben, azon is túl természetesen, hogy a versek eszmei vonatkozásai és a verstémák már önmagukban e kérdés valamelyik aspektusát vetik fel: a Búcsúzik a lovacska a réginek és az újnak a küzdelméből a diadalmaskodó újnak a verse, hiszen a lovacska ellenében a gép győz; A Zöld Angyal címűben a biológiai létezés burjánzását festi, A forró szél imádatában a szerelem mint az imaginatív világ ellen a menedék gondolatát szólaltatja meg, míg a Menyegzőben a Búcsúzik a lovacska tematikájának egy más koordináta-rendszerbe való áttétele révén szól a két világról, melyek közül az egyiket elveszítve szenved a rátörő másikat. Kis antológiát lehetne összeállítani e versek öndefinícióra törő vallomások részleteiből, s ezek egyúttal Nagy László imaginatív világának a jelzései is, nyilatkozatok jellegéről és természetéről, nemkülönben pedig arról, milyennek is látja magát s hogyan is viszonylik ehhez az önarcképhez. A Búcsúzik a lovacskaiban olvassuk:

... fölszántott égi parlagok sürgetik halálomat
égen és földön az ítélet betűit vetik elem
hideg a törvény ablaka, hiába leheli tudóm
pára-báránnyaim dór-koloncként függnek a párkányokon
nem old el a végzettől szerelmem, irtózatom
emlék, se ábránd, óvásra szívem ereje kevés
a törvény kemény, e pörben aludtvér-kokárda a szám
fejemet szöggel televerik, viselek vád-koronát
én, a kinok királya kivigyorgom félelmetek...

— — — — —
olyan esztelen vízió lettem, nem hittem volna soha
fiú-arcomból irtó apokalipszis-pofát
búvöltetek arany mosolyomból kolerás rongy-cafatot
láttok a magasban...

— — — — —
siralomházi próféta vagyok, ne féljeteK, rámköpní szabad...

A Zöld Angyalból az alábbi részletet emelhetjük ki:

... ez volt az emlék halála,
vándor ha ott jársz elefántfül-méretű lapuk között
bőrökfátylak bódulatában, ordító lombtenger mélyén,
megrágott napfény-függönyben, ha nem félsz s képzeleted
ha bírja
lásd meg a rothadó mesét, a mítoszt húszéveM gyönyörű
alakjait hasonfekve, avarba furakvó arccal,

— — — — —
Ha sírni tudnék, a rettenetes tengerhez mennék,
de könnyeim kora lejárt, vége a lírai fényűzésnek,
vért akar az ábránd, kiderült, a tündéri párna helyett
fekete tóken a fej s már skarlátban a balsors fölötte áll...

A forró szél imádatában így vall:

szenvedni nagyon tudok — a sors az idillt megölte,
de az iszonyat vizein, s a borotvák élein is
átvisz a forró szél, mert magának rég kijelölt...

S a Menyegző ezt a részletet kínálja:

mi vagyunk a tűz, mi vagyunk a vér, a tej meg a méz,
kozmiKus küldetés ósatyák kötáblái ellen,
törni törekké, akár a laskát, ez a mi csatánk,
békesség vagyunk, az újratereMtés indulata,
a képzelet kivirágzása kánoni kopárság ellen,
herétlenek ellen, mert ingereink hérosziak,
mert csillagok lázítanak minket a legnagyobb nászra,
hogy a virágpor-círmos arcunk elijessze az örök halált,
hogy szerelmünk eszményi szagától a május teljes legyen...

A négy „hosszú ének” tehát a maga téma- és indulatvilágán belül lényegében ugyanazt az egy kérdést veti fel és festi: a „tündérkedés” lehetetlenné vált, ám az iránta érzett nosztalgia is hatalmas erejű, s mi több: a jövőtől ennek a „tündérkedésnek” újbóli lehetővé tételét várja — költői remény-elveként, s éppen ezért ez a tragikus jelen csak epizód, olyan érzelmi-költői Purgatórium, amelyből égbe

és pokolba egyaránt kilátás nyílik. A magatartás és világlátás azonosága s az ugyanegy érzelmi alap mellett a négy verset a mítosz-tendenciák is összefogják, Czine Mihály kifejezésével e verseknek „enyhén mitikus sugárzásuk” van. Azt is meg kell azonban állapítanunk, hogy Nagy László verseiben a mitikus tendenciák közelről sem dolgoznak nagy s kreatív erővel, érzelem szülte mitizálással van dolgunk, s inkább allegóriáknak foghatók fel vagy mítosz-reliefeknek, félig még az „anyagban maradt” állapotú megformálásnak, hiszen a Búcsúzik a lovacskában a Jeszenyin megénekelte probléma ölt új alakot, s a lovacska-sorssal való költői azonosulás révén a modernné váló ember problémája szólal meg, A Zöld Angyal a Gyöngyszoknya ellendarabja is erős allegorikus tendenciákba öltözött, A forró szél imádatában és a Menyegzőben pedig a maga arcáról másolja le a „mitikus” mosolyt, minthogy mítoszteremtő képzelete alig működik, rendszerteremtő igénye nem ad jelt magáról, s költőisége mindenkifelel érzelmi ösztönzéseknél engedelmeskedik.

A figyelmem éppen azért két hosszú énekén állapodhat meg huzamosabban. A Zöld Angyal és a Menyegző az a két verse, amelyben a lírai teljesség igénye leginkább megmutatkozott, s ezek azok a versei is, amelyekben legtovább ment el mind a képteremtés, mind pedig a téma imaginatív módon való kiaknázása terén.

A Zöld Angyalról Csoóri Sándor írt szép esszét, s interpretációja nyomán a versnek a költő földi realitásával való összefüggései egészen nyilvánvalókká váltak. Jól látta, hogy „A Zöld Angyal inkább csak mágikus név, egy látomás költői megnevezése”, s kitűnően érzékelteti ennek a „mágikus névnek” a szerepét is, mondván, hogy „kigyúló, zöld lámpa, mely útjára engedi a valóság özönvizi áradását”, s a vers valódi hőseit a költőben jelöli ki: „Ő éli át, ő látja, ő szenved, ő tündérkedi végig a versben elszabaduló végzetet”. Csoóri ugyanakkor nyomban a realitásokhoz is köti a verset: „A vers elejétől végig egyetlen drámai beszámoló arról, hogy vége van egy világnak, a parasztnak, amelyik szép volt, utálatos volt, nyomasztó és megváltásra ítélt, vége van, tehát le kell vele számolni s el kell tőle búcsúzni illendően...” S tovább: „E versben, mint az Utolsó Ítélet utáni napon, a paraszti életforma, a falusi lét, a földművelő emberek tárgyai, kellékei, szerszámai mind-mind kirakodásra kerülnek...” Tehát leltár-versről lenne szó, arról, hogy a költő, mintegy az utolsó pillanatban szemlét tart elmúlt és elpusztult világa felett, felvonultatja a paraszti világot, gyermekkora és ifjúsága emlékeit. A vers azonban nemcsak erről szól: nemcsak érzelmi szálak eltépéséről, hanem arról is, hogy milyen fájdalmas és tragikus a szakítás, s végső fokon azt is kiéneklei, hogy nem tud szakítani ezzel a világgal, mert akkor önmagát kellene megtagadnia mind a valóságban, mind pedig a költőinek a síkján, hiszen még ebben az új arcú, a létezés síkjain munkáló költőiségben is a képek ez eltűnt idő nyomában járnak és újjáteremtik:

én vagyok immár a töretni-való atya,
mert igazán most érzem ízét a földnek,
igazán a harmat hatalmát, a fű-gyökerek
fúróit elegáns ruhámon át a velőmben,
szétfeszített állkapcsomban tuskóstu, koronástul

a felnőtt akácját: fenn suhogó zöld versemet,
de ez már nem a tiétek, ezt méginkább nem értitek,
ez már a záporoké, a csillagoké, a Zöld Angyalé,
aki orcátlanul eljött, példákkel fölcicomázva,
levetni arany tünődést, megrontani jelenemet!...

„Távozz csoda-időm tolla, te varázslatos... jaj, hogy a gyászra szivárványt fölemelni nincs már erőd...” S éppen a vers „csoda-idő” képzete az, ami a verset nemcsak leszámolás-, illetve leltárjellegűvé teszi, hanem egészen egyértelműen siratóverssé is ávatja, mind költészete, mind emberi viszonylatai szempontjából, látomással a lét látomásos felfogása-kényszere ellen az elvesztett idill visszaszerzésének vágya ihletében. A jelen kritikáját általában is ez a nézőpont határozza meg Nagy László költészetében, függetlenül attól, hogy A Zöld Angyal sokkal áttételesebben s nagyobb imaginatív erővel festi a múltnak és jelennek kérdéssé vált relációit, mint például a Búcsúzik a lovacskában, amelyben világosabban és egyértelműbben jeleníti meg ugyanezt a kérdést:

mert idomom, szervezetem régen mérnöki ábra már
hasznosra torzult vetületeimből csoda jött a világra, csoda
fém-gyomor, benzint, áramot, atomot evő és bontó gyomor
az úr selyemszénáján élő, napelem-zabáló gyomor
fém-tüdő, fáradhatatlan, átnyerít világokat
fém-csövek a beleim, ereim, forgóm és csuklóm a csapágy
violaszín zsírban ütemre lökődnek combcsontjaim
szálltok lemásolt mesebeli szárnyaimon ki tudja hová
én ember akartam lenni...

A Zöld Angyal ugyanakkor a költészet és az imagináció diadalának a példája is lehet, amely a költő szándékai és akarata ellenében is győzedelmeskedni tud, hiszen a vers képeinek füzéréből, az asszociációk kép-rózsacsokraiból a személyiségnek a létezés kérdéseire eljutott valósága bontakozik ki, a vers kép-körei olyan örvényekké válnak, amelyek nemcsak tölcseyszerűen a múlt folyékonyvá vált idejébe és világába fűrődnek, hanem azt a világot ki is tépik sarkaiból, és fölhozzák az érzelmek mélyeiből annak fájdalmasan is szép ösvilágát. S együttesen a költői pillanat megjelölésévé válnak — a költői szituáció helyzetrajzát adják, amelyet a költő szavaival „két süjtás közöttinek” kell látnunk. A Zöld Angyalt tehát az élet-elv angyalának kell látnunk, mely pusztít és teremt, s e kettősségében is egy folyamat végső eredményeként a remény zöldje, az emberi élet klorofilja is megszületik. A költő ennek a kettősségnek a váltóáramában él, s az így előállt kettősség malomkövei között őrlődik is — fájdalmasan engedelmessé az élet kényszerének.

Ugyanennek az ihletnek a tövéről fakadt a Menyegző című Nagy László-vers is, melyben a költő merészség szempontjából talán leginkább az objektív líra határait közelítette meg, itt érvényesítette leginkább a realitásoknak imaginatív módon való teremtése kínálta lehetőségeit, itt bánt legszabadabban a lírai montázs technikájával, a hosszú vers kínálta ellentétek kiaknázásával, a mélységnek és a magasságnak, a valóznak és az irreálisnak, a dologinak és a vágyottnak az összejátszatása módozataival. A teljességnek Nagy László-i re-

mekműve ez a vers, hiszen a verssikok többretúségében a reális és az absztrakt között a legnagyobb feszítávolságot éppen itt éri el.

A nász-képzet kétarcúsága néz ránk ebből a versből: egy valóságos nász szerelmes verse is a Menyegző, s mint ilyen, A forró szél imádatának a testvérdarabja és folytatása, annak ünneplése, hogy két ember nászában szövetség született, s a költő a szerelem védő karjaiból néz a világra. De a világ nászát is éneklí a Menyegző, amely mindinkább tombolássá válik, felnagyított képeiben részeg bódulat: élet és halál találkozik, s így szólhat a „romlás nászéjszakájáról”, „a sátán feketemiséjéről” is, keveredhet nász- és haláltánc képzete. „Örökké születik a bárány, de kés-fényben vérzik örökké” — összegeződik a gondolat, s míg a vers intim körében az emberpárt látjuk, amint szelíden állnak „arccal a tengernek s kezek a hátunk mögött”, vagy a következő helyzetben:

kéz a kézben, várva a ceremónia végét,
viseljük a jelképek ünnepi gyötrelmeit,
a hátunkra tűzött haragzöld selymet, amint
hullámszik, akár a reménnyel tömény mező,
s túri a gyöngyzáport koponyánk, a búza, a rizs
rubin és opál kopogását, a sámáni ígézetet,
ezerévek ígeit, szívirványos babona-záport:
LEGYETEK TERMÉKENYEK, LEGYETEK TERMÉKENYEK...

— addig a világ násza, a termékenység fonákjaként Nagy László képvilágában így fest:

jussunkat emészti, nyoszolyánkön bagzik a lakodalom,
a szégyentelen, a görnyedező, a görcsben rugózó,
virággyertyáinkat dönti le könyöke és lúgjaival
gyalázza a földet, gyilkolja a gyökeret a lakodalom,
fodor a fodron, figura a figurán túlekedik,
kocsi kocsi hátán üzekedik és összefarol
és összeragadnak mind a világmarkák, akár a bogár,
ó éj, a romlás nászéjszakája, ó lakodalom...

Hasonlóképpen nagy a feszítávolság a vers nyelvi rétegében is, annak ellenére, hogy a vers gondolati tartóoszlopai, mint a hétköznapi élet jelszavai, de tételei is, sokkal kopárabb és szikárabb intellektualizmust revelálnak, mint amennyit a vers képgazdagsága feltételez. „Íme testetölthet az ige, ha tud” — szólal meg a vers elején az első tétel, amely egyúttal a ridegebb és könyörtelenebb valóságot is megidézni hivatott. Majd ezt toldja meg az ugyancsak bibliai felszólítás („Legyetek termékenyek, legyetek termékenyek”), hogy egyúttal e szép kívánságok üresjáratjellege is kitűnjék, szentséges gondolatok profanizálódását érzékeljük, s azt, hogy a világ beletapos a maga részeg ünneplésével ebbe a világba. Az „éljen az új pár” lakodalmi rigmusa már egészen ebbe a körbe ragad, s a vers további menetében még egyszer megkísérli a gondolat szentsége visszaszerezni uralmát az „éljen az új pár, éljen, de most ne mozogjon” kiáltásra replikázva („Ifjuság, sólyommadár, tiéd a világ és teérted van a világ”), ám mind részegebb és dadogósabb futamok következnek a világ győzelmének jeleként, hogy a vers végül is az e földi lakodalom profán és nemegy-

szer trágár kiszólásainak özönébe torkollják, melyeket a költő módosítások nélkül, nyers és köznapi mivoltukban emel versében.

Technikája talán leginkább szürrealista rajzokéra emlékeztet a Menyegzőben. Nemcsak a vers-síkok jellegzetes keverése teszi azzá a verset, nemcsak ezeknek az elemeknek együtt láttatása állítja elő, hanem a síkoknak egy jellegzetes átütés-effektusa is, melynek nyomán a két szerelmes testi mivolta is feldereng a versben: a kezekről találunk például versrészletet, később a fejek képzetével tart groteszk felvonulást, hirdetve, hogy mindaz, ami képként a versbe került, ebben a testben bujkál és realizálódik, s nemcsak lehetőségként, hanem valóságként is adva van, hogy két ember ölekezésében valóban a világ kis és nagy kérdései és jelenségei adnak találkozót. A költő azonban nem a világ, hanem az intim kör problematikáján inszisztál, s ennek a szemszögéből idézi meg amaszt is — arra a konfliktusra mutatva, amely hosszú énekeiben a világgal folytatott perlekedéseként kapott hangot.

Nagy László költészetének antológiadarabja ez a két hosszú ének, s bennük költőiségének legteljesebb és legmaradéktalanabb megjelenését látjuk — azokkal a problémákkal egyetemben, amelyeket ezek a versek hirdetnek mind a költői intenciók, mind pedig az olvasás és interpretáció viszonylataiban: költőisége problematikus voltáról tanúskodóan.

XIII.

Nagy László nagy élménye költőisége problematikus volta volt — mind az irodalompolitika, mind önnön szemlélete szempontjából. Ezzel az összegezéssel zárhatnánk le költői pályája rajzát, ha nem írta volna meg azokat a költeményeit, amelyekben e kérdés többoldalú felvetése jelenik meg. Mert nyilvánvalóan az elidegenült és a lét-élmény poklába merült költőiség kérdése nem egyszerű s nem az igennek vagy a nemnek a kérdése: a világhoz való viszony legmélyébe vágó kérdés ez, amely az egyértelműségeket kizáró módon van jelen nemcsak Nagy Lászlónál, de a modern magyar költészetben általában is. Következézetesen végigmenni az úton s költőileg kifejtetni mindazt, amit egy ilyen út lehetőségként tartalmaz, a pokolra szállással egyenlő. Adytól, József Attilától, Bartóktól kezdve a magyar művészet konstans kérdése ez, s nincs valamirevaló magyar művész, aki ne találkozott volna e kérdés hozta s a magyar társadalmi élet körülményei között kielezett dilemma relációival — azzal, hogy vállalni is, tagadni is tragikus ezt az élethelyzetet és világgépi kört, s mind a kettő a zárlat sajátos formáját hozza létre, hiszen a vágyottnak és a valóságnak az összeütközését kell szemlélnie a művésznak, az illúziók és a valóság könyörtelensége között kell választania. Bonyolulttá teszi a kérdést, hogy a művésznak a pokolra szállást nemcsak a belső világnak, a személyességnek a fonálán kell végrehajtania, hanem a társadalmiság hétköznapijaival, s ezeken belül mintegy önnön igaz és szívbeli vágyaival is meg kell ütköznie, mert ott, ahol legszívesebben és hő vágyként idillt szeretne látni és festeni, onnan borzalmakról és látomásokról kell hírt adnia. A „valóság poklának”

vállalását ritka esetben találjuk éppen ezért, mert nemcsak a társadalomnak, a költőnek is szokatlan az elidegenültség totalitásából következő angazsáltság vállalása és költői következményeinek levonása. Szokatlan a művésznak s még szokatlanabb a társadalomnak, amely a maga értékrendjében nem találja helyét az ilyen művészetnek.

Költőnk költőiségének alapvető problematikája is e kérdésre vezethető vissza: a látomásokkal átkozottan-áldott élet kapcsán a hosszú énekek a fájó szívvel való vállalást, az ellenállást, a pörlekedést revelálták: a költő csak félve és önnön lelkiségének legyőzése árán meri vállalni, s az elfogadás ténye okozza a legnagyobb gyötrelmeket, s a két világ közötti ingadozás szüli a versek ihletét. S hogy mennyire égető és időszerű volt Nagy László esetében a kérdéseknek e köre, azok a versei jelzik, amelyeket az elidegenültség legjelentősebb magyar művészeiről: Bartók Béláról, Csontváry Tivadarról, József Attiláról írt.

Vállalható-e a valóság pokla rondabugyrának az a világa, amit a látomásos költészet, a szabadabb, kötetlenebb asszociációk a jellel szembeni kritikai állásfoglalás kapcsán hoznak — teszik fel a kérdést ezek a versek, s a költői felelet, Nagy László költői világának természetéből s költőnk állásfoglalásából következően nem egyértelmű. Egy vállaló-tagadó, de mindenképpen tragikus felhangokat megszólaltató magatartása. Önmagát is jellemzi, amikor a modern magyar művészet nagy mestereiről szól, s nemegyszer éppen azokat a vonásokat emeli ki velük kapcsolatban, amelyek a maga viszonylataiban problematikusoknak mutatkoztak, vagy amelyeket kiteljesíteni a maga költészetében nem volt bátorsága. Csontváry az ő interpretációjában az Ady emlegette „Isten szörnnyetege”, aki

Átörökitve magát a világ velő-kötegébe,
lett magaslati hó, szűziség, lombzene, bilincstelen,

agyaras hegyi folyó, azúr vadkanok rohama,
új látomás a rónán, délibáb-rontó vihar,

tünődve is őrlő jelenés, lidérc a tükörben,
fehéren rémlő bika, aki márvány és patyolat.

Bartók Bélával kapcsolatban a következőket mondja:

... Mert
századunk emberét a képmutató ragadozók bűvölik.
E fordított orfeuszi helyzetben az édes muzsika csak
azt jelentené, hogy velük parolázol...

... Új ritmikájú Sárkányölő — mondanám, de
ez a szimbólum föltételezi a programos harcot.
Bartók öntörvényű konok csillag. Nem készül semmi-
féle leszámolásra, nem keresi a gátló és gonosz ha-
talmakat, de találkozik velük, de gyémántfejjel be-
léjük ütközik mindig. Így süvít a pályán végzetesen...

(Bartók és a ragadozók)

Nagy László József Attila! című verse egyike legfontosabb költeményeinek. Ebben a József Attila-i költészetnek és életsorsnak nemcsak jellegzetes interpretációja, hanem stilisztikai újraköltése is megvan. Egy vers, melyet József Attila is vállalhatna, magáénak tudhatna:

Hiszen te tudtad:
dögbugyor a vége e pokoli útnak,
ott a hit is kihalt,
hiszen te tudtad:
álmaid orra buktak,
magad örökre kicsuktad,
járhatod a téboly havát,
s árván, idétlen,
emberségre, hű szerelemre étlen
villámló tálból eszed a halált.

Érdemes volt-e ázni, fázni,
csak a jövő kövén csirázni,
vérszagú szörnyekkel vitázni,
ha ráment életed!

S a vers egy helyén így kiált fel: „Törd fel a törvényt, ne latold!”, s ezzel a mondatával költői szituációjának talán legfontosabb ismértét írta le, legintimebben is önnön kérdését, megfogalmazva azt a dilemmát, amelynek égető meglétét a maga költészete példázhatja elsősorban, az született meg hosszú énekei tanulsága szerint is a „feltörés” és a „latolás” kettős vonzásában és problematikája gyötrelmében: az egyik felé költészete természete és a világ állapota, a másik felé szíve és esze, társadalmilag meghatározott Én-je vonzotta. Éppen ezért a Kis Ferencről írott versében elsősorban az önjellemzés érdekes, a nyílt kérdésfeltevés a „kimondás” problematikájával kapcsolatban:

Jaj annak aki a szörnyút nem bírja kimondani,
aki nem bír sikoltani: sikátoron át a szél!
Igy jár, akit leinthat a megfontolás,
fonák humanizmus: ne gyilkoljon a dal!
Jaj, mert nagyon szeretnél, így lettél szájjárlatos
daltalan dalos, a csillagnak is fekete görcs.

Ó, aki csontrazubált láncot utáltál s hideg éneket,
szörnyű hogy nem bírtál elégni, csak megkeseredtél,
nem lettél üszök a daltól, megfulladtál a daltól, barátom!

(A fekete költő)

Nem vitás: Nagy László költészete is a megkeseredés s el nem égés állapotának a reflexe, s csonkaságai, be nem értsége is ebből egyenesen következik. Nagy, de nem teljes értékű költészet, amit eddig produkált éppen a világhoz és önnön természetéhez való felemás viszonya miatt. Amikor Illés Lajos azt írta róla, hogy „alkotó egyéniségét eredetinek, átütőnek, erőteljesnek érezzük, de úgy véljük, nem mindig meri vállalni önmagát, mintha valami különös félelem tartaná vissza, hogy a teljes költői szuverenitásért végsőkéig küzdjön”, akkor egyik legtalálóbb jellemzését adta a költő problematikájának.

Az indulások, a fellobbanások és nem a megérkezések és a kiteljesedések költészetét hozta és adta a magyar irodalomnak. S ahogy erejét az „el nem ért szerelemben” jelöli ki, úgy állíthatjuk róla, hogy ez az el nem értség és ki nem teljesedtség költészetének talán legkonstansabb jellemzője. Szabad vegyértékű, affinitásokkal teljes a költészete, de nem a beteljesülésé is. Egy permanens várakozást hirdet — ám kérdés: betölti-e majd költőileg ezt a várakozást: versei a félúton megállt költőt festik, a szív és ész, a valóság és a hétköznapok, az álmok és a realitások, az illúziók és az elidegenültség keresztútjánál. Nagysága éppen ezért nem makulátlan, költészete pedig a félig kimondottság dilemmái között vergődő Én verseiből született meg. Többször fog újrakezdeni, mint egyszer is célhoz érni. A modern költészet pedig nem ismer kompromisszumokat, hiszen már József Attila idézte a régi pásztortáncot: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni”. Nagy László verseiben ennek a „pokolnak” a sejtelme és az alászállás ígérete van meg — azokkal a megtorpanásokkal egyetemben, amelyek a költői rettenet nyomán születtek. Nagy László tehát költő, aki önnön mértékétől és lehetőségétől riadt meg, s kiteljesítésétől fordult el, a jövőre bízva a megoldást.

A DETERMINIZMUS NEM TUDATI, HANEM CSELEKVÉSI-TÁRSADALMI KATEGÓRIA

(A determinizmus cselekvési-társadalmi alapjai)

TORDAI ZÁDOR

A determinizmus fogalmat itt — a mechanizmusok fogalomtípusa szerint — a determinációk működési módjára vonatkozóan használom. Ez annak jobb kiemelését szolgálja, hogy nem inert és adott valamivel van dolgunk, hanem a társadalmi mozgás sajátosságaival. Minthogy pedig a társadalom mindig mozgás, ezek magának a társadalomnak a sajátosságait érintik. Nézetem szerint a társadalmi determinációk csak úgy közelíthetők meg, ha mozgástípusok sajátosságainak tekintjük őket — egyszerűen azért, mert ezek csak az említett mozgásban léteznek. Semmilyen — a társadalmi léten belül és a társadalmi léthez viszonyítva — inert dolog nem játszik meghatározó szerepet, ha ahhoz nem kapcsolódik valamiféle társadalmi mozgás. Ezáltal viszont a determináció léte ebben az esetben is a szóban forgó mozgás szintjén ragadható meg. Hiszen éppen ezáltal válik a „magában létező” tárgy társadalmi tárggyá — márpedig az csak ebben az összefüggésben létezik inertként, ettől függetlenül az inertség jellege nem tételezhető.

A determinizmus fogalmának ilyen használata természetesen állásfoglalást tartalmaz: a fogalom egy meghatározott értelmezését. Név szerint azt, hogy a társadalmi meghatározottságok nem jelentenek valami (kívülről) adottat, hanem olyasmit, ami magában a jelenségben létezik, magának a jelenségnek a mozgását jellemzi és amelyet e mozgás jellegéből absztrahálunk. Úgy is megfogalmazhatnók, hogy a „mozgásnak” az adott feltételekre való „reagálásról”, illetve ennek módjáról van szó. Az viszont, hogy a mozgást emeljük előtérbe, azzal függ össze, hogy nézetem szerint a társadalomról nem azt kell mondani, hogy az mozgásban létezik, hanem inkább azt, hogy a társadalom tulajdonképpen maga mozgás, hogy nem más, mint ez a mozgás. Az említett mozgás, amennyiben azt az adott egyén — amely e mozgásnak egyszerre alanya és tárgya — úgy tekinti saját, mozgáson belüli szemszögéből, hogy egyben szempontját kívülre vetíti, és így azt kvázi-kívülről tekinti, történelemként jelenik meg számára. Amennyiben azt — és így a társadalmat — belülről tekinti, annyiban számára, mint az emberi lét, mint annak struktúrája és sajátos szerkezete, mint a lét a maga jellegzetes valóságában jelenik meg.

Minthogy a társadalmi determinációkról beszélünk, természetes, ha ennek vizsgálata során magából a társadalomból indulunk ki. De mi ez a társadalom? Az nem létezik a konkrét embereken kívül — vagyis

az egyéneken kívül. Ám, ha a társadalmat az egyének összességének tekintjük, akkor igen fontos kiemelni, hogy nem az egyének pusztá egymásmellettségéről van szó, vagyis nem izolált egyének összességéről. Egymással kapcsolatban lévő, egymással kapcsolatba lépő egyénekről van szó, és ezért mondhatjuk — Marx megfogalmazását követve —, hogy a társadalom emberi — azaz emberek közti — viszonyok összessége. E viszonyokra vonatkozóan létezik olyan felfogás, amely ezeket „adott” jellegűeknek tekinti. Nézetem szerint azonban ez megmerevitené őket. Megjegyezném azt is, hogy két „adott” — és inert — dolog között, legalábbis az inertség vonalán nem létezhet viszony. A viszony mindig viszonyulást jelent, vagyis mozgásban realizálódik, mozgásban létező kapcsolódás. Ugyanígy kell az emberi viszonyokat is tekinteni. Ebben az esetben azonban a mozgás tulajdonképpen tevékenység. Ezért azt is mondhatjuk, hogy az emberi viszonyok a tevékenység által és a tevékenységben léteznek. Bizonyos absztrakcióval az is mondható, hogy a viszonyok tulajdonképpen a tevékenységek között állnak fenn, ezek egymásba kapcsolódását és egymásra vonatkozását jelentik. Csak e kapcsolódás által létezik az emberek között is viszony. Ami azt jelenti, hogy a társadalmat tevékenységek összességének, praxis-totalitásnak kell nevezni. Azáltal viszont, hogy az emberi társadalom lényegének a praxist tekintjük, konkrétobb formában jelenik meg az a tétel, amely szerint a társadalom maga mozgás. Felbontva ezt az állítást oda fogunk jutni, hogy e mozgás konkrét formájának az egyéni cselekedetek sokaságát — totalitását — tekintjük. Az egyéni cselekedet tulajdonképpen a társadalmi mozgás „sejtje” és minden más szintű mozgást e cselekedetek olyan totalizációjának kell tekinteni, amely éppen e cselekedetek által a cselekedet-összességben valósul meg.

A CSELEKEDET

Bármilyen jellegű cselekedetet is vizsgálunk, azt fogjuk találni, hogy az közvetlen vagy közvetett formában valaminek a megváltoztatását — dolgok esetében átalakítását — célozza. A megtartásra, megóvásra irányuló cselekedet is tekinthető olyannak, amely megváltoztatásra törekszik: azoknak a tényezőknél, vagy annak a helyzetnek a megváltoztatására, amelyek a megóvandó tárgyat megszüntetéssel vagy átalakítással fenyegetik. A megváltoztatás tárgya sokféle lehet, fontos azonban megkülönböztetni, hogy az dolog vagy pedig viszony-e. Erre azért van szükség, egyebek között, hogy a tárgyat elhatároljuk a dologtól, vagyis jobban látható legyen, hogy ez esetben a tárgy fogalma nem anyagi tárgyat jelöl, hanem objektumot, vagyis nyelvtani értelemben vett tárgyat. Ez azt is jelenti, hogy a cselekvésben eleve két tényezőt tételezzük fel, az alanyt, amely nem más, mint az egyén, s a tárgyat, amelyre ennek a szubjektumnak a cselekedete irányul, és amely számára a cselekvés viszonyában adottként létezik. A vizsgált cselekedetre vonatkozóan most mellékes, hogy annak tárgya maga előzetes cselekvés terméke-e vagy sem, mert azt a cselekvés pillanatában mindenképpen már létezőnek tekinthetjük, és így a vizsgált cselekvés viszonyában az alanytól függetlenül létezőnek kell értékelni. A független és megelőző létet jelöljük azzal, hogy a tárgyról azt mond-

juk, hogy az a cselekvő számára adott. Az a két összetevő, amelyet a fentiek során megismertünk, egyben a cselekedet determináló tényezőinek is tekinthetők. A közkeletű determinizmus-elemzés általában ezekre támaszkodik, és belőlük próbál mindent megmagyarázni. Én mégsem ezt az utat követem, mégpedig több megfontolás alapján. Egyrészt nem vagyunk minden komponens birtokában, és így az elemzés akkor, ha csak az említetteket veszi figyelembe, nem tudja átfogni az egész jelenséget, amiért is az ebből fakadó csonkaság torz irányba viszi az elemzést. Másrészt viszont kiindulópontul a társadalmat választottuk, és ez ismét csak további vizsgálódásra készítet.

Amennyiben az egyént választanók a determinációkra irányuló vizsgálódásokban kiindulópontul, szükségessé válna az egyénre vonatkozó olyan elemzés, amely annak társadalmi jellegét, illetve az ezen belül jelentkező társadalmi komponenseket bontaná ki. Ez viszont olyan kiterőt eredményezne, amely során az egyén és a társadalom közötti viszony és esetleges konfliktus vonatkozásában eleve nem a társadalmiból indulnánk ki. Ami pedig a cselekvés tárgyát illeti, ez a tárgy lehet társadalmi és lehet nem társadalmi, azaz természeti. A természeti dolgok azonban ma már legtöbbször szintén társadalmiak. E társadalmi jelleg azt jelenti, hogy a tárgyakat emberi tevékenység alakította át, és ezáltal lettek a természeti tárgyak is társadalmiakká. Társadalmi jellegük a megelőző emberi cselekedetből fakad. Így visszatérünk a cselekedethez és ebből a körből a legkönnyebb úgy kitörni, ha más szempontból, más kiindulópontból bontjuk ki vizsgálatunkat.

Az egyénre és a cselekvés tárgyára vonatkozó e megállapítások arra utalnak, hogy ezekben jelen van a társadalmi. Kérdés csupán az, hogy ezt hol közelíthetjük meg a legközvetlenebb formában. Annak a marxizmus megállapításnak az alapján, amely a társadalmat az emberi viszonyok összességének tekinti, arra kellene következtetni, hogy ezt a társadalmat a cselekedetek viszonyulásaiban kellene keresnünk. Vizsgáljuk tehát ezt meg közelebbről.

Az eddigiek során a cselekedet komponenseit (az alany és a tárgy) emeltük ki. Vizsgáljuk meg most a cselekedet struktúráját. Szó volt arról, hogy a cselekedet a tárgy megváltoztatását célozza. Am a megváltoztatás nem öncélú; vagyis a cselekvő egyén a megváltoztatást egy túlmutató további cél érdekében tervezi és valósítja meg. A megvalósítás így mindig túlmutat önmagán, és az tulajdonképpen ezért az eszközszépek szintjén mozog. E közvetítéssel viszont a tárgyra irányuló cselekvés az átalakítás realizációján keresztül visszautal a cselekvőre, a szubjektumra. A megváltoztatásnak mint objektivációnak célja az objektiváció újraszubjektiválására utal, magyarul a megváltoztatott tárgy „felhasználására”. Ez minden cselekedetre áll, még arra is, amely a megváltoztatással látszólag lezárul, amelyet látszólag nem követ szubjektíváció. A cselekedet értelme ezekben az esetekben is túl van a konkrét objektiváción, például magában a tevékenységben mint aktusban. Akármerről közelítsük is meg a cselekedetet, tulajdonképpen értelme mindig túlmutat, mindig túl van a konkrét objektiváción. Úgy is mondhatnók, hogy az emberi cselekedet mindig transzcendálja önmagának objektivációját. A cselekedet realizációján túl teljesedik be, és minthogy ott nyeri el értelmét, tulajdonképpen ezen a szinten válik „azzá, ami”. Hogy egy példát mondjak, Marx mutatta ki, hogy a termelés — sajátos módon — a fogyasztásban zárul le.

Kérdés most már az, hogyan valósul meg ez a lezárulás, vagyis hogyan teljesedik be a cselekedet. A legegyszerűbb forma a közvetlen felhasználás — amely a cselekvő alany által történő szubjektíváció közvetlen formáját jelenti. Am a társadalmi lét mai szintjén ez a forma kivételesnek, illetve legalábbis kiegészítő és másodlagos jellegűnek tekinthető. A munkamegosztás — s az ennek megfelelő társadalmi lét — mai szintjén a cselekedet legtöbbször (és ez felel meg az alapvető strukturának) más emberekre, illetve más emberek cselekedeteire irányul. Csak e más cselekedetek eredményein keresztül tér az vissza az elsődlegesen cselekvő egyénhez, aki e más emberek cselekedeteinek objektivációját használja fel és e — számára másodlagos — cselekedetek eredményeinek szubjektívációján keresztül tetőzi be saját cselekedetét. Ez azt jelenti, hogy ezen a ponton a cselekedet „belép” a társadalmi szférába, hogy mint társadalmi cselekedet váljék a realizációt lehetővé tevő tényezővé. A cselekedet saját célját és értelmét a társadalmi kerestül önmagának társadalmivá tevésével valósítja meg. Ez az a szint tehát, amelyen az egyéni cselekedet társadalmi jellege megnyilvánul. Így azok a determinizmusok, amelyek ezen a síkon hatnak, éppen azok, amelyeket vizsgálatunk szempontjából kerestünk. És nemcsak arról van szó, hogy itt valósíthatjuk meg a legmegfelelőbbben a determinizmusok társadalmi szintű megközelítését, hanem arról is, hogy minthogy az egyén csak cselekvőként létezik, hogy léte a cselekvés, ezért a társadalmi az egyén világán belül jelenik meg, és így felbukkan az egyén társadalmi jellege is. Másrészt a cselekvés tárgya ebben az összefüggésben úgy jelenik meg — amennyiben társadalmi tárgyról van szó —, mint amely hasonló közvetett célú cselekvés terméke, olyané, amelyek éppen az általunk vizsgált egyén által célzott átalakításban valósul(hat) meg.

A SZINKRÓN DETERMINIZMUS

Minthogy a cselekvés realizációja során ható determinizmusok nem a cselekedetet megvalósító szűkebb oksági viszonyon belül — mintegy lineárisan —, hanem a realizációban magában és azzal egyidejűleg (sőt részben utólagosan) hatnak, ezért a determinizmus e típusát szinkrón determinizmusnak lehet nevezni. Arról a folyamatról van szó, amely során a cselekedet beleágyazódik a társadalmi valóság szövetébe. Az ekkori determinációk hatása természetesen nem pillanatnyi. Valójában a cselekedet értelmét kialakító *folyamatról* van szó, és ezért a szinkrón jelző megközelítő jelleggel bír.

A szinkrón determinizmus jellemzésének elősegítésére néhány példára hivatkoznék, amelyek eléggé élesen világítanak rá a jelenségre ahhoz, hogy a közelebbi elemzés számára szükséges támpontok birtokába juthassunk. Érthető, ha végtetesebb jellegű példákat ragadunk ki, mert ezek mondanak a legtöbbet. De éppen így válik lehetővé, hogy e determinizmus rejtettebb formáit is fel tudjuk a későbbiekben fedni.

Az első példa a szellemi alkotás realizációját érinti általánosabb formában, mégpedig azért, mert ez esetben sajátos realizálódásról van szó. A szellemi alkotás — legalábbis részben — nem egy maga, az alkotó által majdan szubjektíválható tevékenységet céloz, hanem éppen

a másik ember általi szubjektívációt — a mondanivaló interiorizációját — tüzi célul. Az alkotó meghatározott értelmet akar közvetíteni, az övéhez hasonló állásfoglalás más emberben való létrejöttét szeretné elérni. Az utóbbi mint interiorizálás azonban nem az alkotótól függ, hanem a befogadótól. Ennyiben a mű realizálása mások által történik, mások hatalmában van. Ezt ők saját „törvényei” szerint végzik el. A mű realizációjának jellegét ennyiben ők határozzák meg, illetve azok a determinánsok, amelyek őket determinálják. Ezért van az, hogy különböző rétegek egyénei ugyanazt a művet másképp realizálják, és ez a különböző jellegű realizálódás képezi a mű igazi megvalósulását. Ezáltal egyértelmű mondanivaló is sokrétűvé válhat, s ez lehetővé teszi azt is, hogy a mű összetettségéből más és más oldalak kerüljenek a realizáló interiorizálás során előtérbe. Ezeknek az eltérő interiorizálásoknak együtteséből alakul ki az a kép, amely a mű „társadalmi testét” jelenti. Ha a képletet leegyszerűsítjük s egy célt vagy legalábbis egy központi célt tételezünk fel, amelynek realizálódását vizsgáljuk, vagyis ennek társadalmi, tehát az egyes rétegekben jelentkező „fogadtatását”, akkor is azt fogjuk találni, hogy az ezt meghatározó tényezők legalábbis részben az adott mű szempontjából külsőlegeseek. A mű részben az alkotótól független tényezők által lesz „az, ami”. E független tényezők szerepét legjobban az világíthatja meg, ha egy-egy mű „utótörténetét” tekintjük végig.

De vegyünk egy másik példát más területről. Eléggé ismert a századfordulóbeli radikális polgárság politikai harcának jellege és története. Hivatkozhatnánk Franciaországra, ahol ez a legszembeszökőbben nyilvánul meg, vagy Magyarországra, amely számunkra ismertebb. Mindenképpen azt fogjuk találni, hogy e küzdelem értelmét és jellegét csak részben az adott kispolgári réteg határozta meg. Azt valójában a proletariátus és burzsoázia (illetve más poláris osztályok) küzdelme határozta meg. Minden konkrét akciójuk éppen az említett alapvető osztályok küzdelme által nyerte el tényleges arculatát. Ne gondoljuk azonban, hogy ez abból kifolyólag, hogy középrétegről van szó, speciális eset. Ha a társadalmi küzdelmek két fő osztályára tekintünk, akkor sem juthatunk arra a konklúzióra, hogy azok harcát, tevékenységét az illető osztály *egymagában* határozza meg. Már a poláris szembeállítás is azt jelenti, hogy mindenik osztály önmagát a másikhoz viszonyítottan fogja fel és határozza meg, hogy a másikhoz viszonyítottan válik önmagában való osztályból önmagáért való osztállyá. A küzdelem történeti alakulására pedig a kölcsönös meghatározottság még inkább igaz és konkrét cselekedetek is éppen ebben a kölcsönös meghatározottságban nyerik el objektív értelmüket. Egy egész történelmi időszakban a proletariátus egyik harci célja a munkabérek emelése volt. Ez a küzdelem egyúttal egyik komponense lett annak az úgynevezett „fogyasztási társadalomhoz” vezető folyamatnak is, amelyben a burzsoázia éppen ezek között a keretek között próbálta saját érdekeit továbbra is biztosítani. A két osztály közötti küzdelem alakította ki a kapitalista társadalomnak ezt az új arculatát, amely azután a maga során alapja lett a munkásosztály új típusú küzdelmeinek. Ez az új keret viszont a régi típusú harci formákat is átformálta azáltal, hogy megváltoztatta azok perspektíváit.

Vagy a polarizált helyzet legkiélezettebb formájából: a háború egy csatájában minden akció értéke és hatása az ellenfél reagálásától is

függ, illetve ez utóbbi következtében alakul ki, válik történelmivé, nyeri el objektív jellegét. Az adott cselekedet önmagában semmiképpen sem értékelhető helyesen.

A példákat sorolni lehetne — a végtelenségig. Valamelyes kikerekítés végett még megemlíteném a tőkés gazdasági élet két jelenségét. Gondoljunk arra, amit Marx az értéktörvény megvalósulásáról mond. Hogy az egyedileg befektetett munkától függetlenül az áru a maga értékét a piacon, a csere során, a társadalmi forgalomban fedi fel, s hogy ez az érték a hasonló jellegű árukba fektetett munkamennyiség és minden árukba fektetett társadalmi munkamennyiség által, illetve az ezekhez való viszonyban határozódik meg. Így az árut produkáló tevékenység által létrehozott értéket tulajdonképpen mások — mindenki — határozzák meg: az, ahogyan az adott munka a társadalom egészének munkáján belül megtalálja a maga helyét. Vagy gondoljunk például az átlagprofitráta kialakulására. Ebben az esetben is azt találjuk, hogy az egyéni tevékenység realizációjának egyik lényeges meghatározó tényezője az adott egyénen kívül van és hogy az valójában a tőkés termelés adott egésze. Az egyén a maga cselekedetével „belép” ebbe az egészbe úgy, hogy ezáltal az ő cselekedete részben rajta kívül — név szerint az egész által — határozódik meg. A profitja nem annyi, amennyi értéktöbbletet az ő üzeme termel: az a termelés egészében elfoglalt helyétől, az összes többi tőkés vállalat tevékenységétől függ. Ez pedig minden tőkére éppúgy áll, mint ahogy az értéktörvény esetén állt az említett jelenség mindenkire, aki árut termelt. A látszólag izolált egyének minden tevékenységének realizációját az *összesség* határozza meg. A meghatározó tényező tehát ez esetben az egész, a totalitás, amellyel egyénenként vannak kapcsolatban, amely mintegy „szembenáll” velük. Ez a totalitás az összes többi egyént tartalmazza, egybefogja éppúgy, ahogy a másik egyén szemszögéből a többiek képezik ennek az egésznek egységbe fogott egyik momentumát. Ebből, a sajátos helyzetből fakad az, hogy a realizációnak ebben a meghatározásában a meghatározó tényező mindig máshol van, mindig a többieknél van, és az mindig kicsúszik és megszökik, ha az ember azt nem magában a totalitásban keresi. Ha nem így keresi, akkor a totalitás is mintha mindig „másutt” lenne és azt mindig mintha a „többiek” képeznék. Sajátos jellegű kölcsönösségről van tehát szó.

Első megközelítésben ennek a sajátos kölcsönösségnek az okait az adott vonatkozásban cselekvő egyének izoláltságában lehetne keresni. Különösen a profitráta és az értéktörvény érvényesülése során különálló, egyedileg cselekvő emberek sokasága került szembe egymással. Fel lehetne tételteni, hogy a sajátos eredő az egyéni törekvések sokféleségéből fakad. Olyan összefüggés lenne ez, mint amely a gáznymás és a Brown-féle mozgás között áll fenn. Azt hiszem azonban, hogy ez az analógon nemhogy megnyugtató lenne, hanem éppen figyelmeztet — legalábbis akkor, ha nem akarunk a mechanisztikusan vulgáris „megoldások” hibájába esni. Amint a tárgyunkat képező jelenséget jobban megvizsgáljuk, a figyelmeztető momentum jogossága megszilárdul. Ugyanis az egyéni magatartások izolált sokaságát sohasem fogjuk abszolút sokféleségűnek találni, hanem ebben hasonló törekvések csoportjaival találkozunk. (A hasonlóság az esetben, ha a vizsgálat egy szempontot, egy vonatkozást emel ki, bizonyos egyszerűsítéssel azonos-

ságnak is tekinthető.) Az abszolút sokféleség, vagyis az az állapot, amikor minden egyén más-más jellegű, az abszolút sokféleség egy-neműségének is tekinthető. Reális elemzés során a kép differenciált és strukturált lesz. Másodsorban azt a kört, amelyen belül a jelenséget megfigyelhetjük, nem tekinthetjük tetszőlegesnek, mert mindig azt fogjuk találni, hogy feltételekhez kapcsolódik. Amikor egy adott cselekvéstípus az egyének egy csoportjában felfedezhető, akkor kiderül az is, hogy a benne részt vevő egyének nem tetszőlegesek. Ebben is általánosabb érvényű struktúrára bukkanunk. Ezért az izoláltságot végül is nem tekinthetjük sem egyetlen tényezőnek, sem olyannak, amely önmagában hat.

Vizsgálódásunkat két irányba folytathatjuk. Vizsgálhatjuk egyfelől az eltérő csoportoknak megfelelő cselekedetek kölcsönhatását, és vizsgálhatjuk a relatív izoláltság tényét, az ezt létrehozó körülmények vonalán. Ez a két irány azonban nem zárja ki, hanem kiegészíti egymást.

Az első lehetőségre vonatkozóan az említett példáink nyújthatnak támpontot. Ezek arra utalnak, hogy amennyiben meghatározott csoportok állanak egymással szemben, annyiban cselekedeteik realizációja mindig attól is függ, hogy a szembenálló másik csoport hogyan reagál, válaszol az adott cselekedetre. Ez különösen polaritások viszonyánál világos. Persze a társadalomban a polaritás nem tisztán létezik, hanem mindig eltérő és szembenálló csoporttendenciák szövetén belül, mint a „szövetet” jellemző és azt rendező konfliktus. Ez azonban azt jelenti, hogy a többi tendenciák legalább befolyásolják a polarizáló és poláris konfliktus alakulását. Tehát az adott polaritás által már meghatározott cselekedetet a másodlagos csoportok cselekvése kiegészítőleg határozza meg, és a realizáció ezek együtteséből alakult ki. Eltérő tendenciájú csoportok esetében — akkor is, ha ezek között nincsen polaritások viszony — a csoportoknak megfelelő cselekvések összekapcsolódása és ezeknek az egész praxisegyüttesen belüli helyzete az, ami meghatározó jelleggel bír. Következésképpen a társadalmi rétegek és osztályok léte a cselekvések olyan jellegű determináltságát eredményezi, amelyet a szinkrón determinizmus fogalmával jelöltünk. Megfordítva, tehát: a szinkrón determinizmus léteének egyik okát az osztályok és rétegek tényében találjuk. (Csak egy utópisztikus homogén társadalomban szűnne meg a determinizmus ilyen formája — ám a történelem ilyen homogén társadalmat nem ismer, s én magam kételkedem a lehetőségében.)

Hasonló problémával találkozunk akkor, ha a cselekvést egy adott társadalmi csoporton belül vizsgáljuk. A probléma azonban itt csak részben azonos — annyiban, amennyiben a csoporton belül belső rétegződés kölcsönhatása érvényesül — például egy osztályon belül a rétegeké és tendenciáké. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy vannak olyan csoportok — éppen a polaritások —, amelyek kölcsönhatásban konstituálódnak, vagyis amelyek léte egy sajátos konfliktusbeli kölcsönösségre épül úgy, hogy mindenik a másik törekvéseinek tagadásával állítja saját magát és céljait. Ez a kölcsönös tagadólagos állítás azonban nemcsak egymáshoz viszonyítottan létezik, hanem úgy viszonyul egymáshoz, hogy a tagadás egy közös alapra kapcsolódik. Arra a közös alapra, amelyen maga a konfliktus és a konfliktusos csoportok létrejöttek. Ezen a ponton a társadalmi lét egy másik

szintje kerül előtérbe. Ez a másik szint — ezt a konkrét analízisek bizonyíthatják — a gazdasági lét.

Ám a gazdasági létből fakad az is, hogy az egyének csoportja rokon jellegű szituációk alapján léteznek. Rokon jellegű helyzetek és a rokon jellegű magatartások halmaza azonban önmagában még nem jelent totalitást, ez még nem áll össze csoporttá, pl. önmagáért létező osztállyá. Ha csak ennyit veszünk figyelembe, akkor izolált egyének sokaságával kellene számolnunk. Minthogy azonban azok a tényezők, amelyek következtében a csoport egyénei hasonló helyzetben vannak, maguk is emberi cselekvésből fakadnak és azokat folyamatos emberi cselekvés tartja fenn, azért ezek együttesen — vagyis a helyzetek és az azt fenntartó cselekvések — konstituált erőként, totalitásként jelennek meg. A hasonló helyzet tulajdonképpen abból fakad, hogy egy külső totalitással vannak — hasonló — viszonyban. Azok a látszólag izolált egyének, amelyek az ellentétes pólus egyedeinek sokaságát képezik, totalizált csoportként jelennek meg. S ez így van még akkor is, ha csoportjellegük — a meghatározó totalitás jellege következtében — potenciális. Ezért aztán az egyének mindig totalitással állnak szemben, és egy totalitással szemben az izolált egyén tehetetlen, mert izoláltsága következtében az adott totalitás, amelyhez viszonyul — függetlenül attól, hogy az az ő érdekeiknek megfelelő, vagy azzal ellentétes jellegű, őt is totalizálja. Ennek következtében a szinkrón determináció nemcsak cselekedetüket határozza meg, hanem specifikus módon létüket is. Ez a sajátos mód magában foglalja azt is, hogy tehetetlenségük egy adott ponton érzékelhetővé válik számukra. Ez a tehetetlenség pedig szerepet játszik abban, hogy saját magukat — a fennálló ellenséges totalitást tagadva — csoporttá tegyék, vagyis totalizálják. És így a számukra ellenséges totalitásnak e tagadólagos totalizációja saját csoportlétüknek alapjává lesz.

A probléma magva tehát ott található, hogy az egyének mindig totalitással állnak szemben, és így totalizáció hatása alatt vannak. De ez azt is jelenti, hogy a totalizáció az a folyamat, amelynek során cselekedeteik elnyerik objektív értéküket. Továbbá az egyének úgy jelennek meg ennek következtében, mint valamely totalitás részei. A totalizáció a totalitás részévé való tevést is jelenti. E folyamat azonban az egyén társadalmi jellegének realitását, illetve realizációját is jelenti. Társadalmi voltuk és totalizáltságuk egyet jelent, és e folyamat megvalósulása — valóságának elsődleges szála — a cselekedetek totalizációja. Ez utóbbi pedig éppen az, amit szinkrón determinizmusnak nevezünk.

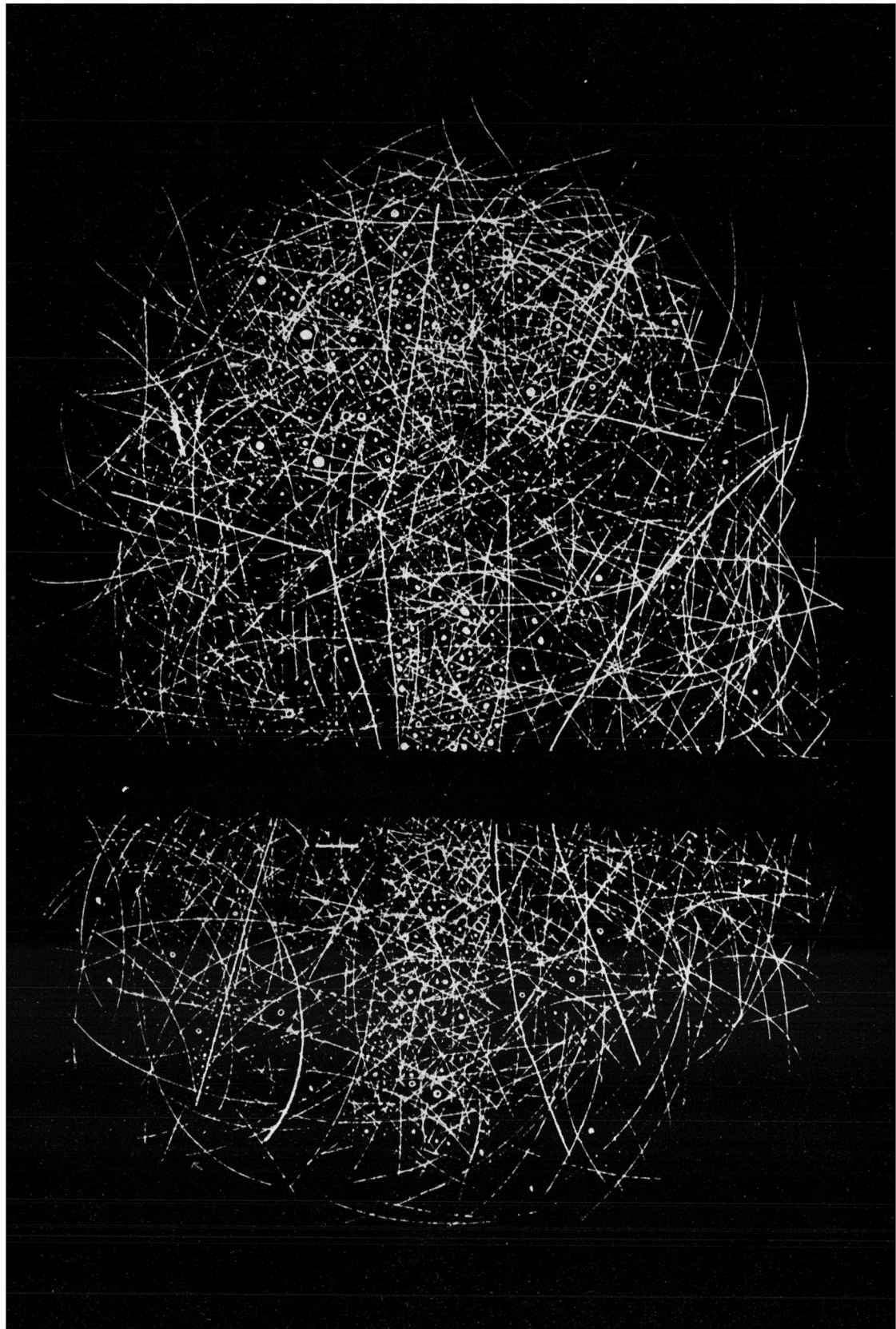
Az viszont, hogy a szinkrón determinizmus milyen tartalmú meghatározottság, a meghatározottság milyen jellegét jelenti, az a totalitástól függ, annak struktúrájától és attól a helytől, amelyen az adott egyének cselekedete, a totalizáció következtében „besorolódik” az egészbe. Ez a hely egyben a struktúrához való viszonyt is jelenti. Így a totalizálódás jellege a társadalom egészének jellegétől függ és attól, hogy az adott egyén milyen helyet foglal el ebben az egészben. Következik ebből, hogy a determinizmus ezen típusa tartalmilag is és „működési módjában”, „formájában”, a társadalmi struktúrától függően más és más e struktúra különböző pontjain.

Minthogy a szinkrón determinizmus és a totalizációs folyamatok tulajdonképpen ugyanannak a jelenségnek különböző vonatkozásait képezik, a szinkrón determinizmus jellemzése érdekében szükség van a másik aspektus vizsgálatára is.

A TÁRSADALMI TOTALIZÁCIÓK

A társadalmi lét szintjén a leghelyesebb az lenne, ha csak a társadalom egészét neveznők totalitásnak, ezen belül pedig minden jelenséget inkább totalizációnak. A társadalom totalitásán belül ugyanis totalitásról csak relatív értelemben lehet beszélni. Annak érdekében azonban, hogy az egyes folyamatok jellegét ki lehessen emelni, az egyes egységek zártságát, relatív szilárdságát nyitottabb és változékonyabb egységektől meg lehessen különböztetni, mégis lehet totalitásokról beszélni, de ezt relatívan kell érteni — figyelembe véve azt, hogy inkább a totalizációs folyamat bizonyos típusának jelöléséről van szó. E megkülönböztetés abból fakad, hogy totalizációról is kétféle értelemben lehet beszélni. A relatív totalitás létrejötte és lényegi átalakulása tekinthető a totalizáció egyik formájának. Az említett relativitásból következik az is, hogy totalizációnak kell tekintenünk azt a folyamatot, amelyek során egy relatív totalitás folyamatosan megújítja létét, azt a módot tehát, amelyben ez létezik. Ez utóbbi totalizáció a csoporthoz tartozó egyének cselekvéseinek egységesítésében valósul meg, mert éppen azáltal létezik és újítja meg önmagát a relatív totalitás, hogy mint egység az egyének cselekedeteinek sorát mintegy összefogja. E folyamat eredményeként jelenik meg a relatív totalitás mint olyan kvázi-egység, amely látszólag önállóan reagál a társadalmi lét eseményeire, illetve „mozog” e lét eseményei közepette. Valójában itt az egyéni cselekedetek sorának sajátos egységbe olvadásáról van szó. Ezért a csoportot nem tekinthetjük ténylegesen szubjektumnak — ezen a szinten a szubjektum csak látszólagos jelenség, amely éppen a totalizáció jellegéből fakad. E befelé történő totalizálás mellett ugyanez a relatív totalitás — és ez áll minden társadalmi totalitásra — kifelé is totalizáló hatással van, amennyiben az őt alkotó csoporthoz nem tartozó egyéneket és egyének cselekvéseit ugyancsak igyekszik totalizálni, vagyis saját hatáskörébe bevonni és ennek megfelelő „értelemmel” felruházni. Végül megfigyelhetünk egy harmadik totalizációs tendenciát: a társadalmi lét megfelelő körében bekövetkező eseményeket, vagyis cselekvésösszességeket az említett totalitás szintén totalizálja, amennyiben őket „saját” céljainak, tendenciáinak megfelelően értelmezi, azokra reagál, azokat saját cselekvésösszességének kiindulópontjává teszi. Ez utóbbi által saját cselekvésrendszerébe „beépíti” a másik cselekvésrendszer objektívációit, azokat saját cselekvése által meghaladja, s ennek következtében e meghaladás mértékében megváltoztatja e objektívációk értelmét.

Minthogy a társadalom egészén belül több relatív totalitás létezik — amelyek eltérő érdekek „képviselői” —, minden egyes cselekedetet vagy cselekedetcsoportot (és ezen keresztül a cselekedetcsoportot konstituáló egyedi cselekedeteket) több totalizációs folyamat fogja át, vagyis azokat eltérő módon és eltérő tartalommal több relatív totalitás totalizálja. Ezáltal a szóban forgó cselekedetek e több irányú tota-

lizálás nyomán több értékűvé, több arculatúvá lesznek. (Így a szinkrón determináció is többbretűséget eredményez, mert sokoldalú és többszintű totalizáció során alakítja ki a cselekedet „értelmét”).

Ami most már a relatív totalitásokat illeti, ezek között is differenciálnunk kell. Vannak olyan totalitások, amelyek nem bírnak totalizáló centrummal, hanem közvetlenül és spontánul konstituálódnak. Ezek közé kell a társadalmi rétegeket és az osztályokat sorolni. Más totalitások viszont rendelkeznek ilyen centrummal, és ezért ezek belsőleg strukturálódnak, és bizonyos fokig intézményes formát öltenek. E másodlagos totalitások az elsődlegesek spontán létéből nőnek ki, az azokban jelentkező tendenciák kifejeződése és realizációjaként. Ezáltal viszont e centrummal rendelkező totalitások maguk is a spontán totalitásoknak másodlagos totalizáló centrumai lesznek. Minthogy a spontán totalitáson belül — részben annak spontán tagoltsága következtében — többféle tendencia létezik, ezért lehetséges, hogy ugyanarra az elsődleges totalitásra több másodlagos centrummal rendelkező totalitás épüljön fel. Ez esetben a spontán totalitás tendenciája potenciális szintről reális társadalmi erők szintjére emelkedik, és lehetségessé válik az is, hogy abból eredően, hogy ezek a lehetőségek az egész spontán totalitásnak is lehetőségei, a centralizáló másodlagos totalitások az egész spontán totalitásra irányuló totalizációs törekvéseik következtében konfliktusba kerüljenek. Vannak ezenkívül olyan totalizáló centrumok és ennek megfelelő totalizációs folyamatok, amelyek egy átfogóbb spontán totalitás kifejezéséként antagonisztikus totalitásokat fognak össze. Ilyen jellegűnek tekinthetjük például az államot. Tulajdonképpen e relatív totalitások képezik a társadalmi struktúra láncszemeit, ezek összessége alkotja magát ezt a struktúrát, mind „vízszintes” formában — például osztály, réteg —, mind pedig „függőleges” formában — például a társadalmi lét szférái, vagy egyes társadalmi intézmények. A társadalom mint totalitás relatív totalitások szöveteiből állónak tekinthető, és éppen e relatív totalitások képezik a társadalom tagoltságát. Amennyiben ezeket a totalizációs folyamatokat, a társadalmi létnek ezeket az elemeit relatív totalitásnak tekintjük, akkor ezzel specifikus oldalról értékeljük őket — abból a szempontból, amely leginkább segít felfedni a viszonyokat, amelyekben ezek az egyénhez viszonyítva, illetve egymáshoz viszonyítva állanak.

A relatív totalitások között igen sokoldalú és eltérő jellegű kölcsönös viszony létezhet. Az antagonisztikus totalitás totalizációs viszonyára a kölcsönös tagadás jellemző, és a negációk egész rendszere e kölcsönösségen kívül kiterjed más jellegű relatív totalitásokra is — természetesen különböző formákban. Ez utóbbi jelentkezik például az úgynevezett közbülső társadalmi réteghez való viszony esetében. A kölcsönösen tagadó totalizálásra közvetlenül az jellemző, hogy az egyik tendencia totalizációja egyrészt a másik totalitást igyekszik detotalizálni — vagyis felbontani —, másrészt pedig arra törekszik, hogy az ellentétes csoport tevékenységét a maga érdekében totalizálja. Ez utóbbit úgy is tekinthetjük, hogy a szembenálló osztály totalizációját saját tendenciáinak és érdekeinek megfelelően retotalizálja. A negáció tulajdonképpen a totalizálás és retotalizálás folyamatos viszonyát jelenti. Jelentkezik retotalizálás nem konfliktusos viszonyok esetében is, ez azonban a másmilyen tagadó jelleg következtében más típusú —

például nem tartalmaz szükségszerűen detotalizációs tendenciát. Végeredményben azt lehet mondani, hogy e totalizációs és retotalizációs folyamatokból alakul ki az „eredő”, és ezért kell igaznak tekintenünk azt, hogy a történelem menetét nem az egyik vagy a másik osztály determinálja, hanem a közöttük folyó küzdelem, vagyis az osztályharc.

Nemcsak ebben a vonatkozásban beszélhetünk azonban retotalizációról. A társadalmi lét különböző szintjei szintén tekinthetők totalizációs folyamatoknak. Ezek ugyanakkor, amikor saját szintjükön mint totalizáció jelennek meg, más szintek létét, a más szinteken megvalósuló cselekvésösszességet és az azon megvalósuló totalizációt szintén totalizálják, vagyis tulajdonképpen retotalizálják. Ugyanakkor pedig ezek a folyamatok más szinteken ismét retotalizálódnak. Például egy politikai akció, amely a maga szintjén totalizációt jelent, egyben gazdasági és ideológiai cselekvések retotalizációja, és ugyanez, amikor megvalósul, a gazdasági és ideológiai életre való hatása következtében az utóbbi szinteken további retotalizáció alapja és tárgya lesz. Hasonló a helyzet bármely szinten történő cselekvéssel. A különböző retotalizációk azonban eltérő jellegűek, mert jellegük függ például a szintek sajátosságától, valamint a köztük fennálló kapcsolat jellegétől. Tulajdonképpen a retotalizáció éppen ezeknek az összefüggéseknek és kapcsolatoknak a megvalósulását, azok valóságát jelenti. Továbbá e retotalizációk során az egyszerre létező kapcsolatok egyúttal időbeliek is. Az időbeliséget felbontva pedig bizonyos jellegű körösség figyelhető meg. Például az ideológia, amely a többi szintek tapasztalatainak konklúzióira épül, mint magatartás — mert az ideológia mindig magatartás a jelenségekkel és a társadalommal kapcsolatosan — egyben cselekvés forrása is, és így okként jelenik meg más szintű cselekvések és totalizációk vonatkozásában. A retotalizációk említett egyidejűségéből és relatív körösségéből fakad a társadalmi mozgás bizonyos jellegű önmeghatározottsága. Ám ez az önmeghatározottság és önmozgás nem zárul teljesen „saját magába”. A különböző totalizációkat ugyanis függő változóknak kell tekinteni, ugyanakkor, amikor találkozzunk egy relatív független változóval: a gazdasági léttel. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi lét különböző szintjein a lehetőségkeretek más jellege áll fenn, mint amilyen jelleggel az anyagi feltételek jelentenek kereteket, mégpedig olyanokat, amelyek egyben megváltoztatásuk, szélesítésük lehetőségeit is adottként nyújtják. (Jegyezzük meg, hogy az utóbbinak már nemcsak az anyagi feltételek által meghatározott, hanem a társadalom egészétől függő jellege is van.) A gazdasági szint abban is speciális jellegű, hogy totalizációja során éppen ez az, amely totalitásba fogja a társadalmi totalizációk sokaságát, tulajdonképpen összességét. Így az az egység, amely a retotalizációk következtében sokoldalú és sok tendenciájú egységesülést jelent, a gazdasági totalizálás következtében meghatározott egységgé válik. Ennek a retotalizációs folyamatnak az eredményeként realizálódik, illetve helyesebben létezik a társadalom mint adott totalitás.

Ebben a sokrétű strukturált totalizáció-együttesben válik a cselekedet „azzá, ami”, nyeri el objektív értelmét, jellegét. A retotalizációk egymásba fonódó léte következtében a cselekedetre ható sokféle totalizáció egymást kiegészítve és kölcsönösségben egyszerre érvényesülve hat szinkrón módon és időben kibontakozó formában. Ezek következtében a cselekedet társadalmi valósága relatív szinkrón jelenségként

realizálódik. A társadalmi együttes így „szinkronizáló” jelleggel bír az egyénre vonatkozóan. Ugyanakkor azonban az egyénnek is van a társadalmi totalizációkhoz viszonyított „szinkronizáló” jellege. A különböző struktúrák és totalizációk — bármilyenek is legyenek — az egyének cselekedetei által és ezekben léteznek. A társadalmi totalitás struktúrájában a különböző totalizációk partikuláris jellegűek. E partikuláris totalitásokat pedig az egyének léteztetik. Minden egyén azonban a társadalom egészének „hatása alatt” áll, mindenkik a struktúrában elfoglalt hely közvetítésével létezik és cselekszik meghatározottan. A különböző hatások az egyénben összefonódnak, szinkrón módon léteznek. Bizonyos értelemben azt is mondhatjuk, hogy ezeket az egyén totalizálja. Minthogy pedig a társadalom az egyének összessége és az összes tendenciák és totalizációk az egyéneken „futnak” át, így az egyének a különböző totalizációknak sajátos csomópontjai is. Az egyének az őket érintő valóságot totalizálják, és ezt teszik azáltal is, hogy azokat saját céljaiknak megfelelő irányban meghaladják. Így determináltságuk egyben a determináló tényezők totalizációját jelenti. Minthogy az egyének nem a társadalom egészével vannak kapcsolatban, hanem azon belüli totalitásokkal és totalizációs folyamatokkal, ezért ez utóbbiak közvetítő láncszemet is jelentenek. Mediációk sokaságával van dolgunk, és a kapcsolódások éppen e mediációkat képező totalizációs folyamatok kapcsolódásai által léteznek.

Amennyiben tehát a társadalmat totalitásnak tekintjük, ezt a totalitást nem értékelhetjük homogénnek, azaz olyanak, amelyben a totalitás és a rész kölcsönösen és teljesen egymásban és egymás által léteznek. A kettő viszonyára éppen a struktúra, a tagoltság jellemző, és ez mindkét irányban fennáll. Ezt a struktúrát továbbá nem egyszerűsíthetjük le egyetlen viszonyra, és valamelyik momentum domináns jellegét is csak a struktúrán belül és annak közvetítésével lehet valóságosnak tekinteni. Az egész és a rész viszonyában éppen a retotalizáció az, amit döntőnek kell tekinteni, mert ez az a kölcsönösségi viszony, amely által a különböző totalizációk összekapcsolódnak, és ugyancsak ezen a módon érvényesül a gazdasági lét különleges szerepe is.

A totalizációra vonatkozó e néhány általános észrevétel során érinteni kell a totalizáció megvalósulási módját. A totalizáció fogalmát nem használhatjuk, mint valami mindent magyarázó kvázi-mágikus fogalmat, mert ilyen használat következtében tulajdonképpen olyan üres fogalommal lenne dolgunk, amelyet mindenki azzal a tartalommal tölt meg, amellyel akarja.

A totalizáció esetében tulajdonképpen értelmezésről vagy egy cselekvési rendszerbe való beépítésről van szó. Az egyik eszmei, a másik gyakorlati totalizációt jelent. A kettő természetesen szétválaszthatatlan, mert a gyakorlati totalizációt majdnem mindig megelőzi az eszmei, amely az adott ténnyt — mások cselekedetének objektivációját — értékeli, és saját érdekeihez, céljaihoz viszonyítva mint cselekvések lehetséges (pozitív vagy negatív jellegű) kiindulópontját értelmezi. (Hogy a kapcsolódó cselekvés rokon jellegű vagy ellentétes, vagyis pozitív vagy negatív viszonyt tartalmaz, az itt a mi szempontunkból mellékes.) A cselekvés tényleges totalizációja tulajdonképpen az a „beépítés”, amely során a tárgyat képező objektivációt cselekedetsor kiindulópontjává tesszük, azaz a szóban forgó objektivációt magát, vagy

pedig ebből kiindulva, ehhez kapcsolódva, más objektivációkat megváltoztatunk, átalakítunk, és ezáltal a tárgyként szereplő objektivációt meghatározott irányban meghaladjuk. Ez a megváltoztatás és meghaladás meghatározza a tárgy értelmét, illetve a tárgyként szereplő objektiváció értékét, azt „visszamenőleg” új arculattal ruházza fel. (Az egyének totalizációja tulajdonképpen cselekedeteik totalizációja által valósul meg, és amikor ez a totalizáció ismétlődő jellegű, illetve relative állandó, akkor hatása nemcsak egy cselekedetet érint, hanem magát a cselekvőt is. E hatás második lépcsőfoka az, amikor a cselekvő a totalizációkat, illetve hatásaikat interiorizálja.)

Az elmondottak alapján visszatérhetünk az eszmei totalizációra, és megállapíthatjuk, hogy az a tárgyban létező lehetőségeket és az arra jellemzővé tett értelmeket bontja ki — minthogy éppen ez realizálódik később a cselekvésben. Így ez az eszmei totalizáció egyrészt a tárgyba foglalt lehetőségekhez, másrészt a tárgyat meghaladó cselekvés szubjektumának lehetőségeihez — illetve érdekeihez, tendenciáihoz — kapcsolódik. Ezzel tulajdonképpen eljutottunk egy újabb kérdéskörhöz, a tárgyba foglalt lehetőségek determináns jellegének kérdéséhez.

A TÁRGY MINT DETERMINÁNS

A cselekvés tárgya kétségkívül adottnak tekinthető. Ez azt jelenti, hogy azok nem tetszőlegesek, és így a lehetséges tárgyak összessége — beleértve viszonyaink összességét is — eleve megadja a cselekvés lehetőségeinek kereteit. De csak keretekről van szó. A szinkrón determinizmus és a totalizációk vizsgálata mutatja, hogy a tárgyak mint adottak részben a hozzájuk kapcsolódó cselekvés által megvalósított totalizációk következtében nyerik el végleges objektív arculatukat. A reájuk irányuló cselekvés a cselekvés céljai által meghatározott értelmezést tételez fel — függetlenül attól, hogy ez az értelmezés tudatosan is megjelenik, vagy csak közvetlenül a cselekvés szintjén realizálódik kvázi-spontán jelleggel. Ennyiben tehát az adottként létező tárgy részben a cselekvés szintjén kerekedik ki „azzá, ami”. Ezt úgy is lehet tekinteni, hogy e totalizációk során a tárgyban rejlő potenciális lehetőségek valóságos tulajdonságokként és jellegekként jelennek meg, illetve a potenciális lehetőségek bizonyos része exponálódik és realizálódik. Ez azonban csak részmomentum. Amennyiben egy objektivációt a hozzá kapcsolódó cselekedet önmagában nem alakít át, hanem csak ebből indul ki, úgy nem a tárgy változik meg, hanem annak funkciója, vagyis az együttesben játszott szerepe. Így a változás cselekedethez viszonyítva jelenik meg s oly módon, hogy a tárgyat az azt létrehozó cselekedetbe foglalt célhoz — szándékhoz — viszonyítva értelmezi át. A megváltoztatás tehát a tárgyhoz kapcsolódó viszonyokat célozza. Így a tárgy kettős értelemben jelent lehetőséget, mert a lehetőségek a tárgyhoz kapcsolódó viszonyokhoz vonatkozóan is realizálódnak. Ez esetben a lehetőségeket a tárgyhoz kapcsolódó viszonyok és a tárgy objektív tartalma együttesen tartalmazzák és képezik. A tárgy mögött megjelennek a viszonyok és ezeknek a viszonyoknak az átalakításáról van szó. Minthogy pedig a tárgy értelmét éppen ezek a viszonyok határozzák meg, ezért lehetséges, hogy a viszonyokra vonatkozó átalakítás

magának a tárgynak az értelmét is megváltoztatja. Amennyiben az elsődleges viszonyokat totalizációnak tekintjük — és annak is kell tekintenünk —, akkor az átalakítás retotalizációjaként jelenik meg, és mindkettő a szinkrón determinizmus egy-egy momentumát képezi. Ezen a módon alakulnak ki a viszonyok realitásai, és a viszonyok egymáshoz való kapcsolódásában bizonyos szempontból tekintve maga a tárgy mintegy közvetítő szerepet játszik. Az elmondottakból most már következik, hogy minthogy a tárgy viszonyokban létezik, azt nem tekintjük a ráirányuló cselekvéstől, vagyis a retotalizációtól teljesen függetlenül létezőnek. Úgy is mondhatjuk, hogy a retotalizáció a tárgyat magát, amelyre irányul, úgy tartja fenn, hogy a retotalizáció állító vagy tagadó jellegétől függően egyúttal az azt jellemző viszonyt is tagadja vagy fenntartja. Mindenképpen tény, hogy itt sajátos, két arculatú jelenséggel van dolgunk, amennyiben a retotalizáció értelmezve alakítja a tárgyat, és amennyiben az azt egyúttal mint tőle függetlent fenn is tartja. A tárgyra irányuló fenntartó jelleg más vonatkozással is bír. Név szerint azzal, hogy a retotalizáció bizonyos értelemben ténylegesen fenntartja, vagyis tovább létezteti a tárgyat és ez még a negáció esetén is fennáll, igaz, ez esetben paradox jelleggel. A megszüntetést a negativitáson keresztül értékelhetjük sajátos fenntartásnak. Ez különösen fontos azokban az esetekben, amikor a tárgyra irányuló megszüntető tevékenység elsődlegesen a mögötte meghúzódó totalizációk, vagyis viszonyok megszüntetését célozza. (Más jellegű realizációt képez az elfogyasztás során történő megszüntetés, amely beteljesítésnek is tekinthető.)

Am az előbb említett jelenséget másodlagosnak kell tekinteni. És pedig azért, mert egy már létező tárgynak benne foglalt lehetőségeihez kapcsolódik. A lehetőségek realizációja terén olyan elsődleges jelenségek is vannak, amelyek közül nem egy külön is figyelmet érdemel. Az előzőkhöz kapcsolódva meg lehet állapítani, hogy a tárgy, amelyre az átalakító tevékenység irányul „önmagában való létében” többféle változtatást tesz lehetővé. Ezek objektív lehetőségként vannak jelen. Amennyiben azonban a tárgy társadalmi jelenség, illetve a tárgyra irányuló tevékenységet mint társadalmi tevékenységet vizsgáljuk, a lehetőségeket potenciálisnak kell tekintenünk mindaddig, amíg nincsen olyan társadalmi „erő”, amely az adott lehetőség megvalósítására törekszik, vagy azt kifejezetten célul tűzi maga elé. A potenciális lehetőségek a társadalmi valóságban jelentkező tendenciáktól függően válnak reális lehetőségekké. A potenciális lehetőségek mezeje (a tárgy „magában való léte” szerint) meghatározott, és ezért ez a lehetőségmező az arra irányuló lehetséges cselekvések — adottnak tekinthető — keretét képezik. A tárgy ennél többet önmagában nem tartalmaz, és így determináns jellege ebben a keret-meghatározó szerepben van. Az ezen belül fennálló lehetőségek realizációjának gyakorlati lehetősége a tárgyjal kapcsolatos társadalmi magatartástól, illetve az ebből fakadó törekvésekből és cselekvéseggyüttesektől függ. A tárgy sohasem tartalmaz *egyetlenegy* lehetőséget, nem ír elő egyetlenegy lehetséges meghaladási módot. A tárgyra irányuló cselekvés ideológiai alapja azonban már azt eredményezheti, hogy a lehetőségkeret és az erre vonatkozó ideológiai alapú magatartás a lehetőségeket egyetlen alternatíva vagy kivételes esetben egyetlen lehetőség határai közé szoríthatja. Ez a szűkítés az adott ideológiából, annak jellegéből fakad, és ezzel

az ideológiai kapcsolattal összefügg az is, hogy az adott lehetőségkeret kiszélesítésének — mint a tárgyra irányuló közvetett és kettős hatású megváltoztatásnak mik lesznek a lehetőségei. Vagyis mi a lehetősége az adott tárgyra vonatkozó olyan átalakításnak, amely során a közvetett átalakítás egyúttal a lehetőségek kiszélesítésének érdekében és irányában történik. A tárgy determináns voltának keretjellegéből fakad az is, hogy a jövőt sohasem tekinthetjük „előre megírtnak”, a tárgy által előre meghatározottnak — predetermináltnak. Ugyanezt támasztja alá az a tény is, hogy a megváltoztatást — amely mindig a lehetőségek egyikének realizációja — olyan szubjektum végzi, amely önmagára irányuló tevékenysége (és a társadalmi valóság hatása) nyomán önmagát is változtatja, formálja, illetve önmaga is alakul. Ebben a visszaható kapcsolatban olyan formálásról van szó, amelyen belül a szubjektum tárgy is, mégpedig közvetetten önmaga számára is az, és így a szubjektum mint tárgy maga is a lehetőségek nyitott mezejét képviseli.

Ami a tárgyat illeti: amennyiben azt társadalmi viszonyok képezik, annyiban a tárgy tulajdonképpen nem más mint a szubjektumok, illetve azok cselekvése és cselekvéseik objektivációja. Ezért a tárgy és a szubjektum közötti kölcsönösségi viszony nemcsak a szubjektum, hanem a tárgy szintjén is felfedezhető. Továbbá ezen belül a tárgy ugyanazoknak a törvényszerűségeknek megfelelő tevékenységet is jelent, amely törvényszerűségeknek a reá irányuló tevékenység is megfelel. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi cselekvés szintjén a szubjektum—objektum viszonyban sajátos kölcsönösség áll fenn, amely különösen akkor világos, ha az egyén vonatkozásában vizsgálódunk. Ez a kölcsönösség lehetővé teszi, hogy előtérbe emeljük akár azt, hogy a viszonyok minden pontján szubjektumokkal van dolgunk, akár pedig azt, hogy mindeniknek objektumjellege van. Ez utóbbi sajátos megfordulást eredményez egyszerűen azért, mert a szubjektum mindig az egyént jelenti. Ebben az összefüggésben tehát az egyetlen lehetséges és tényleges szubjektum fog úgy megjelenni, mintha objektum lenne.

Visszatérve a lehetőségekre: a társadalmi cselekvésben a potenciális és reális lehetőségek kérdése nemcsak a tárgyra vonatkozóan vehető fel, hanem a cselekvőre vonatkozóan is. Ennek megvilágítására utalnék például arra, hogy egy társadalmi osztály strukturáltsága következtében nem homogén, amiből következik, hogy az nem csupán egyetlen lehetséges magatartást foglal magában. Vagyis az osztály mint elsődleges és spontán totalitás többféle tendencia létét is jelenti. E tendenciák mindegyike — persze nem egyforma mértékben és ettől függően könnyebben vagy nehezebben — alapja lehet a tudatos totalizációnak. Vagyis a tendenciáknak megfelelő csoportosulások, szervezetek vagy intézmények az osztályon belül létező tendenciák alapján mint totalizációs centrumok különbözőképpen totalizálhatják az osztályt magát. Ezek a totalizációs tendenciák az osztálylétből fakadó potenciális tendenciákat valóságosakká teszik, függetlenül attól, hogy a totalizáció e másodlagos formája spontánul jelenik meg vagy szervezet által tudatosan valósul meg. A realizálódó totalizáció ugyanakkor nem szünteti meg más totalizációk lehetőségét — egyszerűen azért nem, mert az osztály belső struktúrája sem szűnik meg létezni. Ennek következtében a totalizációs centrumon belül, vagy különböző ilyen centrumok közötti viszonyok terén átformálódások történhetnek,

amelyek a fennálló totalizáció retotalizációját, esetleg ennek éppen egy detotalizációra épülő megvalósulását jelenthetik. Ezért e különböző totalizációk egyben a cselekvés tárgyával kapcsolatos lehetőségek különböző realizációs formái, illetve különböző lehetőségek realizációját jelentik vagy célozzák. Ez az a pont továbbá, ahol — legalábbis részben — a tárgy által adott objektív lehetőségek beszűkülésének vagy kiszélesedésének kérdése eldőlt.

Végül fontos kiemelni, hogy a tárgy maga is társadalmi viszony. A viszony pedig csak az emberek tevékenysége által létezik, amiért is a cselekvés, amely mindig kialakult irányú, ennek az irányynak következtében tendencijelleggel is bír. A viszonyokat fenntartó cselekvésben foglalt tendencia kivetítődik a viszonyokra, és így a viszonyok is tendenciaként jelennek meg. Ebben az értelemben a viszonyok már nem az „önmagában létező” tárgy jellegével bírnak, és az általuk meghatározott lehetőségkeret is más jellegű, mintha dolgokról lenne szó. A keretjelleg természetesen itt is megvan, de ez a relatív statikus momentumokon túl, a kapcsolódó tendenciáktól is függ. Ugyanitt meg kell említenünk az átalakítást célzó tevékenység és a tárgyban jelentkező tendencia kölcsönhatását, ami egymással szembefeszülő emberi tevékenységeket jelentenek. Így az eredő is a küzdelem menetétől függ. Azt is mondhatjuk, hogy a társadalmi viszonyok sohasem léteznek inert adatként. Azok egyének tevékenységéből fakadnak, és a viszonyok összessége az egyének összességének tevékenységéből erednek. Ezért az e téren jelentkező determinációs jelleg visszautal az emberi tevékenységre.

Abban az esetben, amikor a tárgy dologi jellegű, az általa képviselt lehetőségek lényegesen merevebbeknek mutatkoznak, mint amikor a tárgy társadalmi jelenség. A dologjellegű tárgy esetében a lehetőségek megváltoztatása is merevebb keretek között mozog, bár ezen a téren valamivel nyitottabbak a lehetőségek, mint a tárgy közvetlen megváltoztatása esetében. Ebből a merevségből következik, hogy minden olyan tevékenység, amely a lehetőségeket, illetve a megváltoztatás adott lehetőségeit nem veszi figyelembe, megvalósulása során a kitűzött céllal ellentétes eredményhez vagy legalábbis kudarchoz és ebből fakadó más jellegű negatív eredményhez vezet. A keretek ebben érvényesítik kényszerítő hatásukat. Minthogy pedig az emberi társadalomban a dologi tárgyak világa éppen a gazdasági tevékenység tárgyainak a világa, azért ez az a terület, ahol az adott tárgy leginkább jelentkezik mint adott, ez az, ahol a lehetőségek mezeje is a legmerevebben meghatározott és a legélesebb kényszerítő hatással bír. A gazdasági szféra elsődleges meghatározó jellegének egyik okát éppen ezekben a tényekben kereshetjük. És ez különösen akkor válik világossá, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a létfeltételek és a létfenntartás biztosítását célzó tevékenységről van szó.

AZ EGYÉN LEHETŐSÉGEI ÉS DETERMINÁLTSA GA

Szó volt róla, hogy a társadalmi viszonyokat az egyének összességének tevékenysége tartja fenn. Ezekkel a viszonyokkal az ember azonban úgy kerül kapcsolatba, hogy azok számára adottakként léteznek.

Ennek egyik oka, hogy az egyén éppen mint egyén és relatíve izoláltan lép velük viszonyba. Például egyénileg születik beléjük és egyénileg válik az összetevékenység részévé. Ámde a hozzájuk fűződő viszony azért valósul meg ebben a formában, mert e mögött egy már eleve ilyen jellegű egyéni kapcsolódás létezett. Vagyis tulajdonképpen arról van szó, hogy maguk a történelmileg kialakult viszonyok jellege eredményezi ezt. Számunkra a fentieket csak annyiban szükséges kiemelni, amennyiben az említettek megállapítása az egyéni cselekvés lehetőségeire, illetve az egyén determináltságának komponenseire vonatkozó vizsgálat szempontjából fontos.

A cselekvő egyén (szubjektum) és a tárgy (az objektum) viszonya, amennyiben a régi típusú, mechanikus és szétválasztó, felfogás keretei között maradunk, igen egyszerűnek tűnik, és lehetőség nyílik mind a klasszikus indeterminizmus, mind pedig egy mechanikus-pszichológiai determinizmus feltételezésére. (Megemlíteném, hogy egy részletes vizsgálat számára ez a két egymással ellentétesnek látszó koncepció gyökereiben azonosnak, vagy legalább rokonnak mutatkozik.) Az említett alapokon állva éppúgy lehetőnek kellene tekinteni azt, hogy az egyén vagy a csoport abszolút mértékben kiszakadhat a fennálló viszonyokból, és azt is, hogy egy ilyen kiszakadásra semmilyen mód sincsen. Csak hogy a szubjektum és az objektum ilyen szétválasztása mesterséges jellegű és ebből kiindulva a valóságos viszonyokat sem lehet megérteni — legfeljebb mesterséges konstrukcióhoz tudnánk eljutni. Az előzők során több olyan tényre is fény derült, amelyek az említett merev szétválasztás ellen szólnak. Ugyanide kapcsolódnak azok a konklúziók, amelyek a cselekedet további elemzéséből vonhatók le, és amelyek egyben a szinkrón determinizmus képét is tovább bővítik.

Említettem már, hogy egy cselekedetnek kettős tárgya van, amennyiben az a valóságban két vonatkozásban is objektíválódik. Az egyik objektíváció a tulajdonképpeni tárgy megváltoztatása során a létrehozott új „álláspontban” ölt testet. Ez a célzott, tervezett tárgyasulás a hatás elsődleges iránya és formája. A másodlagos irány nem határozható ilyen pontosan körül, mert azokról a hatásokról van szó, amelyek a cselekedettel annak következtében járnak együtt, hogy az kihatással van más tárgyakra, köztük pedig azokra a viszonyokra, amelyekben a cselekvés megvalósul. Ezeket képletesen laterális hatásoknak lehetne nevezni. Általa a cselekedet „értelme” visszavetődik arra az egész helyzetre, amelyből a cselekedet fakadt, és így az a viszonyokkal kapcsolatosan is magatartást, állásfoglalást fejez ki. A magatartás kifejeződésén keresztül a cselekedet egyben egy ideológia objektívációja is. A cselekedet eredménye, annak megvalósult értelme pedig ezéért egyúttal az ideológia objektívációja lesz, és így az visszahatóan „értelmezi” a szóban forgó ideológiát. Ez nem pusztán „pragmatikus” értelmezés, hanem inkább összetett megvilágítás. Az itt tárgyalt probléma szempontjából azonban nem is annyira ez a fontos, mint inkább a közvetett és másodlagos hatások további együttlése. Különösen azokról a hatásokról van szó, amelyek azokra a viszonyokra vonatkoznak, amelyekben a cselekvés történik. A cselekedet mindig egy viszonyhálózaton belül valósul meg, amelyre közvetetten hat. E hatás viszonylagos megváltoztatást is jelent, amely — ez azonban ritkább — lehet tudatosan célzott is. A cselekvés mindig a meglévő viszonyok egy részére támaszkodik és ez azt is jelenti, hogy ezáltal a szóban forgó viszo-

nyokat maga is alátámasztja. Ezért a cselekedet másodlagos hatása az, hogy e viszonyokat megújítja, azokat önmaga realizálása által újratermeli. Bármilyen változásokat is céloz egy cselekedet, az egyben mindig másirányú fenntartást is eredményez. Ez a másodlagos fenntartó jelleg mint másodlagos objektiváció hozzájárul a cselekedet értelmének kialakulásához, vagyis az elsődleges objektiváció jellegének kialakulásához. E jelenség a szinkrón determinizmus egyik lényeges összetevője, amely során a cselekedet a maga specifikus társadalmi jellegét valósítja meg — sajátos totalizálás által. E fenntartott viszonyok a cselekvés által közvetetten érintett viszonyok egészének részét képezik. A szinkrón determináció szempontjából elsősorban az érintett viszonyok összessége játszik szerepet, és ez az összesség jelenik meg mint közvetítő láncszem a társadalom egészének totalitása felé. Ami azt is jelenti, hogy az említett viszonyösszesség egyben szorosan összefügg a társadalmi struktúrával, mert azt a közvetlen mezőt képezi, amely útján a cselekedet a társadalmi struktúrába kapcsolódik. Megfordítva: az említett mező szélességét, jellegét éppen ez a struktúra határozza meg, illetve ezen a ponton a cselekedet jellege és a struktúra viszonya játszik döntő szerepet. Ez az az ok tulajdonképpen, amiért az adott mező közvetítő láncszemként, mediációként értékelhető.

Az előbbiek során kiderült, hogy egy cselekedet mindenképpen olyan irányba is hat, hogy bizonyos viszonyokat fenntart. Az a cselekedet, amely céljaul társadalmi viszonyok megváltoztatását tűzi ki, szintén egyszerre eredményez megváltoztatást és fenntartást. (E két komponens egymáshoz való viszonya, ezek súlya, mértéke, kiterjedtsége az általunk vizsgált általános összefüggések szempontjából másodlagosnak tekinthető.) A cselekedet értékét és ezzel a célzott változtatás igazi arculatát tulajdonképpen a megváltoztatás és a fenntartás együttesen alakítja ki. Ezért a valóságos cselekedet értékelése sohasem szűkíthető le arra a képre, amely csak a közvetlenül célzott változtatást és az ebben a vonatkozásban mérhető eredményességet veszi figyelembe.

Gondolatmenetünket meg is lehet fordítani és abból indulni ki, ami a fentiekben konklúzióként szerepelt. Ez esetben arra kell következtetnünk, hogy egy cselekvés csak relatíve tekinthető izoláltnak, és hogy az izoláltság abban az értelemben csak látszatnak tekinthető, hogy a cselekvő a relatív izolált cselekedet esetében is „adott” viszonyok hálójában cselekszik. A cselekvés értékét pedig olyan másodlagos hatások nagy mértékben befolyásolhatják, amelyeket a cselekvő éppen az izoláltság tételezése következtében nem vesz figyelembe, vagy éppen séggel tagad. Továbbá minden változtatás nemcsak annyiban indul ki „adott” viszonyokból, amennyiben a tárgy adott, hanem annyiban is, hogy a viszonyok is „adottak”, amelyekhez kapcsolódva cselekszik. Ebből a tényből több következtetést is le lehet vonni. Minden cselekvés ahhoz, hogy társadalmi viszonyok hatékony tagadása és erre épülve eredményes megváltoztatása lehessen, olyan szélességű tagadáshoz kell kapcsolódjék, amely — a mozgásban lévő erőviszonyok szerint — hatékony lehet a tagadott viszonyokra. Ebből következik, hogy minden egyedi tagadás, amennyiben nem kapcsolódik megfelelő viszonyokhoz, hatékonyságában problematikus kell legyen. Ha most már figyelembe vesszük, hogy mint minden cselekedet, úgy az egyéni tagadás a másod-

lagos hatások szintjén állítást is tartalmaz, akkor e cselekedet képe lényeges mértékben megváltozik. A másodlagosan tartalmazott állítás egyébként azt is jelenti, hogy ezen keresztül éppen az a társadalmi erő, amelyet a cselekedet tagad, totalizálhatja a szóban forgó cselekedet. Így például az uralkodó osztály az említett összefüggések alapján saját világába beépíthet, „visszavehet” minden anarchikus vagy individuál-avantgard jellegű tagadást. Ezt a visszaszerzést az egyén csak úgy tudja meghiúsítani vagy legalább ellensúlyozni, ha cselekedetével olyan viszonyokhoz, totalizációhoz kapcsolódik, amelyek ugyancsak a tagadott totalizáció ellen irányulnak. Vagyis meglévő negációhoz kell kapcsolódjék, meglévő tagadólagos viszonyokra támaszkodjék úgy, hogy a másodlagos hatás szintjén jelentkező fenntartó hatás ezekre vonatkozóan érvényesüljön. Csak így lehetséges, hogy egy célzott változtatás tágabban is tagadó értékű legyen, és hogy ne forduljon saját ellentétébe. Kétségtelen, hogy ez a tagadás is a meglévő kereteken belül jelentkezik, és ezzel összefüggésben válik világossá, miért lehetlenség az, hogy egy „abszolút tagadás” reális és következetes tagadása legyen. A meglévő kereteken belül jelentkező tágabb jellegű tagadás, vagyis tagadólagos totalizáció „önmagában” még az adott viszonyokon belül van — ez azonban olyan totalizáció, amely a tagadott totalizációkat detotalizálhatja, azokat felbonthatja, és ezáltal radikális változásokhoz vezethet. Az a tény, hogy az eredményes cselekvés megköveteli a meglévő negációhoz való kapcsolódást, az egyéni cselekvés határainak konkrét determináltságát eredményezi és jelenti. (Fontos kiemelni, hogy mindig cselekvéshez és nem inert viszonyokhoz való tagadólagos kapcsolódásokról van szó.) Az egyéni lehetőségek ilyen determináltságán kívül az említett tények azt is jelentik, hogy minden negáció — éppen mert a meglévőn belül mozog — annak csak részleges tagadását jelentheti, ugyanakkor, amikor részleges állítást is tartalmaz. A tagadás csak folyamatossá válva, a tagadó változtatás folytonossá tétele útján lesz radikális. Az csak így törheti át alapjaiban a fennálló viszonyok kereteit, és így vezethet el oda, hogy oly módon hasson vissza a cselekvőre magára, hogy feloldja annak a meglévőbe való beleágyazottságát. (Az említett beleágyazottság természetesen nemcsak a viszonyokra vonatkozik, hanem a relatíve megállapodott vagy általában a létező ideológiákra is.) Az említett folyamatossá tétel útján lehetővé válik az olyan visszahatás, amely most már a cselekvőt is fokozatosan átformálja. Forradalmi mozgalom esetében éppen ezek a kérdések jelentik a régi ballasztjától való megszabadulást, a „nevelők nevelésének” Marx által oly élesen felvetett problémájában is — abban például, amikor Marx arról beszél, hogy a proletariátusnak az önátformálás céljából is szüksége van a forradalomra.

Az elmondottakkal tovább bővült a képünk a szinkrón determinizmusról és a viszonyokról mint „adottakról”. Ha a viszonyokat úgy tekintjük adottaknak, hogy azt nem szűkítjük le arra a vonatkozásra, amelyben mint a cselekedet tárgya a lehetőségek mezejét meghatározza, hanem e viszonyokat teljes szélességüknek megfelelően, mint az emberi cselekvések együttesét vagy összességét vesszük figyelembe, akkor kiderül az is, hogy a szinkrón determinizmus jelensége és a „fennálló készen kapott viszonyok” determináns jellege lényegében összefüggenek, és bizonyos vonatkozásban ugyanannak a folyamatnak

különböző oldalait képezik. Az „adottnak” tekintett, de valójában az emberek által folyamatosan fenntartott s újratermelt viszonyok, valamint a szinkrón determinizmusnak ez az összekapcsolása lehetővé teszi, hogy feloldjuk a szubjektum—objektum merev szétválasztását. Az említett összekapcsolás pedig pontosan arra a nézetre alapozódik, amelyet Marx oly tömören vázolt az I. Feuerbach-tézisben.

A KIEGYENSÚLYOZATLANSÁG JEGYÉBEN

A XII. Sterija Játékokról

PETAR POPOVIĆ

A Jugoszláv Színházi Játékokat igen sok bírálat érte az utóbbi években. Olyan kijelentések is elhangzottak, hogy talán nem is alkalmas feladatának betöltésére, — s ez ránk vall: nálunk úgy van, hogy amint hagyomány valami, ez már elegendő ok arra, hogy leromboljuk azt, amit sokévi fáradságos, áldozatos munkával építettünk. Ez pedig valóban nagyfokú rövidlátás és oktalanság.

Kétségtelen azonban, hogy van egy kérdés, amely évek óta megoldatlan, s a maga megoldatlanságában veszélyes. Ez a műsorválogatás problémája. A sokféle kísérlet, tapogatózás közben talán a legrosszabb megoldást választották: azt, hogy az egész jugoszláv színházi produkció értékelését egyetlen emberre bízták. Itt azonnal felmerül a tárgyilagosság kérdése: hogy vajon a Sterija Játékok valóban a legjobb jugoszláv színpadi alkotások szemléje, vagy pedig egyetlen ember színházi koncepcióját fejezi ki, mely — ha már koncepció — szükségszerűen egyoldalú.

Semmiképpen sem akarom lebecsülni azt, amit az idei Játékokon mint a hazai színjátszás egyik lehetséges keresztmetszetét bemutatnak. Mégis attól tartok, hogy a válogatásnak ez a lényegében hérosztratoszi módja felbecsülhetetlen kárt okoz színműirodalomunknak és színjátszásunknak: mindazoknak a színműveknek és előadásoknak, amelyek egy magától értetődően szűkebb esztétikai és társadalmi látókörön kívül maradtak. Ez nagy fogyatékosága magának a Játékoknak, mely, a sajnos annyiszor elsikkadt elképzelés alapján, hogy mozgékony és színházi életünk serkentője legyen, megérdemli, hogy történelmivé és hagyományossá váljon.

A Novi Sad-i Színházi Játékok tehát fejlődésének abba a szakaszába érkezett, amikor immár meg kell változtatni az alapszabályokat, vagyis azokat az instrumentumokat, melyekkel a Sterija Játékok színházi életünk fejlődésére hat.

Mert az kétségtelen, hogy a Játékoknak továbbra is a mai hazai színműirodalom serkentőjének kell lennie. Az idei Sterija Játékok azonban világosan megmutatta, hogy az alapszabályoknak nem volna szabad olyanoknak lenniük, hogy leszűkítsék a repertoárt, s ezzel együtt a Játékok áldásos hatását is a jugoszláv színházakra. Kizárólag a jelenkori hazai drámairodalom serkentésére most már több okból sincs szükség.

Tizenkét évvel ezelőtt a Játékok abban látta létjogosultságát, hogy felkarolja a mai hazai színműirodalom ügyét, mert éppen a mai hazai darabok hiányoztak a jugoszláv színházak műsorából. Ma azonban a pillanatnyi helyzet alapján világos, hogy a jelenkori hazai színműirodalom serkentése mellett egyformán fontos általában a hazai drámák műsorra tűzése is. Századunk drámairódmából Nušićon, Krležán és néhány más írón kívül alig játszanak színházaink. Ivo Vojnovićot, a XX. század egyik legnagyobb jugoszláv alkotóját például tökéletesen elhanyagolták. S hány meg hány kisebb jelentőségű mű van még a XX. századi jugoszláv drámairódmában, amelyek csak arra várnak, hogy színházaink korszerű kreatív beavatkozásukkal életre keltsék őket. A régebbi darabokkal még rosszabb a helyzet. Ezért tetszik most egyaránt fontosnak a mai hazai dráma ápolása mellett a múlt kincseinek korszerű színházi eszközökkel való feltárása is. Ilyen értelemben igen jelentős, hogy a Sterija Játékok bíráló bizottsága a legnagyobb elismerésben részesítette Nušić *A megboldogult* című komédiáját a szkopjei társulat előadásában, valamint Nastasijević *Az örök forrásnál* című darabjának valóságos kalandszámba menő zenecai rendezését. Ez a két előadás legalább annyit jelent színházi életünkben, mint akár a legjobb alkotások jelenkori színműirodalmunkból.

A másik, de semmivel sem jelentéktelenebb ok az, hogy a Sterija Játékok nemcsak a drámaszövegek fesztiválja, hanem ugyanolyan mértékben a színművészet fesztiválja is. A rendezői, alakítási, díszletezési stb. szempontból legjobb előadások nem mindig, sőt nem is a leggyakrabban készülnek mai hazai szövegeken. Ahhoz, hogy a rendező vagy a színész megtalálja a legjobb szöveget, aminek segítségével a legteljesebb mértékben kifejezheti magát, sokkal jobb, ha az egyetemes jugoszláv színműirodalmából válogathat, nem pedig csak egy-egy év legfrissebb terméséből. A színház művészei nincsenek mindig meggyőződve, hogy a korszerű darab szövegéből jó előadást lehet csinálni. Inkább azért játsszák, mert kötelességüknek érzik a korszerű hazai dráma felkarolását.

Ilyen szöveg volt a Játékokon jócskán. De csupán ezért elítélni a Sterija Játékokat vagy a jugoszláv színjátszást általában, értelmetlenség volna. Annál is inkább, mert éppen ebből a szempontból az idei Játékok, ami más szóval azt is jelenti, hogy az idei jugoszláv színműirodalmi termés, egyáltalán nem szolgáltatót okot pánikra.

A Sterija Játékokon előadott hét modern dráma közül öt egy színházi idény folyamán íródott, s ebben az időszakban mutatták is be. Az öt közül kettő — Popović *Bora szabólegény fejlődési útja* és Miha Remec *Felhőműhelye* — olyan, hogy valóban gazdagítja a jugoszláv drámairódmát. Az első mint napjaink társadalmi eltorzulásainak éles szatírája, a másik pedig mint az egyén és a forradalom folyamata közötti leszámolás témájának komoly és bátor tárgyalása. Mindkét darabnak olyan értékei vannak, melyek nemcsak egy esztendőre, hanem sokkal hosszabb időre helyet biztosítanak számukra a színpadon.

A Sterija Játékokon bemutatott darabok zsánerük szerint igen sokfélék. Meg kell említeni Antun Šoljan gondolatokkal telített egyfelvonásosait, melyekben egy erőteljes költőiség révén oly csodálatosan rezonál a magasan irodalmi és filozófiai elem a szociális pillanattal, más-

részt Bogdan Čiplić bájos, ironikusan lírai, mozgalmas *Traktátusát a cselédekről*; itt van a nyelvi finomságokban rendkívül gazdag Bora *szabólegény*, s szemben vele a *Felhőműhely* kérges realitása; Dušan Radović zseniálisan költői *John Piplefoxa*, melyben az emberi lélek sok alapvető ellentmondása nyer eszményi feloldást, valamint Filibert Benedetić *Nem mindig úgy, mint a fecskék* című drámája a hazátlan ember keserű patetikus vallomásával; s végezetül — hogy lezáruljon a kör — itt van Borislav Mihajlović-Mihiz kísérlete a fanatizált tudat kettéhasadásának bemutatására a *Seiler parancsnok*ban. Ezek azok a pólusok, melyek a sokféle, kísérletező, mégis jelenvaló modern jugoszláv drámát körvonalazzák. Ha mindennek a keresztmetszetről kívánnánk szólni, elmondhatnánk, hogy ennek a drámairodalomnak esetleges fogyatékoságait a jugoszláv művészet ez alkotói pillanata általános kreatív korlátozottságának következménye, mintsem annak, hogy netalán nincsenek tehetségek, sőt írók a jugoszláv drámairodalomban, akik nélkül különben sem nagy pillanatok a nemzet életében, sem nemzeti színházi élet a szó valódi értelmében nem lehetségesek. Annak, hogy a kiválasztott műsorban gyenge darabok is voltak, van egy vigasztaló oldala is: a jugoszláv színházak felismerték, hogy korszerű hazai drámát kell játszaniuk, még akkor is, ha nem ütik meg a világ drámairodalmának igen magasra szabott mércéit, még akkor is, ha ez a bőséges kincstár úton-útfélen kínálja magát. Ezt a konkurrenciát egyetlen nemzeti drámairodalom sem bírja el, ám ahhoz, hogy fejlődjön, áldozatokat kell hozni, mert csak így emelkedhetünk a csillagokig.

Azt mondhatnók, hogy az idei Játékok a rendezésnek a szövegek feletti fölénye jegyében zajlott le. A rendezés gyakran durván előretolakodott akkor is, amikor háttérben kellett volna maradnia a mű mondanivalójával szemben. Mégis két rendezés és két együttes minden elismerést megérdemel: Mile Korun a Szlovén Népszínház és Bora Hanauska a Szerb Népszínház társulatával. Mile Korun igen találékonyan vitte színpadra a tér és idő állandó kettősségét igénylő Remecdrámát, a *Felhőműhelyt*, Bora Hanauska pedig egy nem drámai, de rendkívül költői szövegből virtuóz előadást teremtett, mely az elhanyagolt, de falat kenyérként hiányzó sajátos színpadi kifejezőmód első nagyobb eredményét jelentheti.

Mindent összegezve, úgy fogadtuk az idei Jugoszláv Színházi Játékokat, mint ahogy az egész jugoszláv színházi élet fogadta. Ha ez a Játékok nem is járt nagy eredményekkel, az alkotóké volt, akiktől nagy sikereket remélhetünk még.

Borbély János fordítása

ÉJSZAKAI SOROK AZ ÉJSZAKÁRÓL

Milan Komnenić: *Noć pisana noću*. Nolit, Beograd, 1966.

A belgrádi fiatal költőnemzedék esztrád-költészetével szemben, ami a hangzatosságra, ötletre, „stósz”-ra törekszik, és nem ritkán elfelejtett irányokkal kacérkodik, tovább él a hagyományosabb, befelé forduló, intellektualizáló, elvontan én-élményű költői irány. Különös az, hogy az esztrád költői, akik népszerűsége össze sem mérhető a másik iránnyal, hiszen verseik a gitár-zenetermekben, stadionokban, tereken jól hangzanak és nagy hatásuk van, a zártabb világban élő költőkkel együtt, Dušan Matićra, az egykori első szürrealista költőre hivatkoznak. Mindkét csoportnak megvan az oka erre. Nem mintha kész formákat, az adott képalkotás módját tanulnák el, vagy igyekeznének elsajátítani Dušan Matić költészetéből, hanem magukévá tették, költészetük alapvonásává érelelték azt a költői szemléletet, hogy a versanyagban nincs háttér, hogy az élmény és az anyag belső rendjét kell figyelni, rejtett lélegzetvételt kell hallgatni. Ezért nem véletlen, hogy akár az egyik, akár a másik irány költőinek jobban sikerült verseiben könnyűszerrel mutathatjuk ki az azonos, vagy legfeljebb párhuzamos vonások egész sorát. Könnyű felismerni a képzettársítás szabadságát, a versforma és ritmus belső kialakítását, a konvencionálisabb verseszközök megvetését... Néhány költő, különösen az esztráddal ellentétes irányból, igyekszik a ballada, az elégia, az óda „elfelejtett” formáit feleleveníteni, de ez nincs ellentétben az előbbivel, mert ez a felelészítésre való törekvés is csak akkor jár eredménnyel, ha a vers belső tájai, gondolatvilága másra, nem az adott formára, támaszkodik, ha tehát újdonsága nem a felelevenítés, hanem az új tartalmakkal való telítés.

Milan Komnenić, aki még véletlenül sem sorolható az esztrád költői közé, vallja a következőket: „A költészet a legelső beszéd kutatása, / az első szó támasza, mely a dadogásból kimenekült.” S ettől a szemlélettől alig távolodik el az esztrád-költők ars poetica, akik szintén a „legelső beszéd” elemeit kutatják, a „dadogásból kimenekült” szót. Persze, az alapállás azonossága nem

eredményezi a megalkotás azonosságát is; az eltérések ott mutatkoznak meg, ahol a kész verssel állunk szemben, ahol a konkrét értékeket figyelhetjük. Itt már végleges az eltérés: az esztrád költői az érzékekre hatnak, az embernek azokat a sebezhető pontjait keresik, ahol késként merülhet el a vers; míg az intellektualizáló költők az állandósult mítoszokat, legendákat, a hagyomány egy-egy irányját követik, és a zárt, elvonatkoztatott világban, a vers megalkotott világában, az ember tudatát, eszméletét, létét bombázzák: „A be nem gyógyult sebekben / szólal meg a legtisztább eszmélet.” — mondja Milan Komnenić.

Az ő költészetének erejét bizonyítja, hogy első kötetével kapcsolatban sor kerülhetett erre az összevetésre.

Komnenić költészetének három fontos jellemvonására kell felhívni a figyelmet.

Verseinek meghatározó jellegű sajátossága a kutatás, a korszerű költőiségnek és elemeinek tanulmányozása. Egy-egy verséhez néha két-három magyarázatot is fűz. Az értelmező versek önállóan is megállják a helyüket, annak ellenére, hogy csak az előző vers egy-egy sorát, szimbólumát, hangulatát fejtik ki. Komnenić tehát elsősorban nem a közlésre, kifejezésre törekszik, hanem arra, hogy a költői *gyakorlat* líraiságát hozza felszínre: „A megismételhetetlen ébredéskor a szó / visszatér az első lépcsőfokra, / ahol a lényeknek és dolgoknak nincs nevük.”

Verseinek második jellegzetessége, hogy a szavak újraértékelését, illetve jelentésük, hatásuk kiszélesítését tűzik ki célul. Olykor mintha csak egy-egy szót elemezne, az egész vers arra szolgál, hogy egy szó jelentését és hangulatát más elemekkel vesse össze, szokatlan összefüggésekbe helyezze. Ennek a törekvésnek a hajtóereje bizonyára az, hogy a szavak sokszor nem alkalmasak az emberi érzékenység és gondolatvilág hiánytalan kifejezésére, ezért harcra kell velük kelni, ki kell kutatni természetüket, hogy felfedezhessük, milyen erő élteti őket, és miféle titkokat rejtegetnek.

Komnenić költészetében a metaforáknak, a szimbólumoknak és általában a lírai elemeknek határozott, tudatosan felépített *történetisége* van: „Késhegy, mikor érik már be / szemgolyódban a metszés harmata?” Ez a gazdag szerb költészeti és középkori képzőművészeti hagyomány feltárásában, újszerű értelmezésében, korszerű eszközökkel való felhasználásában mutatkozik meg elsősorban. Az ikonok és a falfestmények, valamint a legendák és mítoszok máig is eleven, tartalmas, életes jellegzetességeit beépíti modern közérzet-költészetének világképébe. Ily módon a látszólag elvont gondolatokat kifejező képsorok rendszerében sikerül egy sajátosan, egyénien értelmezett lírai valóság szemléletet is kialakítania. „Forgott az égen, valami értelem-mögötti égen a madarak óramutatója, lebegett, mint a tű a tájoló nyílttengerén, forgott az N betű és az S betű között, / forgott, / lebegett, / körözött.” — a vihar írásjeléről mondja ezt Komnenić, és ebben a látszólag ritmustalan prózaversben, aminek nyugalalmát csak a tört sorokban elhelyezett állítmányok töltik fel a vihar dinamikájával, felismerjük az ikonok, falfestmények idő merevítette, barna felületeit, amik előtt állva, mindig a vihar kezdőbetűire várunk.

A hagyomány ilyen formájú felelevenítésének és újszerű tartalmakkal való felduzzasztásának akciójellege és történetisége Komnénic költészetének harmadik — legfontosabb — jellemvonása.

Költészetének nyilvánvaló, bár végérvényesen még ki nem fejlett újdonsága abban mutatkozik meg, hogy elsősorban nem a hangulat, az érzés kifejezésére, közlésére, vagy akár megteremtésére törekszik, hanem a gondolat, az emóció, a hangulat természetét, forrásait, elemeit vizsgálja verseiben. Ennyiben módszere is elűt már az esztrád-költők módszerétől. Velük szemben való előnye is ebből tűnik ki.

(B.J.)

SZAGGATOTT VILÁG

Bella István: *Szaggatott világ*. Magvető, Budapest, 1966.

Bella István első kötete a költői érettség egy fokának meglepő bizonyítványa, kiemelkedik a sorozatokban megjelenő első kötetek közül. Két ellentétes szempontból okoz meglepetést Bella kötete: először azért, mert a fiatal költő eredményesen végigjárta és jól ki is tanulta a magyar költői hagyomány közösség felé forduló, nem monocentrikus, hanem nyílt, szociális fogantatású iskoláját — verseit beépítette egy adott költészeti konstellációba; a meglepetés második, fontosabb, oldala az, hogy e tudatosan vállalt kötődés ellenére is jó néhány versében sajátos törekvést mutat (Aki ivott az ég vizéből), költői alkatát szépen példázza (Szálló vizek, Télutó), a kitanult formaiskolát sajátosan alkalmazza (Szerelmes vers), bár az egyéni, személyessé munkált hang inkább csak egy-egy képben, gondolatban, verssorban, szakaszban mutatkozik meg, mintsem a versek egészében. Költészetében egyelőre inkább életképes rügyeket, friss hajtásokat, mint kizöldült lombokat látunk. De a hajtások újdonsága meglepetést okoz és lekötelez.

Valószínűleg úgy került erre az ellentétességre sor, hogy Bella, leróva tartozását a hagyománynak, sőt sok helyütt a hivatalos költészetszemléletnek is, felfedezte költői alkatának az adotttal való ellenállását és ez a révolte váltotta ki a képek szabadabb sorát, a mondatszerkesztés egyénitettebb módját, a képzelet hatványozottabb kiaknázását... Sajnos ez az ellenállás sokszor rejtett, eltitkolt. Ott, ahol megmutatkozik, megfélemezünk arról, hogy nagyrészt a tanulóévek versei ezek, hogy üresen járnak a sorok, mint mondjuk a Cséplés című versben, és arról is, hogy a szociális élmény tettetett, „vállalt”, „népies” hangja meg sem közelíti más költők, elsősorban a József Attila felfedezése előtti

mester, Illyés, hasonló fogantatású verseit: Izmindi József, Dödögő.

Bella költészete két összefüggő vidéken vált máris értékesé, ott kifejtettebbnek láthatjuk költészetének lombozatát, ott megvalósult a költői alkat említett ellenállása.

Egyrészt ott van ez az újdonság, ahol betartva a közösség és szociális élmény felé fordulás szabályait, Bella a vers kihordásában, megvalósításában az én-közlés eredményeit sorakoztathatja fel. A világ eszményi rendje felszakad, és a kiáramló kérdések válasz nélkül maradnak. A szaggatottság és a válasznélküliség az a két létfontosságú kérdés, amiben megmutatkozik az én. A Válasz nélkül című „hosszú vers” az elesett apa emlékét idézi, de csak háttérnek ahhoz, hogy felhangozhassanak a tehetetlenség, a meddő lázadás kegyetlen kérdései. A hiány az, ami kihordja ezeket a kérdéseket: „étlen szomjan élek / habár nem éhesen”. Valami rejtett, eltitkolt romlást eredményeznek a kérdések és a hiány a költőben: „én tapogatom domboruló halálom, / nővök, terheselek”, és ekkor már teljes valóságában mutatkozhat meg a központi kérdés, a valóban megválaszolhatatlan kérdés: „Vagy csak magány, ami közösségé lesz / és szüli a magányt?” Az utolsó sorok látszólagos optimizmusa és üres erkölcsi állásfoglalása: „mondjam a jót, a többi nem dolgom”, nem a megnyugvást, a célbaérés örömét hozza, hanem az elveszett paradicsom keservét, a szaggatottság, a válasznélküliség, a hiány keservét. Nincs még a versnek belső, elhíthető ereje, de azok a vonások, amikből a szorongás, a rettenet kibuggyan, ahol az én közlése központivá válik és lefejt a tartozás, az adakozás, az emlékezés salakját, ott a természetességnek, egy szavatolható költői világnak elemeit láthatjuk meg. Bizonyosan az ellenállás szülte az én-közlésre való törekvést, és éppen ennek továbbfejlesztésére látom nyitva Bella előtt az utat.

A költői alkatnak az adottal való szembehelyezkedése a képek forrásában és a képalkotás módszerében mutatkozik meg. Két szemmel láthatóan korábbi versében szabadkodik még Bella a képzelet hatásától, kényszerzubbonyától, de akkor, amikor felismeri a fantázia-elleniség tarthatatlanságát, meghallja a föld lüktetését, a rózsza robbanását, a füvek lázadását, a levélszó didergését, a születés, a virágnylás robaját, beleegyezik a képzelet munkájába, sőt kényszeríti is, és így jönnek létre azok a tiszta elemekből kiépített képsorok, amik — tekintet nélkül arra, hogy sokban függnek Juhász Ferenc frenetikus, dúlt világától — sajátos eredményként könyvelhetők el: „Mintha kihaltak volna az évszakok, / megdermedt zöldben fürödnek a fák.” és „Szél ömlik, szél csikordul, szél — / Késő telek virágot falnak.” Valami zordan, kőkorszakbeli táj földrajzába tartoznak ezek a képek, a lélek magányának tájai. A dermedtség állapotát ellenpontosozzák viszont a nem kevésbé közvetlen „mozgó” tájak, a tavasz, a nyár tájai. A szálló vizek csodája jelenik meg, a születés, a robbanás motívumai és expresszionisztikus sodrással törnek be a természet látszólag megnyugtató csöndjébe: „A rózsza fölrobban, kinyílik. / Szirmok sárga szilánkja száll, / rügyek géppuskarúze iz-

zik, /leveleket lyuggat a nyár". Sajnos, még ezekben a költőileg telített, sőt sok helyen végérvényesített képekben is, valahol a sorok visszhangjában, ott lapul fenyegetően a tettettség, az erőlködés izzadtsága. De olyan foltok ezek, amelyeket könnyű kivenni.

Bella igyekszik mindvégig tiszta fogalmakkal operálni: fű, fa, virág; a dolgok fogalmával, nem pedig nevével és ezzel a képeknek egy szilárd belső tartást tud biztosítani, valami fémes ragyogást. A szaggatott, válasz nélküli világban a dolgok kerülnek előtérbe, az idegenség szimbólumai, és azokban teljesedik be a költő világképe. A tiszta fogalmak, a megnevezetlen dolgok Bella költészetében talán nem is annyira a tudatos alkotó-módszer eredményei, inkább csak természetes kifejezői, eszközei egy érzésvilág, egy alapállás közlésének. Kötetében az a néhány vers a legjobb, amiben ez az élményforma kerül előtérbe. A megvalósításra természetesen még várni kell.

Nem a szokott konvencionizmus diktálja, hogy: egy fiatal költő, akire figyelni kell. (BJ.)

A VALÓSÁG FOLYÓSÓIN

Hernádi Gyula: *Folyosók*. Regény. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966.

A mai értelmiség világának és néhány alakjának bemutatására vállalkozott Hernádi Gyula. A valóság regénybe való közvetlen átültetésének útját választotta. Ez az út sima, végig lehet járni, nem tornyosulnak rajta akadályok se az író, se az olvasó elé. Ez az út egyszerűbb, de csak látszólag problémamentes. Az irodalomnak — és mi csak irodalomról beszélünk most — mások a követelményei.

Voltaképpen két összefüggő, de élesen elhatárolható részre oszlik Hernádi regénye. Az első, s hadd bocsássam előre: sikerültebb az, mely a halállal foglalkozik, egy öreg ember csendes elmúlását, temetését és hozzátartozóinak gyászát mutatja be. Kiválóan megírt rész ez: az írói fegyelem és tudatosság meglátszik minden során, minden szaván. A halál bizonytalansága és a gyász nyugtalansága ránehezedik az olvasóra. Ilyen a halál, érezzük, s ennek a résznek a szigorúsága, zártsága, az izzó levegő, az állandó feszültség, mely alól a feloldást itt egyetlen szó sem hozza meg, a visszafojtott, tompított hang, mely ezeknek az oldalaknak a pompáját és komor méltóságát megadja: a prózáírás művészetének igen magas foka. A négy-öt világosan, differenciáltan megrajzolt személy egy kamaradarabot játszik el szemünk előtt, a gyász, a halál, a végzet drámáját.

A második rész, a temetés után, egy szolgálati utat mond el. A szakemberek kocsin utaznak, s útközben filozofálgatnak. Rend-

ben van, de ahogy ez történik, az nem regénybe való, helyesebben: az nem regény. S amikor megérkeznek a kiszállás helyére, elkezdődnek a közgazdaságtani elmefuttatások, s egy új gazdasági rendszer körvonalainak bírósági tárgyalás vagy középiskolai feleltetés formájában történő felvázolásával fejeződnek be. Ez már aztán teljesen kisiklatja a művet — már nem is írom le: regényt — eredeti vágányáról. Mert hiába van igazuk Hernádi hőseinek — s feltehetőleg saját véleményét, nézeteit mondatja el velük az író, tehát neki is igaza van — a gazdaság szempontjából. Itt irodalmi művel van dolgunk, s nem közgazdasági teóriáik érdekelnek bennünket, hanem emberi sorsok. Némely olvasónak érdekes lehet — s általában véve is érdekes —, amit Hernádi a vezetés hibáiról mond, vagy ahogy a jó gazdálkodást elképzeli. Érdekes és igaz. De ezt máshol kell megírni, nem regényben.

A törés, mely az első rész után bekövetkezik, a regény struktúráján és stílusán is nyomot hagyott. Az első rész koherens, sűrű szöveg, az író kifejezőmódja elérte a szuggesztivitás magas fokát. A második rész már teljesen eltér ettől. Részletek, anekdoták törik meg, igazi cselekménye sincs, s nem alakulhatott ki a stílusegység az első résszel, sem a belső stílusegység. Az első rész drámai párbeszédeit itt közgazdaságilag talán igen, de irodalmilag egy cseppet sem helytálló monológok váltják fel. S még valami: az első részben az olvasó elfogadhatja a regényt regénynek, a cselekményt cselekménynek, a továbbiakban azonban képtelen irodalmat látni abban, amit olvas, maga is filozófiai és közgazdasági kategóriákban gondolkodik, latolgatja, igaza van-e a szerzőnek — a szerzőnek! nem a szereplőknek! —, egyetért-e vele vagy nem ért egyet, de már kívül van a regényen. Mint ahogy a szerző kívül került az irodalmon.

Van egy erénye ennek a könyvnek, melyet valószínűleg nem mindenki tekint erénynek, pedig nyilvánvalóan az. A regényt Hernádi egyes szám első személyben írta. Tehát mindenütt ott van, a legnagyobb szubjektivitást biztosította, teljesen benne van a regényben. És még sincs. Egy olyan hűvösséget érzünk, a szereplőknek olyan magára hagyatottságát, mely a szerzőnek a camusi attitűdhez való közelségét sugallja. Az író magasan műve felett áll, szinte elválva tőle, a beavatkozás minden szándéka nélkül. Regényének alakjait egyedül hagyta a valóságban, a valóság sötét, nyirkos folyosóin. Hernádi úgy tudja, messziről, láthatatlanul irányítani világát és hőseit, úgy vezeti őket a valóság folyosóin, mintha ő maga haladna ott, de az nem ő. Valaki más. Ezért is kár, hogy a valóság folyosói, melyeken e regény olvasása közben végighaladunk, néhol csak kulisszák, s a regény szereplői, a második részben, elméleteket fejtenek ki, mintha „jól megtanult leckét” mondanának fel. Lehet, hogy ez így van, lehet, hogy ez az élet, de ez csak életnek elég. Igazi, nagy irodalomnak — kevés.

(TL)

AZ ÉRTELMISSÉG KERESI HELYÉT A VILÁGBAN

W. Mills: *Znanje i moć*. Vuk Karadžić, 1966.

Ez az aránylag fiatalon — negyvennyolc éves korában — elhunyt amerikai szociológus azok közé tartozik, akik nagy hatással voltak a modern gondolat fejlődésére, akik a mai társadalom konkrét vizsgálatának eredeti és lényegre tapintó általánosításával keresték a választ korunk dilemmáira. A belgrádi Vuk Karadžić könyvkiadó Zodijak sorozatában immár harmadik könyve jelent meg szerbhorvát nyelven (*Elita vlasti, Kultura*, 1964. és *Sociološka imaginacija, Savremena škola*, 1964.). Most megjelent műve mintegy összefoglalója vizsgálatainak, és éppen ezért a mills-i dilemmák leghatározottabb megfogalmazását is adja, lehetővé teszi elképzelései erényeinek és korlátainak felismerését.

Az a kép, amit Mills a mai helyzetről fest, elég sötét. A központi jellegzetességet a modern tömegtársadalom kialakulásában és az egyedek tömegbe olvadásában találja meg. A tömegtársadalom okát elsősorban a bürokratikus, mindenre kiterjedő, egészen a titkos lehallgatásokig menő végrehajtó hatalom kialakulásában keresi, mert mindez leszűkíti az egyed alkotását, irányítottá teszi életét, fellépését. Ezt a passzivitást csak fokozza, hogy az egyed többé nem részvevője a közvélemény alakításának, sőt véleményét, állásfoglalását sztereotíppá teszik a kommersz tömeginformáció eszközei. Ennek a folyamatnak az érvényesülését megkönnyítik az olyan objektív társadalmi körülmények, mint a független emberek középosztályának felbomlása és a nagyvárosok kialakulása, a tömegbe olvadás minden objektív adottságával egyetemben.

A tömegtársadalom velejárója az önmagát áruló piaci egyéniség, amelynek legjellemzőbb típusa a nagyáruházak elárúsítója. A tragikus az, hogy az értelmiségi is lassan ilyen önmagát áruló egyéniséggé alakul át, olyan emberré, aki képességeit a bürokrácia szolgálatába állítja, vagy pedig egy kiismerhetetlen, automatikusan ható piactól függ, maga is beleáll a tömegkommunikáció eszközeinek sztereotíp és szellemtelen taposómalmába. Ennek egyik következménye, hogy a világból kiveszett az eszme, a régi értékek és szabályok már nem hatnak, újakkal viszont nem helyettesítettük őket. „Az a korszak ez — írja Mills —, amelyben nincs meg a föltétele az elfogadásnak, de nincs meg a föltétele az elutasításnak sem. Azok ott fent megzavarodottak, megdöbentek, nem tudják, mit kell tenni. Még nagyobb kárt okoz, hogy azok ott lent vezető nélküliek, nincsenek eszméik, nem tudják, mit kell tenni, nem állítanak igazi követeléseket azokkal szemben, akik kezükben tartják a hatalom kulcspozícióit.” A másik következménye pedig, hogy mind nagyobb a szakadék a tudás és a hatalom között, az értelmiség mind kevésbé tudja befolyásolni a világ alakulását (de nem is csoda, hisz Washington Volttaire-t olvasta, Eisenhower viszont cowboyregényeket), a történelem során valamikor elképzelhetetlen méretben racionálissá

vált ember az általa racionálisan megteremtett, de föléje nőtt, irracionálissá vált erők játékszerévé lesz.

Lehet, hogy ez a kép túl sötét, de mindenképpen sokkal realisabb, mint sok más álláspont. Legelőször is realisabb, mint a tömegbeolvadás, a sztereotíp világ sztereotíp elfogadása. Realisabb, mint az absztrakt intellektuális lázadás, amelyről Mills ezt írja: „Nagy-Britanniában és az USA-ban nagy az általános elkeseredés amiatt, hogy a harmincas években voltak célok és többé nincsenek. Én azt hiszem, hogy ennek jó része inkább intellektuális értetlenség, mint társadalmi baj... Mivel panaszuknak nincs politikai fókusza, túlzottan el vannak foglalva a gyűlölet sokfajta okaival. Elégedetlenségük vak, mert nincs alkalmas célpontja... Tagadásuk majdnem teljes, de ez a visszautasítás nem alapszik semmilyen alternatív társadalmi alapon, amelyben tényleg hihetnének.”

Ugyanakkor azonban ez az álláspont realisabb, mint az a romantikus antikapitalizmus vagy a technikaellenesség számos változata, amely újabban betört a marxista irodalomba is. Jobban számol ugyanis azzal, hogy sok minden abból, amit kárhoztatnak, a fejlődés normális eredménye, tehát a múlt visszasírása lenne a velük való szembefordulás. Az absztrakt humanizmusnál sokkal inkább számol a munkamegosztás, a technikai fejlődés stb. szükségzerű hatásával, azzal, hogy a világot ma már nem lehet megérteni és megmagyarázni a XIX. század eszményei alapján. Persze, nem tudjuk elfogadni azt a tételt, hogy a liberalizmus és a marxizmus egyformán képtelenné vált a megváltozott világ megmagyarázására, hisz szilárd meggyőződésünk, hogy csak a marxizmus adhat magyarázatot. De ez a marxizmus nem lehet sem dogmatikus elzárkózás a változások felismerésétől, sem a gép ellen forduló goethei-hegeli ideálok absztrakt humanizmusa, technikaellenessége, filozofálása az „emberi lényegről”.

Mills mindenképpen figyelmeztet arra, hogy a mai világot mai szemmel kell nézni, mai eszmék segítségével, mert különben ez a világ tényleg érthetetlen lesz. Ha valamit ezzel kapcsolatban szóvá kell tenni, akkor az az, hogy ezt az elképzelését ő sem viszi következetesen végig. Sok mindenben a mai világ jellegzetességét, a változások következményét látja, holott olyan régi probléma, mint maga az emberiség. Benne van ebben a múlt némi idealizálása is. Idézi például Rousseau-t a közvélemény hatalmával kapcsolatban, hogy érzékeltesse a tömeg meg a közvélemény közötti kapcsolatot: „A közvélemény a világ ura, neki vannak alárendelve a királyok is, azoknak kell elsőnek szolgálni.” Csak éppen arról feledkezik el, hogy olyan állapot, amikor tényleg a közvélemény volt a hatalom, soha nem is létezett, és nem is létezhetett. Mint ahogy nem veszi figyelembe, hogy a tömegbeolvadás, a tömegben elveszés a világirodalom régi problémája. Az erről való elfeledkezés teszi tárgytalanná efféle megállapításait: „A siker valamikori nagy alkalma most sok apró számítássá alakul át, amely az egyed egész munkás életére kiterjed.” Elég ugyanis emlékeztetnünk arra, hogy már Stendhal Sorelja elsiratta a tevékenység lehetőségének szertefoszlását, hisz a hétköznapok-

ban való elveszés azóta probléma, amióta az ember egyáltalán tudatában van a hétköznapoknak, különbséget tud tenni nagy történelmi tettek és mindennapi apróságok között.

Így aztán Mills inkább csak azt tudatosíthatja, hogy tényleg reálisan, mai szemmel kell nézni a világot, ehhez a nézéshez adhat néhány támpontot, anélkül, hogy ő maga megoldaná ezt a feladatot. Még inkább vonatkozik ez arra a kérdésre, hogy hol a kiút a jelenlegi állapotból. Álláspontja figyelmeztetés számunkra, hogy az osztályszempontok objektív gyengülése és szubjektív feladása megnehezíti a kiút meglátását és megtalálását. Az az intellektuális viszony a világgal szemben, amelyet ő kiútként emleget, amelynek „első és állandó feladata, hogy segítsen a fegyelmezett és tájékozott szellem kialakulásában, amelyet nem lehet leküzdeni, első és állandó feladata, hogy segítsen a merész és ésszerű egyed kialakításában, akit nem győznek le a modern élet terhei”, nagyon erőtlen ahhoz, hogy tényleges kiutat jelentsen.

Mindezért Mills nem lehet egy igazán modern, a ma kérdéseire választ adó társadalmi szemlélet megalapítója. Azt azonban tudatosíthatja, hogy ezt a szemléletet csakis a ma illúziómentes vizsgálata, a múlt század eszményeitől nem befolyásolt értelmezése, a múlt visszasírásától megszabadított felmérése alapján alakíthatjuk ki. És egyben ennek a szemléletnek néhány fontos építőkövét is megadja.

(b-t)

FIGYELŐ

A nyilvánosság mindinkább társadalmi életünk sajátosságává válik. Ennek egyik jele, hogy a horvátországi művelődési alap nyilvánosságra hozta az 1966. évi munkájáról szóló beszámolót, valamint 1967. évi tervét. Az alap eszközeiből támogatták az általános kulturális tevékenységeket, a könyv- és folyóirat-kiadást meg a filmgyártást. Az idén hasonló célokra adják a pénzt. Pályázatot írnak ki, s a legmegfelelőbb ajánlatokat fogadják el.

Két dolgot szeretnék ezzel kapcsolatban kiemelni. Az egyik: a nyilvánosság. A Telegram közölte a tavalyi számadást és az idei programot. Nem titkolóznak tehát, nem ködösítenek. S nem kevésbé jelentős, hogy az érdekeltek tudják, az idén mire és milyen feltételek mellett kaphatnak támogatást. Az alap igazgató bizottsága kimondta, pontosan meghatározta: kinek és mire ad pénzt. S így most elégedett lehet minden fél: azok is, akiknek a dinárjaiból az alap eszközei alakulnak, azok is, akikhez ezek az eszközök támogatás formájában eljutnak. Így aztán akik ilyen vagy olyan formában, szinte észrevétlenül, hozzájárulnak az alaphoz, jól tudják, milyen formában kapják vissza azt — természetesen megsokszorozva —, amit egyszer befektettek. Mert a kultúrát csak így lehet éltetni, a kulturális életet csak így lehet fejleszteni: ha mindenki ad, s ha a támogatás, a kulturára szánt pénz jó helyre kerül. S e két követelménynek legjobban úgy lehet eleget tenni, ha az egész kérdésről idejében és kimerítően tájékoztatjuk a közvéleményt.

Különösen érdekes, hogy a horvátországi alap arról is gondoskodik, hogy támogatása valóban szolgálja a kultúrát, a kulturális életet; nem alamizsnát ad, hanem annyit és úgy, hogy a vállalkozások célt érjenek, tehát addig segít, míg a szándékok meg nem valósulnak. Tudják, hogy nincs annál rosszabb, mint amikor a kulturális törekvések félúton megakadnak — pénzhiány miatt.

Egy alkalommal volt már szó ebben a rovatban Josip Vidmar változásairól. Ezért szeretném itt feljegyezni, hogy Marija Mitrović a Književne novineban igen érdekes cikket írt erről, és elég pontosan tapintott rá Vidmar pálfordulásának okaira.

Marija Mitrović szerint Vidmar esztétikai nézetei a háború előtt a katolikus, valamint az utilitarista szociális irodalmi nézetekkel való összeütközésben fejlődtek. Nem kötötte le magát semmilyen filozófiai vagy esztétikai tan mellett, szabadon kereste a maga mércéit — individualista volt. Mindaddig, amíg mint individualistának legfőbb erkölcsi törvénye a hűség volt önmagához, Vidmar nem válhatott kritikájában

moralizálóvá. Amikor azonban elhagyta előbbi hitét, individualistából kollektivistává lett, a művészet célját a művészet természete fölé rendelte, s így szükségszerűen elvesztette annak lehetőségét, hogy helyes álláspontot foglaljon el a korszerű irodalommal szemben.

Lehet, hogy az árnyalatokban nincs egészen igaza Marija Mitrovićnak, sőt valószínű, hogy más elemek, komponensek is közrejátszottak itt, maga a tény marad: Vidmar nemcsak önmagával, múltjával, nézeteivel került összeütközésbe, hanem a mai irodalommal és a haladással is, ez pedig a legnagyobb vereség, ami egy kritikust, egy esztétát érhet.

Milyen nagy az anyanyelv hatalma! Végigkísér bennünket az első kimondott szótól halálos ágyunkig, s ha máshol nem, hát ott, utolsó szavunkat anyanyelvünkön mondjuk ki. Mostanában mégis annak vagyunk a tanúi, hogy csökken az érdeklődés az anyanyelv iránt, csökken az anyanyelv fontosságának tudata. Pedig minden gondolkodó ember előtt nyilvánvaló lehet, mit jelent az anyanyelv, milyen jelentős lélektani szempontból is. Zoran Glušćević, az ismert szerb kritikus írta nemrég egy esszéjében, hogy „... az anyanyelv háttérbe szorítását vagy az anyanyelv használatának a jogától való megfosztást, vagy az anyanyelv használatának megakadályozását az egyén személyes vereségként éli át...” Ennek bizonyítéka, hogy azok, akik nehezen beszélnek anyanyelvüket, akik valamilyen okból kifolyólag egy idegen nyelvet könnyebben, szívesebben használnak, mint anyanyelvüket (s ne feledkezzünk el azokról sem, akik a körülmények alakulása folytán nem is tudják, mi az anyanyelvük, két nyelvet tanultak egyszerre, vagy nem az anyanyelvüket tanulták meg előbb), tele vannak komplexusokkal, kerülnek anyanyelvük használatát, kisebbségi érzés alakul ki bennük.

Ismét Zoran Glušćević szavait szeretném idézni: „Van valami megnyugtató az anyanyelv hangzásában: valami nagyon ismert, nagyon közeli és nagyon közvetlen, ami megértést és együttérzést ígér...” Ottthonunkban és az iskolában az anyanyelv az, ami egyik alapköve a gyermek nevelésének, később pedig a felnőttnek az önbizalom forrása és a teljes értékű emberi élet biztosítója. Az idegen nyelvek ismerete ma parancsoló szükségesség. Nincsenek távolságok, s a kultúra egyetemesége nyilvánvaló. De anyanyelv nélkül nincs kultúra, anyanyelv nélkül nincs haladás. Az első szó, mely a gyermek tudatához ér, anyanyelvén hangzik el, az első mesét anyanyelvünkön halljuk, olyan kincs ez, mely nélkül nincs igazi emberi boldogság. De úgy tetszik, az utóbbi években kissé elfeledkeztünk erről. Túlságosan a kultúra magasabb szférái, az irodalom, az irodalomtörténet felé fordultunk, a mindennapi nyelvvelést mintha elhanyagoltuk volna. Pedig anyanyelvünkéről van szó. Örökségünkéről, melynek velünk kell élnie. Ezért érdemel nagyobb gondot, több gondoskodást. Az édes anyanyelvhez nem lehetünk — mostohák!

Saša Vereš az állandó rovatokról ír a Telegramban, arról, mit jelent a folytonosság, melyet az ilyen írások biztosíthatnak. Külföldi és hazai példákat sorol fel, Matoš egykori tárcáiról, Vinavernek a Republikában megjelent széljegyzeteiről, a Figaro litteraire-ben megjelenő Mauriac-jegyzetéről, Jean Dutourd-ról, a Le nouveau Candide cikkírójáról, Draško Redepnek a Letopis Matice srpskeban és Antun Šoljannak a Telegramban közölt kritikáiról beszél. Egy-egy munkatárs, akinek írásai állandóan, hétről hétre, esetleg hónapról hónapra jelennek meg a lapok-

ban, folyóiratokban, már-már elválaszthatatlan magától a laptól, együvé tartoznak, s a folytonosság megszakadása az olvasókban hiányérzetet idéz elő.

A mi lapjainkban is vannak állandó rovatok, állandó cikkírók: hányan olvassák minden pénteken Herceg Jánosnak a többiekétől annyira elütő Jó reggeltjét, vagy vasárnaponként Gál László Böngészőjét a Magyar Szóban. Így olvastunk még egy rovatot napilapunkban minden vasárnap, gyönyörködve és élvezettel, egy rovatot, melyben szellemesség és stílusbravúr, igényesség és olvasmányosság, időszerűség és megismételhetetlenség egyesült: a Varázsszemet. Ez a rovat azonban lekerült a Kilátó hasábjairól, s nem győzzük sajnálni. Nem pótolhatják ezt a lap főszerkesztőjének igazán kitűnő vezércikkei sem, a Varázsszem a maga bölcsességével, humánus szatírájával olyan rovata volt a lapnak, mely egyéni ízével, hangjával mindig vonzotta az olvasót. Nem szólt világrengető dolgokról, csak apróságokat tárgyalt meg, nem is tárgyalt: csevegett, de ezek az apróságok és ez a csevegés volt az, amit nálunk csak, a Varázsszemben lehetett megtalálni. Ennél a rovatnál megállt az olvasó, elidőzött, s emlékezett rá.

Ezért pótolhatatlan a Varázsszem, ezért lenne kár, ha nem kelne újra életre napilapunk hasábjain.

A 7 Nap folytatásokban közölte Gombos János emlékezéseinek néhány részletét. Nálunk egyedülálló írás Gombos Jánosé, az olvasók olyan dolgokról értesültek belőle, melyekről eddig csak beszéltek, esetleg külföldi írók műveiben olvastak róluk. Most első kézből tudjuk meg, milyen volt az egyik földi pokol. A lap azonban nem közölte teljes egészében Gombos emlékezéseit, érdekes lenne hát valamilyen formában az egész szöveget közzétenni. Roppant fontos dokumentum ez, s olvasóközönségünket nem lenne szabad megfosztani attól a lehetőségtől, hogy közvetlenül megismerkedjék egy letűnt kor borzalmaival s egy bácskai ember vergődésével a messzi idegenben.

Gombos persze nem Szolzsenyicin, de vallomása mindenképpen megérdemli a nyilvánosságot, a nyilvánosság pedig megérdemli, hogy ennek az izgalmas műnek megismerje az integrális szövegét.

Versenyek, pályázatok, díjazások alkalmával gyakran vannak elégedetlenkedők, akik nem értenek egyet a zsüri döntéseivel, akik vagy másképpen osztották volna a díjakat, vagy más szempontokat érvényesítettek volna.

Lehet persze kifogásunk az ellen is, hogyan és kinek osztották ki a Sterija Játékok díjait. Nem a zsüri védelmében, csupán a tárgyilagosság kedvéért hadd írrom le: biztos, hogy többen érdemlik meg a díjakat, mint ahányan megkapták, hisz a jutalmak száma mégiscsak korlátozott, s valószínűnek tartom, hogy a zsüri volna a legboldogabb, ha minden kimagasló rendezői, színészi teljesítményt díjazhatna. Mivel azonban a díjak száma előre meg van határozva, nehéz eldönteni, hogy a sok jó közül melyiket jutalmazzák. De ez más kérdés.

Vizont szorosan ide tartozik az a kérdés, milyen alapon kifogásolhatjuk a zsüri döntéseit. Nem lehet a díjakat a zsüri mércéinél alacsonyabb mércék nevében kétségbe vonni. Nem lehet az olyan döntéseket, melyeket a bizottság tagjai legjobb belátásuk szerint és a színművészet haladásának szemszögéből hoztak, vidékies, konzervatív állásponttól támadni. Illetve lehet, mert van rá példa, de nincs értelme. Nincs értelme például Miodrag Kujundžić, a Dnevnik színházi kritikusa kifogá-

sainak, mert nem az igazi értékek nevében, nem egy tárgyilagosabb, művészből szempont nevében vonja kétségbe a zsüri döntéseit, hanem maradi, provinciális álláspontról. Megnyilatkozott véleménye már a Játékok folyamán írt kritikáiban, most pedig, amikor kihunytak a fények a színpadon, s nem lángolnak a fáklyák a színház bejárata előtt, összefoglaló jellegű írásaiban Kujundžić nem a darabok, színészek, rendezők művészetéről elmélkedik, hanem díjakat akar osztani. S ebben az igyekezetében nemcsak a bíráló bizottság döntéseinek helyességét vonja kétségbe, hanem megtámadja a Játékok Nagytanácsának főtítkárát és főleg a Játékok szelektorát, aki javaslatot tett a műsor összeállítására.

Biztosak lehetünk, hogy jövőre, amikor eloltják a lámpákat a színpadon és a nézőtéren, Miodrag Kujundžić újra bejelenti különvéleményét, amely a szelektor, a zsüri és mások véleményével és döntéseivel való elégedetlenségén alapszik. És ez nem lesz szokatlan: elégedetlensége, különvéleménye ma már szinte intézmény, mely nélkül a Játékok visszhangja egy hamis tónussal lenne szegényebb.

Tomán László

HID IRODALMI, MŰVESZETI ES TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT. — 1967. JÚNIUS. — KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLALAT.
— SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MI-
SICA UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP
10-TŐL 12 ÓRAIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM
KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A FORUM CÍMEN A 657-1-255-ÖS
FOLYOSZÁMLARA. BEFIZETESKOR KERJÜK FELTÜNTETNI A HID
NEVET. — ELŐFIZETESI DÍJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FEL ÉVRE
10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 21,25,
FEL ÉVRE 15,63 ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 2,50 DOLLÁR, FEL
ÉVRE 1,25 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON.